

Giorgio de Chirico, Znepokojivé múzy, 1916 (Ferrara)



Max Beckmann, Taneční bar Baden-Baden, 1923

NADĚŽDA SIEGLOVÁ

Česká literatura pro děti a mládež na přelomu tisíciletí: Několik reflexí*

Ohlédnutí nad českou polistopadovou literaturou pro děti a mládež se může ubírat cestou prosté sumarizace a v kvantitě nacházet drobné střípky kvality nebo cestou literárněvědného zkoumání hodnotových průníků k aktuálním problémům doby. Obě cesty přivedou badatele i zájemce k poznání, že proces hledačství ve vztahu k současné české literatuře pro děti a mládež je zdoluhavý, provázený četnými peripetemi, mnohými přísliby, nenaplněnými nadějemi, nečekanými a zprvu nepochopitelnými, a proto neúplně interpretovanými jevy.

Živelnost tržního přístupu ke kultuře sice napomohla zániku deformací způsobených ideologickým dohledem, zároveň však rozvolnila vydavatelské strategie natolik, že načas ochromila možnosti institucionálního třídění i odborného posuzování knižní produkce pro děti. Finanční nedostatečnost způsobila rychlé ochabování sil časopisu Zlatý máj, „bašty“ vědy o dětské literatuře od roku 1956, a posléze i pokles činnosti české sekce IBBY, společnosti udržující spojení české literatury pro děti a mládež se světem i její mezinárodní prestiž. Systémové změny posunuly oblast, jež byla po několik desetiletí považována za významný zdroj dětského poznávání esteticko-etických hodnot, blíže k položce komerčních aktivit. Příliv dovozové i domácí komerce, redakční neprofesionálnost, provinční amatérismus, utilitární didaktičnost v původní tvorbě vyvolaly nejprve úlek a poté pokusy o posílení uměleckých trendů v literatuře pro mládež.

Na samém počátku devadesátých let bylo ovšem ke stavu zpřehlednění dějů v oblasti dětské literatury hodně daleko, a nazval-li Pavel Janoušek situaci v české literatuře jako *Time out* aneb *Zhroucená tradice*¹, výstižně charakterizoval i situaci v literatuře určené malým a mladým čtenářům.

Potřeba orientovat se v chaosu rychle vznikajících nakladatelství, postřehnout jejich ediční činnost a zaujmout stanovisko alespoň k jevům, jež se zdály být ne-li novou koncepcí, tak alespoň převažujícím směrem, vyvolala reakci odborníků poměrně brzy. Již v roce 1990 vznikl na Pedagogické fakultě MU časopis *Zpravodaj Ústavu literatury pro mládež* (od roku 1995 s názvem *Ladění*), v roce 1995 vznikla na stejném pracovišti nadace s příznačným názvem *Zlatý fond české literatury pro děti a mládež*, cena *Zlatá stuha* je výročně udělena nejlepším knihám pro děti od roku

* Autorka stati, doc. PhDr. Naděžda Siegllová, CSc. oslavila v roce 2004 významné životní jubileum.

1 Janoušek, Pavel. *Time out* aneb *Zhroucená tradice*. Tvar, 1990, roč. 1, č. 43, s. 1-5.

1992 Klubem literatury pro mládež a Klubem ilustrátorů při Obci spisovatelů a Českou sekci IBBY a anketu Suk – Čteme všichni v kategoriích děti, učitelé a knihovníci pořádá Sukova studijní knihovna literatury pro mládež s cílem mapovat čtenářské zájmy a konfrontovat je s uměleckými hodnotami již dvanáct let.

Postupné odhalování a pojmenovávání situace v oblasti vydávání, distribuce a recepce knih pro děti a mládež nezpůsobilo okamžitý pozitivní kvalitativní posun, umožnilo však reagovat na akci cílenou protiakcí. Kritická reflexe hodnot a nehodnot, mediální zviditelňování knih s estetickým potenciálem a k syntéze směřující badatelská práce postupně rozrušuje stojaté ediční a pozvolna i recepční vody.

Prvním krokem k zastavení hodnotové devalvace byly návraty k ověřeným hodnotám. Návratová politika nakladatelů měla sice výrazný finančně zájmový podtext a vycházela i z vědomí obtížné prodejnosti nových původních děl i děl zkompromitovaných autorů minulého režimu, v jejím důsledku ovšem začala braku a kýči v podobě disneyovek a žánrově různorodých, výpravně bohatých, ale umělecko pochybných literárních výborů a digestů konkurovat díla sahající ke kořenům literární paměti: k Josefu Václavu Sládkovi, Josefu Kožíškovi, Františku Hrubínovi.

Návratem stejně pozitivním a často objevným bylo vydávání děl od roku 1948 nebo 1970 zakazovaných. Zjevením pro nové generace se staly zejména knihy Ivana Blatného *Jedna, dvě, tři, čtyři, pět*², *Ježíškova košilka*³ Jana Zahradníčka nebo *Perníková chaloupka*⁴ Václava Renče, datem vzniku sahající do čtyřicátých let 20. století. Čtenáři a rodiče ocenili úplné vydání *Karafiátových Broučků* hned v roce 1990, překvapilo vydání knihy *Povídání o pejskovi a kočičce*⁵ Josefa Čapka s dříve vynechávanou pohádkou o slavení 28. října a literární kontext obohatily také knihy, které ze samizdatových či zahraničních edic znal jen málokdo, například básně a pohádky Ivana Martina Jirouse⁶, knihy Ivana Klímy⁷ nebo Edy Kriseové⁸.

Knihy čtenářsky vděčné a zábavně nenáročné, knihy čtenářskými generacemi prověřené ani díla otevíraná z pouhé zvědavosti na něco, co se u nás dlouho nesmělo, nemohly dlouhodobě nahradit autorské zacílení k současnému dítěti v příběhové próze jako v nejvýraznější reflexi současného života.

2 Blatný, Ivan. *Jedna, dvě, tři, čtyři, pět*. 1947. Poté samostatně až: Brno: Akcent - Blok, 1997. V roce 1994 vyšla jako součást knihy Ivan Blatný: *Verše 1933 - 1953* v nakladatelství Atlantis v Brně.

3 Zahradníček, Jan. *Ježíškova košilka*. 1950, vřočení 1947. Poté až: Brno: Petrov, 1990.

4 Renč, Václav. *Perníková chaloupka*. Praha: Vyšehrad, 1944. Poté až: Svitavy: Trinitas, 1998.

5 Čapek, Josef. *Povídání o pejskovi a kočičce*. Praha: Albatros, 1992.

6 Jirous, Ivan Martin. *Magor dětem*. In *Magorova summa*. Praha: Torst, 1998.

7 Klíma, Ivan. *Markétin zvěřinec*. Praha: Albatros, 1990.

8 Kriseová, Eda. *Prázdniny s Bosonožkou*. Londýn: Rozmluvy, 1984.

Kritikou i čtenáři od mladšího školního věku do dospělosti nejžádanějším i nejsledovanějším „produktem“ je próza vypovídající o dětství žitém tady a teď. Přestože díla s dětskými a mladými hrdiny, nazývaná pod vlivem slovenské terminologie i u nás stále častěji společenskou prózou, měla silnou oporu v tvorbě autorů politického tání šedesátých let, jen málo prozaiků se dokázalo během posledních patnácti let plně vymanit z didaktické utilitárnosti a apelativnosti, dějové nenápaditosti, z modelovosti postav, prostředí, jazyka. Okrajově reflektují nové sociální kontexty Eliška Horelová a Valja Stýblová, tradiční cesty výrazněji obohatili environmentálními, multikulturálními a širě aktuálními sociálními a poznávacími tématy Ivona Březinová, Eva Bernardinová, Jana Štroblová, Hana Doskočilová, Jiří Kahoun, Markéta Zinnerová⁹.

Reflexi odpovídající současným životním pocitům mladé generace, její senzibility, jejího chápání reality, cestě k sebepoznání prezentovala s vysokou uměleckou hodnotou v devadesátých letech až tvorba Ivy Procházkové, Martiny Drijverové a Daniely Fischerové. Rámec eticko-estetické konvence překračuje každá z autorek jiným způsobem.

Ve všech dílech Ivy Procházkové se hlavní postava ocitá v situaci, jež ji staví do pozice znevýhodněného jedince. Jožin (Jožin jede do Afriky, 2000) trpí nevysvětlitelnou nemocí, Babetka (Pět minut před večerí, německy 1992, česky 1996) nevidí, Cilka (Středá nám chutná, německy 1992, česky 1994) žije v dětském domově, Armin (Soví zpěv, česky 1999) prožívá krizi neuspořádaného rodinného života a v reálu přírodní katastrofu – potopu, Luborovi v próze Únos domů (německy 1996, česky 1998) zahynou rodiče a náhradní domov jej citově deprivuje. Autorka ovšem nevysunuje krizové momenty života hrdinů do textu zvnějšku a mechanicky. Nebývají ani vrcholem, od něž se odvíjí katarzní zlom, jsou prostou významovou součástí děje, jsou prožity a posléze se spolupodílejí na míře sebepoznání hrdinů. Identita hrdinů se proměňuje nejintenzivněji ve chvílích faktického i vnitřního osamění a ve vypjatých momentech, kdy postava čelí strachu z neznámého (prostředí, osob, pocitů), její nová podoba je výsledkem racionálního hledání, je ovšem také spjata s citovostí (ztráta a nácházení jistot).

9 Březinová, Ivona. Panenka z ebenového dřeva. Praha: Petra, 1997; Kateřina nejen ze zámku, aneb jak se stát herečkou. Praha: Petra, 1998; Miss sympatie Petra Faltýnová, aneb jak se stát modelkou. Praha: Viking, 1999; Bernardinová, Eva. Blanka, obyčejná holka. Praha: Erika, 1993; Blanko, usmívej se. Praha: Erika, 1994; Blanko, představ si. Praha: Erika, 1995; Ahoj, Blanko! Praha: Erika, 1998.; Blanka a Jirka. Praha: Erika, 2003.

Štroblová, Jana. Když je psů jako psů. Praha: Albatros, 1994; Kam až se může. Praha: Albatros, 2000.

Doskočilová, Hana. Když velcí byli kluci. Praha: Amulet, 1999.

Kahoun, Jiří. Moucha roku. Praha: Albatros, 2002.

Zinnerová Markéta. Princezna z třešňového království. Praha: Albatros, 2001.

Knihy Ivy Procházkové se vzpírají začlenění do zásuvek věkového určení (Soví zpěv s hrdiny těsně před dospělostí osloví pubescenty se zájmem o techniku budoucnosti a o akční děj, starší čtenáře otázkami po smyslu stále vyspělejší civilizace bez zásadní proměny lidské psychiky; Pět minut před večeří reflektuje potřebu malých dětí „mít svého člověka“ i obecnou lidskou touhu mít spolehlivé zázemí) a žánrové klasifikace „narušováním“ realistického vyprávění fantazijními vstupy (sekundární svět představuje Jožinova cesta na jiný kontinent i do světa dávných mýtů a rituálů, Babetčino vnitřní prožívání reality, Cilčin neznámý a v náznaku nadpřirozený původ apod.), cíleným propojováním vysokého stylu s nízkým (dopisově – deníková forma v „dívčím“ románu Karolína s podtitulem Stručný životopis šestnáctileté), postmoderním zapojením masmediálních postupů do textu (novinové a televizní zprávy, vstupy počítače budoucnosti do reálu života člověka v Sovím zpěvu), netradičním prolínáním světa dospělých a dětí (kladení existenčních otázek oběma směry).

Adresná šíře a alternativnost interpretačního přijetí v knihách Daniely Fischerové se odvíjí, obdobně jako u Ivy Procházkové, od sémantické vrstevnatosti a nejednoznačných odpovědí autorky na základní otázky o smyslu bytí a sebepoznání, o reflektování vztahových nejistot a citového tápání, o lidské jedinečnosti a sounáležitosti. Vnitřní zrání hrdinek knihy Lenka a Nelka neboli AHA (1994) nepostrádá psychologickou motivovanost: Postavy vykazují znaky pubescentní zranitelnosti i sklon k rezistenčnímu chování, přirozenou zvědavost a zvědavost dospívajících i touhu po dobrodružném prožitku. Jejich cesta k přijetí a ohraničení vlastního prostoru v opravdovém a imaginárním světě se odehrává v nemocničním prostředí, kde musí skupinka dětí přečkat Vánoce odloučena od ostatního světa sněhovou kalamitou. Krajině situace zdravotního ohrožení ústící do podvědomě prožívaného stavu psychické úzkosti v součinnosti s objektivním stavem věcí subjektivně reflektovaných (rehabilitační oddělení plně zrcadel, polámaný výtah – paternoster) umožní autorce rozehrát střety racionality s iracionalitou. Průnik do jiného světa, za „carrollovské“ zrcadlo, má pro vnímavého jedince katarzní účinek: Hranice mezi noetickým a mystickým se rozostří, práh citlivosti k lidské jinakosti se probloubí. Dvojčata Lenka a Nelka dospějí k úlevnému nalezení vnitřní identity a pochopení její odlišnosti od identity vnějškové.

Dětské outsiderství, vyřazení z přirozeného dětského kolektivu se naveonek projevuje různě. Stísněné pocity provázejí opuštěné děti, děti odlišné příslušností k neprivilegovaným etnikům, děti postižené tělesně nebo mentálně. Autorské vcítění do vnitřních konfliktů provázejících jejich touhu či nutnost integrace do běžné komunity se stalo imperativem doby, po němž volají výchovně vzdělávací instituce i prostá realita, s níž se dětská populace setkává, střetává a vyrovnává.

Společensky závažné téma uchopila Martina Drijverová v díle Domov pro Marfany (1998) s objektivitou znalce a senzitivní subjektivizací prová-

zející vypravěčský part reálně fiktivního příběhu o rodině, v níž žije dítě postižené Downovým syndromem. Na prahu tisíciletí, jež dosud upřednostňuje konzumně racionální vztahy, postavila autorka do středu pozornosti bezbranné dítě, jehož choroba probudí a posílí etické vnímání, citění a chování rodiny i širšího okolí. Intenzivní emocionalita příběhu, iniciovaná i titulem evokujícím humanizační příběh o E.T. – Mimoszemšťanovi, je s to stimulovat pozitivní čtenářskou odezvu a žádoucí formování přístupů k odlišnému jedinci při respektování jeho partnerské individuality.

Potřebu tolerance a porozumění vtělil do aktuální dobové výpovědi s nadčasovou platností v díle iniciační povahy Petr Nikl. Víceadresná a víceplánová Pohádka o Rybitince (2001) je založena na principu umělecky druhové polyfónnosti spojující do jednoho celku prozaický text, veršové vsuvky a výtvarně efektní hlubotisky do celku, v němž na příběhovou rovinu navazuje rovina filozofické výpovědi. Básnivý obrazově textový příběh o malé obyvatelce moře je netradiční už svým vnějším tvarem (otevírá se shora dolů), především však žánrovou mnohovrstevnatostí, jež dává knize rozměr epicky poklidného pohádkového povídání stejně jako rozměr klíče pro nastolení otázky hodnot, smyslu bytí, života a smrti. Morálnímu poselství o potřebě porozumění dal Petr Nikl magicky vizuálním ztvárněním pocitů volnosti a lehkosti v kontrastu k jejich kvalitativním opozitům – úzkosti, nepokoje -- takřka hmotnou podobu. Prolínání představových rovin a pocitových vjemů vyplývajících z autorova synkretického vnímání světa umožňuje vnímateli zapojit do recepcce poetisticky „všechny smysly“, získat Nikolvu citlivost k iritujícím projevům „rybího“ světa a spět k harmonii řádu, po němž touží i plachá a nesmělá Rybitinka.

V souladu s tendencí pluralizovat tvárné postupy a sémantiku žánru pohádky lze interpretovat Rybitinku jako nonsensový výmysl, virtuálně modelovanou hru nebo jako vážnější a náročněji dešifrovatelné zprostředkování životních pocitů současníka. Metaforická polemika s lidskou hamižností a sobeckostí je adresná směrem k dospělému, křehká nepatetičnost a básnivá imaginace příběhového plánu osloví také dítě.

Vrstevnatostí estetizace projevu oslovil recipienty o něco dříve než Petr Nikl Čechoameričan Petr Sís. Také Petr Sís vytváří artefakty, jež syntetizují snovou, vysoce uměleckou hru s lexikem i obrazem s kongnitivními cíli bez zapojení pevné narativní linie.

Tematickou nadčasovostí je podstata jeho knih o pozoruhodných osobnostech a géniích kráčejších skrze časovou osu Hvězdný posel (česky i anglicky 1999, o Galileu Galileovi) nebo Podivuhodný příběh Eskymo Welzela (anglicky 1993, česky 1995) srozumitelná a sdělná bez časových přehrad či věku příjemců.

Obrazy slov a obrazy skutečně vytanuly na povrch ze zasutých schránek autorova podvědomí v knize Tři zlaté klíče (anglicky 1994, česky 1995). Příběhovost kratičkových textů s celostránkovými obrazy starých pražských zákoutí a památek, Golema, Mistra Hanuše, alchymistů hledajících zlato je

modelovaná fantazií, v díle je upřednostněna výrazová symbolika a epičnost je propojena s lyrickou metaforičností. Úvodní dedikace předurčuje knihu dětskému příjemci (kniha je věnována autorově dceři, narozené v New Yorku, již chce Petr Sís představit místo svého narození, dětství a vzbudit v ní zájem o rodinné kořeny), v noetice díla je však stejně emotivně zakódován i dospělý recipient, k němuž promlouvají mystifikační prvky kresby a slova objeveností synkretických významových průniků.

Fantastičnost obou druhových složek v knize přítomných reflektuje oblibu a aktuálnost vícenásobné interaktivní komunikace, jež je součástí dnešního životního stylu a jejímž prostřednictvím se individuální prožitek recipienta může prohloubit. Historická realita je tak korigována mystikou iracionality, hra naopak kognitivním záměrem, lehkost i tíže vzpomínek nepokojem. Výtvarně pojednaná kniha o staré Praze, v níž je doteky slov podtržena magičnost její historie a slávy, vyjadřuje odvěkou lidskou touhu po dálkách a návratech do míst vlastního kulturního zázemí a nejvyšší mírou pozitivních komunikačních předpokladů.

Pronikání do autentické životní pocitovosti dnešního dítěte v současné prozaické tvorbě pro děti i mládež vykazují nové formy souvislostí mezi strukturovaně koncipovaným textem a čtenářským zážitkem. Funkční aspekty textu netvoří protipól emocionální zážitkovosti, jejich kognitivní složka (poznání nemoci, outsiderství, vykořeněnosti) a prožití určité zkušenosti (pocity, které poznání zprostředkuje) vyplývají z druhové dvojakosti díla (Petr Sís, Petr Nikl) nebo jsou výrazem víceznačnosti textových struktur, nesoucích humanizační poselství i informativní složku.

Profil českého básnictví pro děti tvořili na počátku devadesátých let především oficiální osobnosti předchozích desetiletí. Jiří Žáček, Michal Černík, Miroslav Florian i nadále prokazovali schopnost pohybovat se nad soudobým standardem a dále rozhojňovali hru se slovy a humorné a nečekané pointy. Setrvání ve známých poetologických zákonitostech přinášelo však jen zřídka nápaditou obraznost a tvořivé postupy¹⁰.

Nový rozměr přinesly do poezie pro děti ve druhé polovině devadesátých let synkretické tendence reagující na zmenšující se sílu slova promyšlenou kompoziční vynalézavostí. Vznik nových konstrukčních principů odpovídá poznání, že stagnace původní umělecké básnické tvorby není pouhým důsledkem komercializace kultury, ale je také záležitostí nového typu komunikace mezi dílem a adresátem. Proces recepce významně dynamizovaly takové postupy, které příjemci umožňují skládáním několika vjemových zážitků vytvářet vlastní výsledný obraz. Tradiční nonsensová hra s jazykem je „nastavována“ vizualizací a audializací, jež dotváří smyslové pocity. Autoři využívají prvky přejaté z masových médií a opírají se

10 Žáček, Jiří. *Bajky a nebjky pro malé děti*. Vimperk: Papyrus, 1994.

Černík, Michal. *Za pohádkou pohádka pro kluky a děvčátka*. Praha: Albatros, 2002.

o skutečnost, že mladí lidé přijmou složitější myšlenkovou hru spontánněji, má-li také obrazový nebo zvukový rozměr.

Silné postavení mají v tomto směru básně, které jsou zároveň písňovými texty a které tak k dosažení vyšší formy autenticity ve vyjádření pocitů dnešního mladého člověka využívají interakce slovesného a hudebního umění. Současné soubory básní – písní vydávané pro mládež charakterizuje převážně inteligentní humor a poetičnost, navazující na tradici české písňové poezie¹¹ a vedoucí až k produkci divadel malých forem, ke zhudebněným básním Josefa Kainara, Mileny Lukešové, Jana Skácela, Jana Vodňanského a dalších¹².

Žánrově jde především o lyrické básně, jejichž symbióza s hudbou je zpřístupňuje čtenářské konkretizaci. Potvrzují to v současném literárním kontextu mimo jiné texty obsažené v nejznámějším artefaktu tohoto typu, ve sborníku *Dělání všechny smutky zahání* (1996) Zdeňka Svěráka. Texty populárních písní reflektují spontánní potřebu mladého člověka po okamžitém zážitku a zároveň mu v propojení se slovním kódem poskytuje citové prožitky a reflektují jeho životní postoje.

Nekonformní verše talentovaného básníka, autora sbírek *Povídá pondělí úterku* (1998), *Ach ty plachty, kde je mám?* (1996), Jiřího Weinbergera, vnesly do současné básnické tvorby především neklid opouštěných jistot a nastolovaných nejistot současného světa.

Jiří Weinberger si příliš nevybírá svůj literární prostor, neuvažuje v kategoriích intencionální a neintencionální literatura nebo vysoká a nízká literatura. Čtenář může básně jeho sbírek reflektovat prvoplánově jako tu citlivé, tu zábavné čtení, může se pokusit dekodovat jeho skryté významy a postupným rozkládáním a skládáním metafor a aluzí až eskamotérských a nalézat radost z objevu nevyumělkované hravosti nerespektující konvence druhové, žánrové, tematické ani jazykové.

Významnou složkou Weinbergerovy poezie jsou vñetextové části knihy. Jde hlavně o zapojení grafiky do informačního řetězce, o ilustrace a ilustrační výmysly, které rozšiřují text o další rozměr a o obrazové členění veršů a slok. I tyto postmoderní postupy jsou nositeli významů: Autor jimi čtenáře navnadí, získá jeho pozornost a čtenář luští text nejprve jako vizuální celek. Poté zapojí další svůj smysl a začne číst. Obvykle jde o etapu prvoplánového a v podstatě radostného čtení, jež se nepídí po sekundárních významech a sémantických strategiích. Třetí fází je přijetí knihy jako básnické sbírky, s níž si lze zpívat.

11 Srovnej například:

Ach, ta láska nebeská. Praha: SNDK, 1966, uspořádal Zdeněk Heřman a Jana Štroblová. Suchý Jiří. *Dítě školou povinné*. Praha: Albatros, 1977.

12 *Kostkovaný ideály*. Z poezie Mileny Lukešové, Jana Kašpara, Zdeňka Svěráka, Jiřího Žáčka, Jana Vodňanského, Jiřího Dědečka, Jiřího Suchého a Václava Hraběte. Praha: Amulet, 1999.

Weinbergerova poezie postavená na popření stereotypů a přijetí principů intertextuality a víceznačnosti textů, střídající vážné výpovědní úseky s humorně satirickou mystifikací odráží vztahové proměny společnosti stejně jako současné komunikační zkratky.

Ztvárnění identity dítěte a mladého člověka v čase proměňujících se životních hodnot s aktuální reflexí jejich vnitřních pocitů je žádoucí metou naplňovanou českou dětskou literaturou doposud sporadicky. Mezi četnými „návraty k ověřeným jistotám“¹³ tkvících v reeditování úspěšných titulů anebo v kompozičním a tematickém tradicionalismu je jen několik knih vysoké umělecké kvality. Prozaická díla na ně dosahující jsou charakterizována tvárnými postupy a filozofizací smyslu podobně jako v prózách pro dospělé. Výpověď o současném světě je v povídkách, novelách a románech často zprostředkována fantaskností světa, do nějž hlavní postava vstupuje nebo jehož prožívání reflektuje, přičemž důležitost není přikládána rozkrytí fiktivních reálií, ale možnosti dobrat se identity nově definované a odrážející dobu znepokojujících otázek a nejistých odpovědí.

Poezie intencionálně psaná pro děti vyjadřuje vyšší kontinuálnost tvorby než próza. Osvědčená schémata básní talentovaných autorů jsou více než řemeslem, posun, který by do poezie přinesl podnětnou jiskru se však objevuje jen náznakově. Tvoří jej větším dílem lyrické a lyrickoepické básně využívající ve větší míře synkretismu v životní realitě než texty tradičně „hravé“ nebo utilitární. Současnou formu komunikace „zachytila“ nejlépe vlna takzvané písňové poezie. Konvenuje v současné době asi nejlépe v lexiku, volbou motivů a tematiky „způsobu pocitovosti“ mladých lidí a jejich přesvědčení o potřebě svobodné volby životního stylu.

Aktuální životaschopné umělecké cesty k niterním prožitkům současníka, nevyhýbající se problémovým, problematickým a krizovým momentům života dětí a pubescentů, nikdy netvořily gross vydaných titulů a nebudou převažovat ani v budoucnu. Společenské klima nasycené návraty i komerční tvorbou je dnes ovšem dokořán otevřené pro vstup slovesných uměleckých děl, v nichž dominujícím prvkem je tvůrčí autorská iniciativa a v nichž se zrcadlí komplexnost doby. Autenticita a kontrastně reflexivní fiktivnost ve zmíněných hledačských dílech vydaných na přelomu 20. a 21. století naznačuje, že cestu k porozumění době i vlastního bytí v čase, který žijeme, může mladému člověku naznačovat i kniha.

13 Termín používá pro charakteristiku literatury pro děti a mládež devadesátých let také slovenská literární věda:

Holka, Pavel. Návrat k hodnotám. *Literika*, 1, 1996, č. 1, s. 72-77.

Náš rozhovor**Jsem takový zběhlý bohemista...**

...říká o sobě **prof. Lubomír Doležal**

v rozhovoru s *Oljou Jeřábkovou*

J: *Pane profesore, my se spolu teď setkáváme na půdě brněnské univerzity, což ovšem není Vaše trvalé působiště. Představte univerzitu, na které působíte.*

D: Já působím, vlastně působil jsem až do svého penzionování (které je u nás dosud povinné) na Torontské univerzitě. Tato největší a nejdůležitější kanadská univerzita se nachází v největším městě Kanady, v Torontu, což je také hlavní město provincie Ontario.

J: *Co Vás teď přivedlo do Brna?*

D: Asi taková nějaká oboustranná zvědavost. Po Sametové revoluci jsem hostoval na Karlově univerzitě a tady v Brně jsem měl dvě přednášky. Po té druhé, vloni na podzim, mi doc. Kudrnáč řekl, že by chtěli, abych přijel na sérii přednášek, které bych věnoval svým současným zájmům. Tak jsme to vyjednali, doc. Kudrnáč vše zajistil a vyšlo z toho, že přednáším semestrový kurz, který je ovšem soustředěn do čtyř týdnů.

J: *Já se teď vrátím trochu do minulosti: Pane profesore, co Vás přivedlo do Toronta?*

D: Do Toronta mě přivedly armády Varšavské smlouvy. Jako tisíce dalších Čechů. My jsme se tenkrát vlastně do Severní Ameriky vrátili. Já jsem působil tři roky (1965-1968) na michiganské univerzitě v Ann Arboru. Vrátili jsme se na léto domů a potom se stalo v srpnu, co se stalo. Přes různé oficiální přísliby jsem ani já, ani má bývalá žena (která působila v Orientálním ústavu) nevěřili, že svoboda bádání a publikování bude zachována. Tušili jsme, že naše pozice nebude příliš šťastná a že nebudeme moci pokračovat v té práci, která se začala úspěšně rozvíjet v letech šedesátých. Kolegové za oceánem pro mne sehnali místo hostujícího profesora v Torontu, a tak jsme tam odletěli v listopadu 1968. Z té doby mám jednu pěknou vzpomínku. Dlouhou dobu jsme po vlasti tesknili a pořád naivně doufali, že se situace nějak zvrátí a brali jsme náš pobyt v To-

rontu jako jakési mezidobí. Někdy na jaře 1969 přijel na návštěvu Torontské univerzity profesor Roman Jakobson, který – nemusím snad připomínat – znal důkladně českou politickou i kulturní situaci po svém předválečném působení v Československu, speciálně v Brně. Tak jsem se mu svěřil s naším dilematem a on říká: „Prosím vás, nevracejte se, kam sovětská vojska vstoupí, tam už zůstanou. Bude tam hůř a hůř, a zvláště bude trpět literatura a literární věda.“ Tak jsme tedy zůstali a zabydli se. S odstupem času vidím, že jsme udělali dobře. I když jsem se nikdy nevyrovnal se ztrátou rodné země. Pro mou práci to bylo moc dobré rozhodnutí, zejména když srovnám svůj osud s osudy těch kolegů a přátel, kteří tady zůstali. Mám na mysli hlavně takové vynikající literární vědce jako profesor Červenka, profesor Drozda, doktor Jankovič a mnozí další. Oni byli z Ústavu pro českou literaturu nebo z fakulty vyhozeni, museli se živit něčím úplně jiným a dostávali se k vědecké práci jen ve vzácných chvílích volna, neměli přístup k odborné literatuře, měli zakázáno publikovat, prostě jejich vědecká kariéra byla přerušena v jejich nejlepších letech. Doba, která pro ně byla těžkou zkouškou, byla pro mě nesmírně užitečným, plodným, důležitým obdobím.

J: *Ocitli jste se tedy v Torontu. Jaký byl na univerzitě v Torontu zájem, myslím mladých lidí, studentů, o českou literaturu, o bohemistiku?*

D: Já jsem byl pozván do Toronta mimo jiné proto, abych tam bohemistiku založil. Před rokem 1968 tam už byl slovanský department, ale všechna slovanská oddělení v Severní Americe pěstovala především ruský jazyk a literaturu. V USA bylo studium ruštiny také podporováno z Pentagonu a z různých jiných vládních grantů, protože Američané se vždycky zajímají anebo aspoň zajímali o to, jak vypadá jejich protivník. K ruským studiím podle zájmu, podle okolností přibývaly jiné slovanské jazyky a literatury. Na Torontské univerzitě se zvláště uplatnila ukrajinština, protože Ukrajinci představují poměrně početnou a sta-

rou složku imigrantského obyvatelstva v Kanadě. Pak přibyla polština a čeština se založila v roce 1968, pod vlivem toho zájmu, který vzbudilo Pražské jaro, a toho, co s ním souviselo. Finačně nový obor zajistila univerzita, ale přispěla též česká obec v Torontu. Postupně jsme vybudovali knihovnu, zvláště s příspěvím zvláštních dotací, takže torontská univerzitní knihovna, jedna z nejlepších na kontinentě, má teď poměrně slušnou bohemistickou sbírku, obsahující jak českou literaturu, tak práce o české literatuře, českém jazyku a historii, základní periodika apod.

J: *Přišel rok 1989. Co Vás napadlo, když jste zjistil, že Česká republika je svobodná, Vaše vlast je svobodná, co Vám prolétlo hlavou?*

D: První myšlenka byla – přijet do Prahy a obnovit staré styky a stará přátelství. To jsme také udělali, s mou ženou Nancy jsme tu byli dvakrát, jednou v roce 1990, kdy jsem měl přednášku v Ústavu pro českou literaturu, a potom také tady v Brně. Sem mě pozval bývalý rektor univerzity, můj starý přítel profesor Milan Jelínek; profesor Don Sparling zorganizoval Nancyinu přednášku na anglickém oddělení. V příštím roce jsme přijeli do Československa na dobříšskou konferenci o Janu Mukařovském a vlastně o českém strukturalismu, což byla veliká událost, kde se sešli všichni následovníci Pražské školy, z domova i ze zahraničí.

J: *Teď se chci dostat k tomu, o čem jsem mluvili už hned na začátku, a to je oblast Vašeho zájmu v české literatuře. Na co se soustředujete? Na co se specializujete?*

D: Můj vědecký vývoj je dosti složitý. Já jsem takový zběhlý bohemista. Nejenže jsem se přeškolil z lingvistiky na poetiku a literární teorii, ale také jsem se přeškolil z bohemistiky na srovnávací literaturu. Název srovnávací literatura je v Severní Americe vlastně krycí název pro literární teorii. Samozřejmě když jsem si v Ann Arboru a potom v Torontu připravoval své kurzy, tak jsem musel stále víc a víc rozšiřovat svoji oblast zájmu. Mnoha mezinárodních kongresů a konferencí jsem se zúčastnil jako teoretik literatury či semiotik, nikoli jako bohemista. Moje bohemistické zájmy postupně ustupovaly do pozadí pod tlakem „sociální poptávky“. Ale přesto jsem si vždycky

uchoval zájem o českou literaturu, zejména o literaturu moderní, to znamená 20. století, a účastnil se různých konferencí, publikoval jsem různé bohemistické příspěvky (o Čapkovi, Haškovi, Weinerovi apod.), nehledě na mé mnohé příspěvky o Pražské škole. V nakladatelství Torst jsou tyto příspěvky připraveny k českému vydání. Podotýkám, že jsem do tohoto sborníku propašoval také svou obsáhlejší studii o Franzi Kafkovi, který sice píše německy, ale může být považován za českého autora, pokud „české“ ztotožníme s „böhmisch“.

J: *Vy v Brně teď prožíváte několik týdnů. Co jste z Brna viděl? Co se Vám líbí, nelíbí?*

D: Já jsem ještě z Brna moc neviděl, a ačkoli jsem Moravák, tak Brno neznám. Už jako kluk jsem byl na Špilberku, ale nikdy jsem v Brně nepobyl. Teď mě Brno ohromně příjemně překvapilo. Za prvé najednou vidím, že Brno má nejenom Špilberk, ale že vlastně velká část města leží na kopcích, denně přes jeden takový kopec, a to Žlutý kopec, kráčí. Bydlím na Vinařské na vysokoškolských kolejích a počasí mi zatím přálo, takže cesta z Vinařské na fakultu a zpátky je krásná procházka. Musím vám říct, že se mi v Brně chodí daleko líp než v Praze, protože tady máte lepší chodníky, nemáte tady ty strašně velké hlavy nebo ty malé kostičky, na kterých mě kotníky hrozně trpí. V Brně je také spousta zeleně, i v tuto roční dobu, jsou tady krásné vily, Masarykova čtvrt je úplný architektonický klenot, jenom mě mrzí, že se tady málo uklízejí ulice. Chtělo by to víc zametat.

J: *Řekl jste si někdy, čím se liší Torontané od Brňanů?*

D: Rozdíl mezi Kanadany a Čechy není tak značný, jak by se mohlo zdát. Pravý Kanadan jako pravý Čech je podnikavý, pečuje o své okolí, má rád přírodu a hodně pěstuje sport, zejména hokej. A dnes si Češi a Moravané přisvojují víc a víc severoamerickou kulturu. Což je zčásti dobré, zčásti zhoubné. Kulturní globalizace je asi nezbytným průvodním jevem globalizace ekonomické, ale to neznamená, že bychom ji měli přijímat nekriticky. Jen malý příklad: Neočekával jsem, že Češi budou čist vulgární tabloidy, anebo že vymění českou karbenátku za hamburger.

J: *Tento pořad se vysílá v neděli odpoledne. Když je neděle odpoledne, jistě nepracujete. Jak odpočíváte?*

D: My teď bydlíme se ženou a s našimi zvířaty, to jest se psem, papouškem a rybičkami, na Niagaře. Všichni lidé znají Niagarské vodopády, ale Niagara je víc než ty vodopády. Je to poloostrov mezi dvěma Velkými jezery, jezerem Erie a jezerem Ontariem, kde se v důsledku klimatických a půdních podmínek vytvořila zahrada Kanady. Je to zahrada okrasná i užitková, daří se tam zelenině i mnoha druhům ovoce, od jahod až po vinné hrozny. V posledních desetiletích se tam rozvíjí významné vinařství, které dnes úspěšně konkuruje tradičním vinařským světovým oblastem. Takže jedna zábava, kterou si občas v neděli dopřejeme, je vydat se na vinici. Tam sice nejsou sklepy jako tady na jižní Moravě, protože v Kanadě je státní monopol prodeje alkoholu a úřad nedovolí rozlévání vína ze sudů. Takže na vinicích se stojí u barových pultů a ochut-

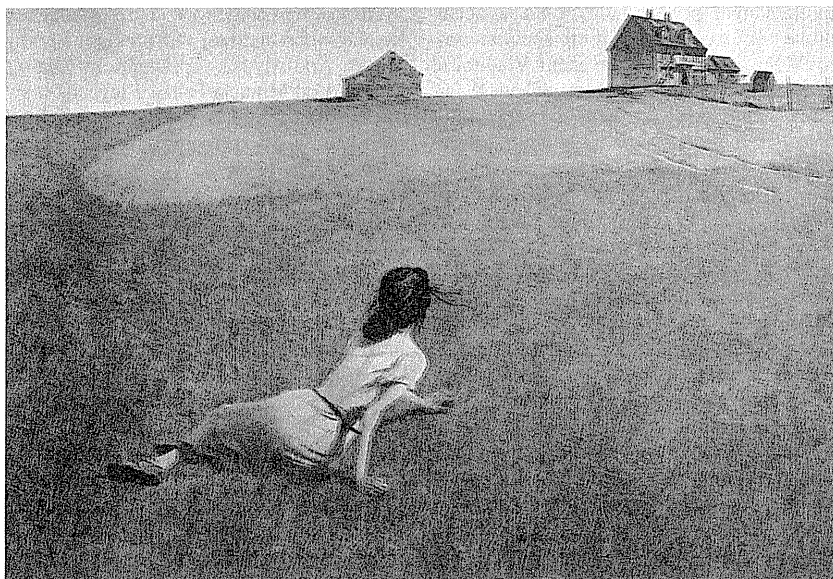
návané víno se rozlévá z lahví. Přestože mnohá z těchto vín se prodávají také ve státních obchodech, na vinicích chutnají nějak líp. Nadto některé z těch vinic jsou v krásném prostředí, na svazích nad jezerem Ontario. Zvláště teď na podzim je pohled z vinic pozoruhodný, protože v této části Kanady je velmi barevný podzim. Tamní listnaté stromy, zvláště javory, opravdu podruhé rozkvétají, než jim listí opadá.

J: *Kdybych se Vás zeptala, jakou hudbu byste si pustil?*

D: Já bych si pustil Dvořáka.

Rozšířená verze rozhovoru pro Český rozhlas Brno u příležitosti hostování prof. Doležela na FF MU na podzim 2003, kdy byl také rozhovor vysílán.

*Pro Universitas zapsala:
Romana Rodanová*



Andrew Wyeth, *Kristinin svět*, 1948

Významné osobnosti naší univerzity**110 let od narození
prof. Ferdinanda Stiebitze**

Dne 7. července uplynulo 110 let od narození významného českého klasického filologa Ferdinanda Stiebitze. Narodil se v roce 1894 ve Velvarech, vystudoval gymnázium na Královských Vinohradech, kde byl jedním z jeho učitelů František Novotný. Již na gymnáziu publikoval Stiebitz svoje první překladatelské pokusy z latiny a řečtiny, po maturitě v r. 1913 se zapsal na pražskou univerzitu, studia však musel pro nástup vojenské služby na celou dobu první světové války přerušit, a tak závěrečné zkoušky složil až v r. 1920.

F. Stiebitz začal učit nejprve na středních školách, od r. 1920 v Praze na vinohradském gymnáziu, od r. 1922 na Dívčím reformním a reálném gymnáziu v Košicích a od r. 1924 v Brně na klasickém gymnáziu na třídě Legionářů. V r. 1931 se habilitoval pro obor klasické filologie na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity, roku 1936 se tu stal univerzitním profesorem, nejprve mimořádným, později řádným. Po skončení druhé světové války převzal i stolicí starověkých dějin po popraveném Vladimíru Grohovi; v r. 1947/48 se stal děkanem fakulty, v padesátých letech byl po pět let proděkanem pro vědecký výzkum, v letech 1958-61 vedoucím katedry starověké kultury. Zemřel vyčerpán po delší vážné nemoci dne 10. října 1961.

F. Stiebitz se zařadil mezi nejpřednější české překladatele z klasických jazyků. Ta to jeho činnost měla neuvěřitelně široký záběr. Překládal především poezii, hlavně lyriku a drama, a to více z řečtiny než z latiny. Jedním z jeho nejvýznamnějších řeckých překladových souborů byla Řecká lyrika, několikrát za sebou vydaná ve stále obsáhlejší podobě. Stiebitzovy snahy přiblížit antickou literaturu modernímu člověku se velmi silně projevíly při překládání antického dramatu. Vztahu antického divadla k divadlu modernímu se konec konců věnoval i teoreticky. Sám přeložil tři tragédie Aischylovy, čtyři Sofokleovy, jednu Euripidovu

a osm komedií Aristofanových, jež mu poskytovaly největší prostor pro uplatnění volnosti překladu. Přitom se však snažil – pokud to jen bylo možné – překládat antický text v úplnosti. Svou tvůrčí samostatnost projevil např. v komedii *Lýsistraté*, kde se pokusil vystihnout jazykovou odlišnost lákónštiny tím, že zde Spartanka promlouvá ve slovenštině. A tuto svou snahu po aktualizování jazykového projevu uplatnil i v dalších překladech komedií. Mimoto přebásnil a dotvořil Vaňorného překlad *Odysseu*. Z římské poezie přeložil především Ovidiovy *Proměny*, úryvky z *Lucretia* a připravil rozsáhlý výbor z *Římské lyriky*.

V oblasti prózy přitahovaly Stiebitze především různé méně často překládané žánry, zejména antická novelistika. Přetlumočil např. *Apuleiova Zlatého osla* i řadu menších skladeb a úryvků, vydal v překladu vtipnou Senekovu satiru *Apokolocytosis*, překládal zajímavé pasáže z antických historiků, *Alkifrónovy listy hetér*, ale i soubory antických vtipů prozaických a veršovaných, s nimiž měl v 50. letech velký úspěch na desítkách veřejných vystoupení. Přeložil deset *Plútarchových životopisů* a za války vydal český překlad vybraných řečí *Démostenových* pod příznačným názvem *Poslední boj Řeků o svobodu*. Mezi jeho překlady figuruje též *Apokalypsa*, apologetický dialog *Octavius od Minucia Felika* a legenda o sv. *Vojtěchovi* (pořídil dokonce český překlad latinského popisu pitvy od Jana Jesenského z doby kolem r. 1600).

Všechny tyto překlady jsou doprovázeny zasvěcenými literárními úvody, a tak se nelze divit, že byl Stiebitz s to již roku 1936 vydat své *Stručné dějiny řecké literatury* a o dva roky později obdobné *Stručné dějiny římské literatury* – dvě díla, jež byla nahrazena až v r. 2001 českými překlady dějin řecké literatury od L. Canfory a v r. 2003 překladem dějin římské literatury od G. B. Conta.

Stiebitzovo zaujetí pro antickou kulturu bylo doprovázeno hlubokým zájmem o dědictví antiky v moderní české, a vůbec světové kultuře. Z hlediska Stiebitzova odborného vývoje je však typické, že jeho vědecký růst ve 20. letech vycházel z jazykové složky klasické filologie a že měl vzácnou

schopnost propojovat navzájem metodologické přístupy filologické s literárněvědnými a historickými. (Z jeho studií historicky orientovaných si zaslouží zmínky např. stať *Osudy starověkých diktatur a diktátorů*; v této oblasti však více než přímá publikační činnost znamenaly cenné Stiebitzovy podněty, které dovedl poskytovat svým žákům – v době, kdy po válce přednášel starověké dějiny.)

Ve 30. letech se Stiebitz začal zabývat antickými pohledy na dědičnost a výsledky své práce vtělil do několika státi, zejména do monografie *Biologické základy antických názorů o dědičnosti*, která vyšla ve Spisech naší fakulty v roce 1937.

Ferdinand Stiebitz jako vysokoškolský profesor byl náročný v seminářích i při zkouškách, do svých přednášek vkládal různá extempore s ukázkami překladů, anekdotami o antických autorech a dalšími vložkami. Nicméně i prof. Stiebitz se dožil dob, kdy se u nás nad studiem řecké a římské kultury začaly stahovat temné mraky: nám, svým studentům, kterých koncem 50. let již nebylo mnoho, však vštěpoval pevně přesvědčení o tom, že každá vyspělá moderní evropská civilizace si musí být dobře vědoma svých antických kořenů a právě jejich poznáním pak bude moci bojovat za to, aby se výraz „humanita“ nestal jen prázdným pojmem. Naše přítomnost mu dává za pravdu.

D. BARTOŇKOVÁ

Jaroslav Ondráček – dvojí výročí

Letos uplynulo 75 let od narození významného českého anglisty PhDr. Jaroslava Ondráčka, CSc., a 20 let od jeho úmrtí.

Narodil se v Novém Městě na Moravě a libežné krajině Českomoravské vrchoviny zůstal věrný po celý život. Už v raném věku se u něho projevalo mimořádné hudební nadání (hrál na akordeon, pak na housle a na kytaru) a teprve v maturitním ročníku gymnázia dal přednost studiu jazyků před konzervatoří.

Na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně začal studovat v r. 1949 ang-

ličtinu a italštinu a v r. 1953 studium ukončil s výborným prospěchem. Následovala povinná vojenská služba, ta však byla pro citlivého Jaroslava utrpením; ze zdravotních důvodů mu byla naštěstí zkrácena jen na několik měsíců. V r. 1954 byl přijat jako lektor angličtiny, zpočátku jen externí, na katedru jazyků Filozofické fakulty a teprve roku 1962, po zrušení této katedry, byl převeden na anglistiku. V r. 1968 získal doktorát filozofie a v r. 1973 hodnost kandidáta filologických věd.

Byla jsem jeho studentkou a později kolegyní, dobře tedy vím, jak výborná byla jeho angličtina, jak bohatou měl slovní zásobu a jak vynikající byla jeho výslovnost. Přitom byl vlastně samouk, protože na novoměstském gymnáziu se angličtině nevyučovalo, studenti měli povinnou francouzštinu. Jaroslav Ondráček se tedy distul do studia angličtiny sám, s pomocí kurzů *English by Radio* vysílaných britskou stanicí BBC. Ta byla v Novém Městě na Moravě dobře slyšitelná, a tak Jaroslav pilně poslouchal, psal diktáty a při opakovaném vysílání si je doplňoval a opravoval. Bylo to před více než padesáti lety, kdy o dnešní audiovizuální technice, používané též k výuce jazyků, nebylo u nás ještě ani potuchy. Jazykové praxe v cizině si náš kolega také moc neužil: byl jednou ve Finsku (jehož jazyk rovněž studoval), v Itálii a dvakrát v Británii. Jeho bratr v r. 1969 emigroval do Švédska, a tak vůbec nepřipadalo v úvahu, že by se Jaroslav mohl stát pedagogickým vedoucím některé skupiny studentů, která odjížděla do Anglie v rámci bezdevizové studentské výměny mezi anglistikou v Brně a rusistikou v Leedsu (i když se tato výměna uskutečňovala, skoro zázkem, po dobu delší než dvacet let).

Ve své vědecké práci se Jaroslav Ondráček, jako nemnoho českých lingvistů, soustředil na srovnávání angličtiny s italštinou. Při svém výzkumu slovesných časů a způsobů v angličtině a italštině (i češtině) vždy vycházel z konkrétních textových příkladů a svými poznatky o shodách a rozdílech mezi zkoumanými jazyky přispíval k jejich hlubší lingvistické charakteristice. Publikoval hlavně ve *Sborníku prací filozofické fa-*

kulty brněnské univerzity, v časopise *Philologica Pragensia v Brno Studies in English*.

Hluboká křesťanská víra pomáhala Jaroslavu Ondráčkovi překonávat těžké onemocnění, jehož první příznaky se objevily už začátkem 80. let a jemuž pak podlehl ještě před svými 55. narozeninami.

Měl rád své povolání, sport i hudbu, miloval svou rodinu a byl opravdovým vlastencem.

Budeme na něj vždy vzpomínat jako na velmi vzdělaného jazykovědce, laskavého učitele a přátelského kolegu.

E. GOLKOVÁ

40 let od smrti profesora dr. Františka Novotného

Hned v prvních letech po založení Masarykovy univerzity v Brně mělo pro zdejší Filozofickou fakultu určující význam, že se zde již v r. 1920 stal řádným profesorem klasické filologie profesor František Novotný (1881 – 1964), který se v r. 1918 habilitoval v Praze u profesora Josefa Krále vysoce ceněnou prací *Eurythmie latinské a řecké prózy*. Stal se brzy známou osobností brněnského kulturního a společenského života a velmi rychle kolem sebe postupně vytvářel a dotvářel komplex disciplín, kterým se dnes říká vědy o antickém starověku.

František Novotný působil na Masarykově univerzitě jako řádný profesor 37 let. Až do poloviny 40. let zasahoval velmi aktivně i do chodu univerzity. V r. 1930-31 byl děkanem Filozofické fakulty, v r. 1945 pak prorektorem univerzity. Mimo univerzitu se účinně podílel na přípravě dvou sjezdů slovanských klasických filologů, r. 1929 v Praze a r. 1931 v Poznani; v r. 1933 byl jmenován řádným členem České akademie věd, od r. 1946 byl zahraničním členem Polské akademie věd v Krakově.

Z dnešního odstupu se jeví nejtrvalejším odkazem Novotného vědecké činnosti platónská problematika. Jako vydavatel i vkladatel Platóna je znám široké badatelské veřejnosti na celém světě. Od první Novotného časopisecké stati o Platónových Listech (1906) vede přímá cesta k jeho české

monografii *Platónovy Listy a Platón* (1926), vydané ve spisech Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, kde řešil pravost listů dochovaných pod Platónovým jménem. V r. 1930 vydává latinsky rovněž ve spisech FFMU komentované vydání Platónových Listů pod titulem *Platonis Epistulae commentariis illustratae* a svou vydavatelskou činnost v této oblasti završil pak v r. 1960 latinským kritickým a komentovaným vydáním Platónova listu *Epinomis*. Mezitím však Novotný po léta usilovně pracoval na českých překladech jednotlivých Platónových spisů a všechny je postupně přetlumočil do češtiny. Přitom zároveň dokončoval i rozsáhlou čtyřdílnou monografii o Platónovi. První tři díly (*Život, Dílo, Filosofie*) vyšly v letech 1948-49, poslední svazek („*Druhý život*“ *Platónův*), obsahující mimo jiné odvažná kritická slova na adresu marxismu-leninismu, byl uveřejněn teprve posmrtně – v příhodný okamžik roku 1968. Při své analýze Platónových spisů načerpal Novotný pochopitelně i bohatý materiál k řešení různých dílčích otázek platónské problematiky, jež se staly náplní několika desítek dalších jeho článků a statí.

Studie o Platónově jazyku a o překládání Platóna tvoří přechod k druhému velkému okruhu Novotného činnosti – k jeho pracím s obecně jazykovou tematikou. Jejich těžiště spočívalo hlavně v oblasti latinského tvarosloví, syntaxe, lexikologie, etymologie, sémantiky i stylistiky (proslulá byla Novotného veřejná diskuse s Františkem Trávníčkem o metonymii); největším přínosem pro českou vědu je však dvojdílná, originálně pojatá *Historická mluvnice latinského jazyka*, jejíž první díl z roku 1946 obsahoval hláskosloví, tvarosloví a nauku o významu slov, kdežto druhý z r. 1955 zahrnoval skladbu, stylistiku a dějiny latinského jazyka. Naši širší veřejnosti je ovšem F. Novotný znám spíše jako spoluautor velkého školního latinsko – českého slovníku (Pražák – Novotný – Sedláček). Méně se již ví, že až do své smrti dohlížel na zpracování hesel akademického latinsko – českého slovníku, který t.č. je v rukopise až po písmeno S, ale na jehož dokončení nejsou bohužel peníze.

Novotného zájem o jazykovou problematiku byl doprovázen i studiem metric-

kých a rytmických jevů. Tato činnost vyústila jednak v řadu studií o antické rytmizované próze, v nichž autor používal zjištěných rytmických zákonitostí k určení autorství zkoumaných děl (zvl. Platóna a Sallustia), jednak v učebnici řecké a římské metriky (1955). Františku Novotnému však nebyly cizí ani rozmanité další oblasti věd o antickém starověku. Psal i o helénistické poezii, o náboženství v antických státech, a k jeho nejpůsobivějším pracím obecně kulturního dosahu patří bezesporu dílko *Gymnasion* s podtitulem *Úvahy o řecké kultuře* (1922). Zabýval se i dějinami české klasické filologie, a to jednak ve verzi české (1919), jednak francouzské (1924), publikoval stať *Horatius v české vědě filologické* (1936) a za války pak povzbudivou studii *Antika v českém písemnictví* (1940). Celá řada Novotného stať vyšla v cizích jazycích; vedle latiny používal hlavně francouzštiny, méně němčiny.

Od začátku 50. let profesoru Novotnému jeho srdeční choroba stále méně dovoľovala pravidelnou návštěvu fakulty: své semináře však konal s neztenčeným úsilím ve svém bytě, a to i poté, co odešel v r. 1957 do důchodu. V jeho privatissimech jsme se dovídali nejen podrobnosti o konkrétních platónských problémech, jako o Novotného vnitřním hlubokém vztahu k Platónově světu idejí, o jeho interpretaci Platónova mýtu o Atlantidě, ale i o Novotného pozitivním vztahu k myšlenkám Pražského lingvistického kroužku nebo o jeho nepublikovaných materiálech z okruhu vojenského slangu rakousko – uherské monarchie. A byli jsme občas hoštěni zubrovkou z Bělověžského pralesa, neboť jeho druhá manželka pocházela z ruské emigrantské rodiny.

Profesor Novotný odešel za svým milovaným Platónem na podzim r. 1964, a jak pravil ve svém nekrologu Karel Janáček, „profesoru Novotnému se podařilo to, o čem psal ve své knížce *Gymnasion*: došel své fyzis, dokonalosti, stal se tím, co *potenciálně* byl“.

A. BARTONĚK

Vzpomínka na doc. Zdeňka Hadaše

V červnu tohoto roku tomu bylo už 25 let, co nás opustil ve věku nedožitých 70 let náš kolega docent Zdeněk Hadaš. Myslím, že je mnoho lidí, kteří ho znali a vzpomínají na něho jako na váženého a sympatického kolegu, spolehlivého přítele i výborného kolegu, spolehlivého přítele i výborného učitele. Sám vzpomínám na naše první setkání na letních kurzech pro učitele tělesné výchovy, kdy já, nezkušený začátečník, jsem s obdivem vzhlížel na staršího a zkušenějšího kolegu, který svými schopnostmi, šarmem a přátelským vztahem ke všem účastníkům dokázal snadno vytvořit dobrou náladu a přátelské ovzduší celé společnosti. Rozuměl hudbě, hrál na řadu nástrojů, dobře zpíval a znal nepřehornou zásobu českých, moravských, slováckých i slovenských lidových písní, takže v jeho společnosti bylo vždycky veselo a příjemně.

Velkou pozornost věnoval i přírodě, zajímal se zvláště o rostliny, a organizoval proto i zájezdy větších skupin přátel a zájemců o „kyticčky“ do pozoruhodných lokalit, zvláště na Slovensko, na Malou Fatru a Vysoké i Nízke Tatry.

Proto se také po příchodu na Pedagogickou fakultu MU mimo jiné věnoval i letním kurzům pro pobyt v přírodě, přispěl k zavádění nových forem náplně těchto kurzů, začal v nich pěstovat mimo pěší turistiku i cykloturistiku a vodní turistiku.

Když bylo třeba, vždycky rád a ochotně poradil a pomohl v nesnázích jak studentům, tak i kolegům, a proto snad není člověka, který by na něho nevzpomínal v dobrém.

J. PAVLÍČEK



*In memoriam***In memoriam profesora
Thomase Winnera**

Tu smutnou zprávu jsem dostala mailem z centra Mezinárodní asociace sémiotických studií ve Vídni, k jejímž zakládajícím členům profesor Thomas Winner (4. 5. 1917 – 20. 4. 2004) patřil. Zнала jsem ho od r. 1985, kdy jsme se setkali na první česochovské konferenci v Badenweileru, kde slavný ruský spisovatel r. 1904 zemřel. Podle stylu přednášky bylo zřejmé, že prof. Winner patří k okruhu Romana Jakobsona, s nímž se znal od doby, kdy dělal v 50. letech doktorát na Columbijské univerzitě. V té době měl již za sebou studium na Harvardu, kam se mu podařilo odjet r. 1939 z Prahy na základě stipendia pro ohrožené československé studenty.

Prof. Winner má za sebou rozsáhlou publikační, přednáškovou a organizační činnost v oblasti sémioticky orientované slavistiky. Z dvanácti monografií, které sám napsal nebo na nichž se podílel, je nejznámější jeho kniha o Čechovově próze. Psal a do nedávna přednášel po celém světě. Knihu o české meziválečné avantgardě, na níž pracoval od doby, kdy začal znovu jezdit do Československa, se mu bohužel nepodařilo dokončit. Snad tak učiní někdo z jeho blízkých spolupracovníků.

O jeho schopnosti odhadnout talent badatelů svědčí skutečnost, že právě on umožnil publikačně proniknout na Západ Juriji Lotmanovi, odsunutému do estonského Tartu, jež bylo za sovětské éry pro cizince nepřístupné. (Sama jsem kdysi prof. Lotmana překvapila, když jsem se tam v polovině 70. let nečekaně objevila.) Prof. Winner měl neobyčejně organizační schopnosti. S obdivem jsem pročítala stostránkový elaborát, na jehož základě nám byla koncem 80. let poskytnuto Fulbrightovo stipendium pro výměnu šesti sémioticky orientovaných badatelů z Brněnské a Bostonské univerzity, kteří tak měli možnost přednášet na partnerských univerzitách. Šťastnou shodou politických událostí se výměna uskutečnila na jaře r. 1990, kdy

byli všichni okouzleni možností nových kontaktů a kdy i prostí lidé v USA měli ještě v živé paměti ovacemi provázené vystoupení prezidenta Václava Havla v Bílém domě. Dva z českých účastníků tehdejšího zájezdu – prof. Jan Beneš z Ústavu antropologie na Přírodovědecké fakultě a muzikolog prof. Jiří Fukač z Filozofické fakulty – nás již bohužel opustili. O tři roky později, v září r. 1993, přijel prof. Winner do Brna podruhé. Provázela jej opět jeho paní Irene Portis-Winner, známá antropoložka, autorka fundované monografie o slovinské lidové kultuře. Přednášela jako vždy na Přírodovědecké fakultě, zatímco prof. Winner se zúčastnil velké mezinárodní konference o Romanu Jakobsonovi, pořádané k 60. výročí Jakobsonova příchodu na Masarykovu univerzitu. Winnerova stať sborník z této akce uvádí (Litteraria Humanitas, IV, Roman Jakobson, Brno 1996). Za všechny tyto aktivity byl prof. Winnerovi udělen r. 1995 čestný doktorát Masarykovy univerzity – stejně jako jeho příteli Romanu Jakobsonovi v památném srpnu 1968, několik dní před sovětskou invazí do ČSR, kterou ostatně Jakobson předvídal. Prof. Winner získal ocenění i v Praze. R. 1997 mu Česká Akademie věd udělila medaili Josefa Dobrovského a o rok později získal jubilejní medaili na Karlově univerzitě, kde kdysi těsně před válkou dva roky studoval.

V profesorovi Thomasi Winnerovi Masarykova univerzita a česká slavistika ztrácí nadšeného propagátora české kultury a vědy, který stejně jako Roman Jakobson nikdy nezapomněl na podněty Pražského lingvistického kroužku a českého strukturalismu, jež mohla rozvíjet sémiotika a vlastně i badatelské směry antipodické, protože základem každého tvůrčího vývoje je opozice. Ráda bych však připomněla i osobní vlastnosti profesora Winnera, protože to byl člověk neobyčejně laskavý, ušlechtilý a jemný, jehož přátelství jsem si nesmírně vážila.

D. KŠICOVÁ

Za profesorem Dušanem Jeřábkem

Když jsem se zamýšlel v roce 1997 nad osobností a dílem profesora Dušana Jeřábka u příležitosti jeho pětasedmdesátin, citoval jsem závěr jeho vzpomínkové knihy *Brněnská romance*, která právě v tomto roce vyšla a v níž zachycuje období od konce dvacátých do konce čtyřicátých let 20. století, tedy do doby, kdy dokončil vysokoškolská studia na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Píše tam: „*A já stojím nad městem, pode mnou Petrov, Špilberk a Žlutý kopec. Po mé pravé ruce svažuje se zed' směrem k ulici Videňské. Za tou zdí leží ti, kteří mi byli v životě nejdražší. Ale lítost – ne, lítost a smutek si nepřipouštím. To město, nad kterým se tyčí věže katedrály, vzalo mi mnoho – ale ještě více mi dalo. A snad jsem mu něco málo, docela maličko dal i já.*“ Už tehdy jsem napsal, že profesor Jeřábek dal hodně nejen městu Brnu, ale i celé české literární a divadelní historii a kritice. Tenkrát jsem také vyslovil naději, že v dalším pokračování svých vzpomínek zachytí a přiblíží život druhé poloviny dvacátého století v městě Brně, podá i portréty osobností působících v té době na filozofické fakultě a přiblíží okolnosti vzniku svých četných vědeckých prací. Tato naděje však už splněna nebude. Profesor PhDr. Dušan Jeřábek, DrSc., v pátek 18. června 2004 zemřel.

Dušan Jeřábek se narodil 14. března 1922 v Brně v rodině s bohatou kulturní tradicí: otec Čestmír Jeřábek i dědeček Viktor Kamil Jeřábek byli spisovatelé, ale rodinná kulturní tradice sahala hluboko do minulosti. To jistě ovlivnilo volbu jeho studia – rozhodl se pro češtinu a filozofii na brněnské filozofické fakultě. Studia absolvoval v roce 1949, kdy dosáhl také titulu PhDr. Po získání hodnosti kandidáta filologických věd (1957) byl v roce 1960 jmenován docentem a v roce 1966 profesorem. Doktorem věd (DrSc.) se stal roku 1987. V letech 1965–1966 byl proděkanem, 1966–1969 děkanem filozofické fakulty.

Vědecká činnost prof. Jeřábka byla zaměřena na literární i divadelní historii

a kritiku, působil však také v oblasti publicistiky.

Jako literární historik se zajímal o celou novou českou literaturu, plně se však soustředil na literaturu 19. století a zde především na družinu májovou a na období národního obrození. Problematika obrozené doby je náplní monografie *Václav Vladivoj Tomek a Karel Havlíček v letech bachovské reakce* (1979), z obrozených osobností se zaměřil i na Josefa Dobrovského, F. M. Klácela, K. H. Máchu aj. Družině májové věnoval pozornost v monografii *Vítězslav Hálek a jeho úloha ve vývoji české literární kritiky 19. století* (1959), v publikaci *O národní literaturu (Z úvah a polemik doby májovců a lumírovců)*, 1990, ale také v řadě dalších studií o Hálkovi, Nerudovi, Světlé. Ve všech případech jde o práce vycházející z důkladného studia materiálu (včetně archivních dokumentů a korespondence), z něhož jsou pak vyvozovány nové poznatky, nalézány nové pohledy na náš literární vývoj a ukázány nové souvislosti.

Studie o literatuře 20. století se často týkají moravských spisovatelů anebo spisovatelů působících na Moravě (Viktor Kamil Jeřábek, Josef Merhaut, S. K. Neumann, Rudolf Těsnohlídek, Bedřich Václavek).

Stati z celého vývojového období české literatury jsou zahrnuty do knižního souboru *Tradice a osobnosti* (1988). Nejdůležitějšími zdroji tradic české literatury 19. století, základními ideovými úkoly a společenskými cíli je podle D. Jeřábka „*svoboda myšlení a přesvědčení, právo na národní sebeurčení a konečně snaha o dosažení sociální spravedlnosti*“ (str. 6).

Pohled na rozsáhlou vědeckou činnost Dušana Jeřábka je třeba ještě doplnit studiem o Arnu Novákovi, o němž psal i v době, kdy byl tento významný literární historik a kritik v nemilosti. Monografii o něm s ukázkami z jeho díla vydal v roce 1997. Výbor ze studií A. Nováka pod titulem *Arne Novák, česká literatura a národní tradice* s rozsáhlým zasvěceným doslovem byl vydán v roce 1995, ačkoliv byl připraven do tisku už koncem let šedesátých.

Profesor Jeřábek zaměřil své úsilí také na výchovu mladé generace jako dlouholetý učitel na filozofické fakultě. Působil zde až do

konce svého života a předával studentům své vědomosti, zkušenosti, učil je lásce k české literatuře a odpovědnému postoji k práci. Studentům jsou určena skripta o české literatuře devatenáctého století, která sám napsal, i skripta o české literatuře od roku 1945 do poloviny osmdesátých let, která redigoval nebo kterých se zúčastnil také jako autor. Knižně vydaný *Průvodce po dějinách české literatury* (spolu s J. Hrabákem a Z. Tichou) se dočkal několika vydání.

V krátkém zamyšlení nad dílem Dušana Jeřábka nelze postihnout všechno, ale upozorníme ještě na odpovědnou práci ediční, organizační (např. v Literárněvědné společnosti při ČSAV), na účast v redakcích odborných časopisů, na kritiky a referáty v denním tisku, na spolupráci s rozhlasem, na přednášky uskutečněné v rámci Rozhlasové univerzity Svobodné Evropy či na přednášky pro odborníky i širokou veřejnost.

Profesor Dušan Jeřábek svým vědeckým dílem podstatně obohatil naši literární vědu. Výsledky své činnosti, záplem, s jakým promlouval o české literatuře, odpovědným přístupem k odborné práci, která musí vycházet z důkladné znalosti materiálu, i svými lidskými vlastnostmi, kterými působil na své kolegy i žáky, bude ještě dlouho ovlivňovat práci badatelů působících v oblasti české literatury.

V. VÁLEK

Vzpomínka na zesnulého Vladimíra Čermáka

Dne 28. července 2004 se akademická, právnická a další široká veřejnost naposledy rozloučila s prof. Vladimírem Čermákem, emeritním profesorem Masarykovy univerzity, zakladatelem a prvním vedoucím katedry politologie na FF MU a bývalým soudcem Ústavního soudu ČR. Profesor Čermák byl mimořádnou osobností, která neopakovatelným a nesmazatelným způsobem zasáhla do českého společenského, politického a vědeckého života, ač se mu za života nedostalo docenění a věhlasu, jež by si člověk takových kvalit obecně lidských, mravních i odborných jistě zaslouhoval.

Vladimír Čermák byl jedním z nejnvýraznějších českých politických myslitelů 20. století i přes to, že své dílo a svou činnost vědeckou a pedagogickou na poli politické filozofie mohl plně rozvinout až na sklonku svého života, v poslední dekádě 20. století. Století, v němž byl světem svědkem skutečné renesance demokracie a humanismu, svědkem jejich dekadence, eroze a destrukce totalitními systémy a nových pokusů o navrácení svobody jednotlivci a dosahování opravdové „vlády lidu, lidem a pro lid“.

Jakoby se v „životním projektu“ Vladimíra Čermáka odrážela tato změť historických událostí, které jej jako příslušníka malého národa uprostřed evropského dění (V. Čermák se narodil v roce 1929 v malé obci na Vyškovsku, celý život prožil v Brně) zasáhly velmi citelně, přitom mu však snad právě ony otevřely cestu k politické filozofii a k vytvoření komplexního a současně svébytného filozofického názoru, který prezentoval v rozsáhlé pentalogii *Otázka demokracie* (Demokracie a totalitarismus, Člověk, Společnost a stát, Hodnoty, normy a instituce, Funkce demokracie). A snad také proto byl tolik fascinován antickou filozofií a dramatem, Platónovými úvahami o polis, neustálým hledáním a nekonečnou aproximací k ideálnímu politickému uspořádání, kde se snoubí svoboda jednotlivce a řád celku v harmonické jednotě.

Profesor Čermák působil v 50. a 60. letech v justici, po ústřích a perzekuci, jichž se mu ze strany státní moci dostávalo, odešel v době normalizace na vlastní žádost a až do roku 1989 působil jako podnikový právník. Přitom doma v ústraní tehdejšího pseudospolečenského a politického života studoval a tvořil originální dílo zabývající se politickou filozofií, které nemá v českém prostředí obdoby. Po roce 1989 se začal věnovat přednáškové činnosti, zakládal katedru politologie na FF MU, kde posléze působil jako pedagog a člen vědecké rady, v roce 1993 byl prezidentem republiky jmenován soudcem prvního Ústavního soudu ČR, na němž působil až do roku 2003.

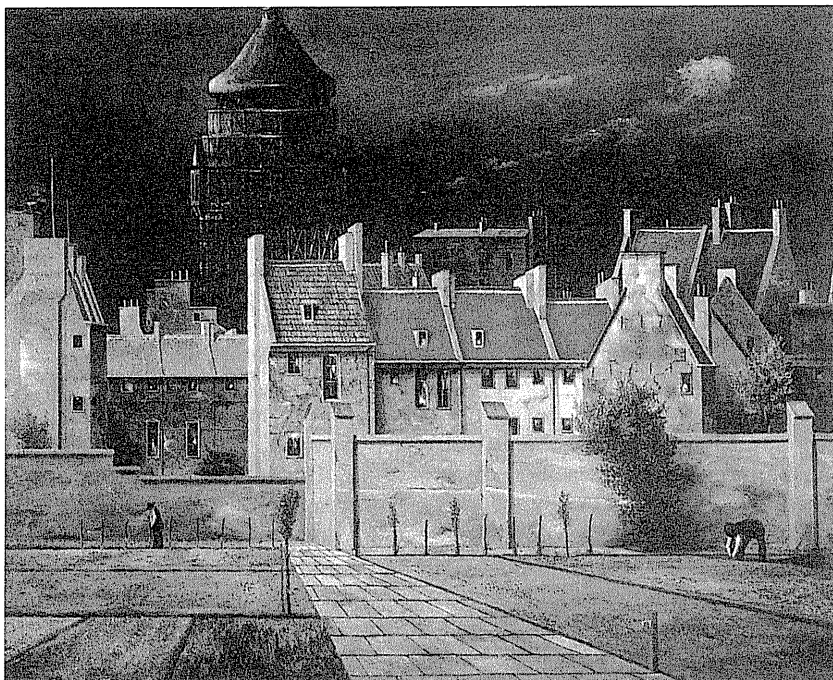
Přesto se jeho práce jak vědecká, tak praktická ve funkci ústavního soudce nesetkala v české veřejnosti s takovým ohlasem,

jak by si jistě zaslouhovála. Vladimír Čermák vždy tak trochu působil mimo „hlavní proud“ intelektuální (jeho dílo je vlastně jakýmsi českým příspěvkem do diskusí reprezentovaných jmény jako H. Arendtová, K. R. Popper, E. Voegelin, které se odehrávaly v 50. letech 20. století), politické (odmítl vstoupit do Charty 77, po roce 1989 se nezapojil do hlavního politického života v zemi), pracoval spíše v ústraní, o to však výrazněji a opravdověji. Byl skutečným demokratem a humanistou ať už svým dílem vědeckým, či svým podílem na rozhodování ve funkci ústavního soudce (mezi zásadní náležitosti rozhodnutí týkající se tzv. Benešových dekretů, volebního systému, regulace nájemného aj.). Vlastně ústředním tématem jeho života, ať už V. Čermák působil v jakékoliv roli, byl člověk a jeho svoboda. Ostatně celé Čermákovy pojetí politické filozofie je antropologické v tom smyslu, že ústřední bod sociálního a politického dění spatřuje v člověku,

v bytosti. jejíž vnitřní konzistence je dána vztahem ambivalentních kategorií (biologická živoucnost – potřeba transcendence, pokora – titanismus), jež se odrážejí v společenském a politickém pohybu a uspořádání s podobně dialektickou povahou („demokracii je vlastní jak otevřenost, tak zakotvenost v hlubinách“).

Prof. Čermák byl velkou a charismatickou osobností, přesto však sám si ponechával étos „obyčejného člověka“, v němž se snoubí lidská dobrosrdečnost, mravní síla a pokora před „vyššími hodnotami“, jež člověka a jeho svět přesahují, s titanismem ducha. Vladimír Čermák byl totiž člověk, o němž lze bez nadsázky říci, že žil podle toho jak myslel, a myslil podle toho, jak žil. A to je odkaz, myslím, pro české prostředí a intelektuálské zvláště, snad ten nejcněnější.

I. POSPÍŠIL ML.



Franz Radziwill, Vodárna v Brémách, 1931

Z historie a současnosti univerzity**XIII. mezinárodní kongres slavistů:
ohlédnutí po roce**

IVO POSPÍŠIL – MILOŠ ZELENKA

Slavistické kongresy, které organizuje Mezinárodní komitét slavistů (MKS), se scházejí každých pět let; tato tradice byla zavedena od prvního kongresu, definitivně se prosadila až po druhé světové válce. Kořeny tohoto setkávání tkví v prvním sjezdu slovanských filologů, který se konal v Praze roku 1929. Právě v Praze zastihly účastníky dalšího sjezdu či kongresu v srpnu 1968 sovětské tanky. Ještě předtím stihla brněnská univerzita udělit čestný doktorát Romanu Jakobsonovi, svému předválečnému profesorovi. Dějišti kongresů byly střídavě Varšava, Moskva, Sofia, Záhřeb, Bratislava, Praha, Kyjev a Krakov. Po Krakově přišla na řadu Lublaň. Poláci dokázali zajistit sjezdu masivní státní podporu, což se však Slovincům v takové míře již nepodařilo. To byl také jeden z důvodů menší účasti: z původně ohlášených 800 účastníků jich de facto přijelo kolem 500 a možná i méně. Nicméně slovinská strana udělala pro dobrou, profesionální organizaci maximum, byla dobrým hostitelem a příjemné, středoevropské prostředí slovinského hlavního města dobrou atmosféru jen umocňovalo.

Slovinsko a zejména Lublaň slavistickým kongresem žily: zájem měla média i lidé v hotelích a na ulici. Místo, kde jednání částečně probíhalo – Cankarův dům pojmenovaný po slavném slovinském básníkově – je kongresové centrum západního stříhu, ale pro organizátory příliš drahé; proto se podstatná část kongresu odehrávala na Filozofické fakultě místní univerzity. Podstatnou podmínku Slovinci splnili: vše bylo soustředěno na jednom místě, vše bylo možné pěšky rychle obejít, vše bylo zajištěno.

Slavistický kongres v Lublani, jak bývá již pravidlem, se konal pod záštitou nejvyšších politických a ústavních činitelů. Ačkoli na slavnostním zahájení se účastnili spíše jejich pověření zástupci, napsal prezident Slovinska dr. Janez Drnovšek do oficiálního informačního bulletinu pozdrav sjezdovým delegátům, v němž se dotkl citlivé problematiky jazykové politiky slovanských národů v období globální komunikace a pregnančně postihl obavy malého dvoumilionového národa, který se integruje do vyššího geopolitického celku.¹ Uchování jazykového vědomí v nových pod-

1 Drnovšek, J., *Nagovorpredsednika republike*, in: 13. mednarodni slavistični kongres. Ljubljana, 15.-21. avgust 2003. Drugo obvestilo, Organizacijski odbor Slovenskega slavističnega komiteja, Ljubljana 2003, s. 4 (v ruštině na s. 20).

mínkách vyplývá nejen z pěstování tradičních forem slovanské sounáležitosti, ale především z cílevědomého rozvoje materiální a sociální báze společnosti a její kulturní politiky, v níž se musí zhodnocovat specifický přínos Slovanů diferencované „evropské rodině“. Drnovšek připomněl i význam slovanské jazykovědy a úlohu slova a slovesnosti při formování politické a národní emancipace slovanských národů. Za slovinskou vědu jmenoval J. Kopitara a F. Miklošiče, předsedkyně Mezinárodního komitétu slavistů Alenka Šivic-Dular ve svém oslovení k tomuto výčtu připojila ještě V. Oblaka, G. Kreka, M. Murka, F. Ramovše, R. Nahtigala ad.² Zároveň zdůraznila smysl pravidelného setkávání slavistů v pětiletém intervalu: tím je poznávání slovanských jazyků a literatur, vzájemná informovanost o výuce slavistiky a badatelských projektech a struktuře slavistických disciplín. Jazyk v životě Slovinců sehrál klíčovou roli: svým duchovním rozměrem vystupoval jako citlivý indikátor nezávislosti malého slovinského národa, který se nacházel na průsečíku románského, slovanského, germánského a ugrofinského areálu a tím plnil funkci specifického mostu mezi Západem a Východem, Severem a Jihem.

Slavistická organizace vedená Mezinárodním komitétem slavistů není jedinou na světě. Mimo jiné je tu její největší konkurent ICCEES (International Council for Central and East European Studies), který má areálový základ a koncentruje spíše sociální vědce, ekonomy, politology, historiky apod.: filologie je jednou z oborových součástí.

Program kongresu – kromě výletů, zasedání Mezinárodního komitétu a odborných komisí a úvodních a závěrečných banketů – byl sestavován postupně v podstatě během posledních dvou let. Je tradičně organizován podle tematických sekcí, které vytvářejí lingvistický, literárněvědný, kulturologický, folkloristický a historický celek. Novinkou, která se poprvé objevila už v Krakově v roce 1998, byly tzv. tematické bloky řešící dílčí, detailnější problémy, podstatné byly tzv. kulaté stoly soustřeďující se naopak na obecné, klíčové, metodologické problémy. Úvodní plenární referáty, které byly spíše tradiční a rezumující, přednesli France Bernik (Slovensko) na téma *Kulturna identita v obdobju globalizacije. Nevarnosti in perspektive*, Gerhard Neweklowsky (Rakousko) *Tradicija i peremeny v sovremennych južnoslavjanskich jazykách*, Giovanna Brogi Bercoff (Itálie) *Rus, Ukraina, Ruthenia, Wielkie Księstwo Litewskie. Rzeczpospolita, Moskwa, Rosja, Europa Środkowo-Wschodnia: o wielowarstwowości i polifunkcjonalizmie kulturowym*. Účastníci zahajovacího shromáždění se rovněž seznámili s textem zesnulého akademika Olega N. Trubačova (Rusko) *Opyt ESSEJA: k 30-letiju s načala publikacii (1974-2003)*.

2 Šivic – Dular, A., *Nagovor predsednice organizacijskega odbora*, in: 13. mednarodni slavistični kongres. Ljubljana, 15.-21. avgust 2003. Drugo obvestilo, Organizacijski odbor Slovenskega slavističnega komiteja, Ljubljana 2003, s. 5 (v ruštině na s. 21).

Česká účast byla velmi úspěšná – nelze to však říci o některých pracovnících, která se tradičně pokládají za klíčová a jejichž zástupci zde byli. Slovanská knihovna jako součást Národní knihovny ČR zajistila zásluhou našich institucí, vydavatelství a badatelů obrovskou českou expozici slavistických publikací, které se jako dar ocitnou v Národní knihovně Slovinska. Česká knižní expozice tvořila takřka třetinu celé výstavy. Na počátku kongresu bylo vedení Českého komitétu slavistů přijato na Velvyslanectví České republiky v Lublani. Zástupci české slavistiky vynikli jako referenti a debatéři lingvistických, historických, literárněvědných i kulturologických sekcí, byli také organizátory kulatého stolu o slovinském předsedovi Slovanského ústavu v Praze za první republiky a v prvních letech německé okupace Matiju Murkovi, profesorovi ve Štýrském Hradci, Lipsku a Praze, a debaty o slavistice v epoše globalizace. Tyto kulaté stoly soustřeďující přispěvatele z několika zemí přitáhly maximální pozornost účastníků a byly všeobecně vysoce hodnoceny. Právě kolokvium věnované M. Murkovi, jehož osobnost se stala symbolickým ideovým svorníkem kongresu, dotkla se nosných tradic slovanské filologie. Jestliže slovinský badatel pevně zakotvený v českém prostředí ztělesňuje v návaznosti na J. Dobrovského a F. Miklošiče jeden z posledních typů komplexního slavisty, zůstává jeho dílo inspirativní pro své vědomé evropanství, názorový pluralismus a tematickou šíři spojující filologii s potřebami areálu. Obdobně kulatý stůl *Literárněvědná slavistika v epoše globalizace* se v široké mezinárodní spolupráci (Česko, Itálie, Kanada a Polsko) zaměřil na hledání smyslu a identity slavistických studií, které by se měla předmětově, institucionálně i metodicky adekvátně vyrovnat se složitostí a pluralitou současného, nejen slovanského světa.

Velká byla česká účast také ve veřejné promoci nových slavistických publikací, kde mj. byly představeny monografie dnes již zesnulého Antonína Měšťana (zemřel 30. 5. 2004) *Česká literatura mezi Němci a Slovany* (Praha 2002), Ivo Pospíšila *Slavistika na křižovatce* (Brno 2003) a Miloše Zelenky *Literární věda a slavistika* (Praha 2002). České literárněvědné zaměření bylo spíše výjimkou: v promoci publikací převažovaly práce lingvistické, folkloristické či k dějinám slavistiky, namátkou lze jmenovat monumentální edici *Biblia Slavica* připravenou H. Rothem a J. Doruřou nebo sérii tematicky navazujících prací univerzity v Opole pod shrnujícím názvem *Współczesne przemiany języków słowiańskich*, kterou uvedl J. Siatkowski.

Z dalších jazykovědných a folkloristických titulů výběrově připomenáme sborníky *Sprachtypologie und Sprachuniversalienforschung* (Berlin 2003), *Współczesna sytuacja językowa w Polsce i w Słowenii* (Opole 2003), dále *Rečnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije. 1. svezak* (Zagreb 2000), *Frazeológia a intertextualita* (Bratislava 2002) ad. Z oblasti dějin slavistiky pozornost vzbudila zejména kolektivní francouzská práce *Histoire de la slavistique. Role des institutions* (Paris 2003), kte-

rá je souhrnným výstupem aktivní komise pro dějiny slavistiky při MKS vedené italskou slavistkou G. Brogi-Bercoff a která systematicky mapuje dějiny slovanské filologie v slovanských i neslovanských zemích. Z prací věnovaných význačným osobnostem evropské slavistiky byly představeny sborníky o Petru Dinekovovi, Blaže Koneském, spisy France Bezlaje ad.³

Česká delegace také předložila kandidaturu Brna na pořádání příštího kongresu v roce 2008: kandidatura byla vytvářena za podpory ústředních, krajských, městských a univerzitních orgánů v situaci nejistoty a váhání těch, kteří byli takřkajíc na řadě – Běloruska a Makedonie. Někteří měnili názor několikrát a do poslední chvíle. Špatná organizace Mezinárodního komitétu způsobila, že protokoly z jednání neodpovídaly skutečnosti, byly dodatečně upravovány a účelově měněny a nikdy nebyly účastníky podepsány.

Příští kongres bude podle rozhodnutí Mezinárodního komitétu slavistů v Makedonii. Rozhodnutí bylo patrně globálně dohodnuto předem a podmínky jednání nebyly rovné, byly pro Brno diskriminační. Zdá se, že mezinárodní kongresy slavistů neorganizují vědci, ale země a národy. Jak to ostatně bylo vyjádřeno příznačnou větou: „Každý slovanský národ má právo uspořádat Mezinárodní kongres slavistů.“

Právě tento bod – zdánlivě nikoli klíčový – stal se emblémem celé problematiky této slavistické organizace. Byl historickým průlomem: poprvé bylo o místě konání příštího kongresu demokraticky hlasováno (výsledek 17:14 v neprospěch Brna). Příčin rozhodnutí je řada a mají často tak delikátní povahu, že se o ní nehodí ani psát. V každém případě vyvolal průběh a výsledky jednání o místě příštího kongresu rozpaky i v samotném Mezinárodním komitétu slavistů, takže česká strana byla vlastně první a dlouho jediná, která makedonským slavistům veřejně a nahlas blahopřála. Kandidaturu Brna podpořili zejména slavisté ze západní Evropy a zámoří (Kanada, USA, Japonsko) – alespoň pokud vím a pokud lze soudit z bojácné debaty. Ti vyjadřovali obavy, aby se vědecká organizace neřídila nacionálními hledisky. Česká strana byla vyzývána, aby přemýšlela o organizování samostatného slavistického jednání v Brně, kde by se projednaly klíčové otázky slavistiky, a to nezávisle a zcela svobodně. V podstatě bylo zřejmé, že tu mezi sebou bojují dva názory: ponechat slavistiku tak, jak vznikla v době národního obrození a později (i někteří Češi jsou plni uspokojení v domnění, že stačí promluvit o Pražském lingvistickém kroužku a mají svět u nohou), nebo ji modernizovat, dynamizovat a více integrovat do společenského dění, aniž by se zřekla předmětu svého eminentního zájmu, tedy konzervatismus kontra slavistické aggiornamento. Toto

3 Podrobný přehled o přednáškách, plenárních referátech, tematických blocích, kulatých stolech a promociích publikací poskytuje publikace *13. mednarodni slavistični kongres. Ljubljana, 15.-21. avgust 2003. Program*, Organizacijski odbor Slovenskega slavističnega komiteja, Ljubljana 2003, 134 s.

rozštěpení, v minulosti víceméně úspěšně kamuflované, se v Lublani zjevilo již v plné nahotě. Bylo viditelné v jiné mentalitě referujících, v jejich etiketě (bezhledně dlouhé referáty, stejně bezohledně dlouhé diskusní příspěvky trvající až 20 minut) a v tematickém a metodologickém zaměření.

Slavistická organizace je organizací vědeckou, nikoli národní nebo politickou, nemůže podporovat nějaký národ nebo politické hnutí, nemůže být rukojmím politických nebo národních snah, nemůže řešit národnostní konflikty nebo se stavět na tu či onu stranu, kongres nemůže být vyjádřením politické nebo národní podpory. Někteří účastníci vyjadřovali obavu z dalšího směřování hnutí, které by se nemělo stát skanzenem, něčím na okraji. Slavistika by měla být centrálním oborem v EU. Charakteristické bylo, že argument o eventuelním kongresu v Brně jako prvním kongresu na území Evropské unie byl jednoznačně přitěžující. Podpora, kterou česká strana získala od našich politických a dalších orgánů, senátorů, poslanců apod., bude využita k akci, která by posílila diskuse uvnitř slavistických organizací ve smyslu volného fóra koncentrovaného na klíčové problémy oboru. V tomto smyslu a ve smyslu podpory výuky češtiny a slovenštiny na slovinských univerzitách, zejména v Lublani vyzněl i rozhovor, který mělo vedení Českého komitétu slavistů pro nejčtenější slovinský deník Delo.⁴ Rozhovor se mj. zabýval palčivými otázkami moderní slavistiky a jejího následného směřování: badatelský předmět slavistiky jen zdánlivě odchází s ideologií, která ho stvořila hluboko před světonázorovými a politickými proměnami roku 1989. Slavistická problematika může být atraktivní v tom, jak dokáže osvětlit složité procesy probíhající na teritoriu střední jihovýchodní Evropy. A k tomuto poznání z pohledu kultury lze nejnadhěji dospět prostřednictvím jazyka a slova jako operativní reflexe globálních proměn.

Takže „Quo vadis, slavistiko?“ by mohlo být leitmotivem tohoto kongresu. Je to otázka, která nemohla být zodpovězena ihned: na ni se bude odpovídat další léta, několikrát a doufejme – last but not least – i v Brně.

Sborník resumé literárněvědně a kulturologicky orientovaných příspěvků včetně tzv. tematických bloků z lublaňského mezinárodního slavistického kongresu dokládá velký zájem slavistů o tradiční obory, zejména v lingvistice, ale také posuny v literárněvědném bádání.⁵

4 *Slavistika na razpotju Evropě*. S I. Pospíšilem, S. Wollmanem a M. Zelenkou rozmlouvali M. Vogel a A. Rozman, Delo 45, 2003, č. 192, s. 5, 21. 8.

5 *13. mednarodni slavistični kongres. Ljubljana, 15.-21. avgust 2003. Zbornik povzetkov. 1. del. Jezikoslovje*. Uredil F. Novak, Mednarodni slavistični komite in Slovenski slavistični komite, Ljubljana 2003, 318 s. *13. mednarodni slavistični kongres. Ljubljana, 15.-21. avgust 2003. Zbornik povzetkov. 2. del. Književnost. Kulturologija. Folkloristika. Zgodovina slavistike. Tematski bloki*. Ur. F. Novak in A. Žele, Mednarodni slavistični komite in Slovenski slavistični komite, Ljubljana 2003, 348 s.

Stálíciemi zůstávají moderna a avantgarda, přetrvává zájem o slovanskou postmodernu. Projevují se návraty k sociologickým a sociálněvědním aspektům literatury (problém emigrace ztělesněný v tzv. emigrantologii), koncentrace na významná výročí se projevily příspěvky o Josefu Dobrovském a Matiji Murkovi. Současně tu však přetrvávají texty, které se jako by nekonfrontují se současným stavem bádání a prezentují výsledky, k nimž se došlo již dříve. Častým nešvarem byla i v některých případech badatelská sebestřednost a tematická uzavřenost vyjevující se jak v lingvistických, tak v literárněvědných příspěvcích, které postrádaly nezbytný srovnávací charakter a které byly dokumentovány výhradně na materiálu jednoho jazyka či jedné národní literatury. Je zřejmé, že bolest komunikačního kolapsu v informační společnosti se projevuje i zde. Kromě čistě literárněvědných příspěvků najdeme tu též nově prosazovanou kulturologii, kromě tradiční folkloristiky také novodobé úvahy o dějinách literatury a slavistiky, jak o tom svědčí i nově vydaný sborník *Kako pisati literarno zgodovino danes* (Ljubljana 2003) z mezinárodní konference, která se konala roku 2002, tedy v předvečer kongresu právě v Lublani.⁶ Škoda, že kromě tematických bloků neobsahuje kongresový sborník také souhrny z tzv. kulatých stolů (jeden se týkal – znovu připomínáme – například globalizace a slavistiky, druhý – česko-slovinský – se věnoval působení Matiji Murka).

Výsledky kongresu potvrdily, že s klesajícím významem ideologických kodifikací stojí slavistika „na rozcestí“, tj. před radikální obhajobou a zdůvodněním své podstaty a praktického účelu. Klademe-li na slavistická studia požadavek větší otevřenosti a recepční ambivalentnosti, v důsledku to znamená jejich intenzivnější flexibilitu a interdisciplinaritu, adekvátně reagující na nové impulzy ve vědeckém bádání vůbec a také na reálné potřeby doby. Slovanská filologie v systému humanitních věd stále představuje disciplínu zabývající se ze srovnávacího aspektu diachronním a synchronním studiem jazyka a slovesnosti Slovanů, nicméně je tu zřejmý a vstřícný, funkčně zacílený a metodologicky vymezený pohyb ke kulturologii, areálu a sociálním vědám. Zjednodušeně řečeno: slavistika má velkou šanci stát se jednou z centrálních věd nové Evropy, záleží však na ní samé, zda tuto možnost – zatím pouze jen latentně připravenou a dosud ne realizovanou – využije.

■

6 *Kako pisati literarno zgodovino danes? Razprave*. Ur. D. Dolinar. in M. Juvan, Institut za slovensko literaturo in literárne vede – Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Ljubljana 2003, 396 s.

Ze současné medicíny**Lesk a bída onkologie
Národní onkologický program**

JIŘÍ VORLÍČEK

1. Aktuální epidemiologické informace, které by měl znát nejen každý lékař

Onkologická problematika stojí stále v popředí zdravotních problémů v naší republice. Zhruba každý třetí z nás onemocní zhoubným nádorem a každý čtvrtý na zhoubný nádor zemře. Pro ilustraci uvádíme i doživotní riziko vzniku a úmrtí na maligní onemocnění občanů USA (obr. 1).

obr. 1 Údaje Americké onkologické společnosti

U mužů je doživotní riziko

- vzniku malignity : 44,70 %
- úmrtí na malignitu: 23,61%

U žen je doživotní riziko

- vzniku malignity : 38 %
- úmrtí na malignitu: 25 %

V relativním pětiletém přežití pacientů všech onkologických diagnóz pacientů ve věku 15 až 44 let jsou naše výsledky pod evropským průměrem (obr. 2 a 3). Nejčastějším nádorem mužů je rakovina plic a průdušek, u žen je to rakovina prsu, společným nejčastějším zhoubným

nádorem pro obě pohlaví je rakovina tlustého střeva a konečníku, která v absolutní četnosti jednoznačně vede, jak dokumentuje obr. 4.

V incidenci všech novotvarů kromě nádorů kůže je Česká republika na předním místě v Evropě.

Ze všech mužů Evropy jsou to právě čeští muži, kteří mají největší pravděpodobnost, že je postihne kolorektální nádor (obr. 5). Ve výskytu zhoubného nádoru ledviny je naše republika na prvním místě u mužů i žen (obr. 6). ČR se řadí také na přední místo ve výskytu karcinomu plic (obr. 7). Naše místo v Evropě v incidenci karcinomu prostaty a prsu pak znázorňuje obr. 8.

V roce 1977 bylo u nás diagnostikováno 37 000 zhoubných nádorů, v roce 1999 už 59 500 a v roce 2010 je očekávaný nárůst až na 70 000.

Co plyne z těchto epidemiologických údajů?

Riziko vzniku maligní nemoci se bezprostředně týká každého z nás.

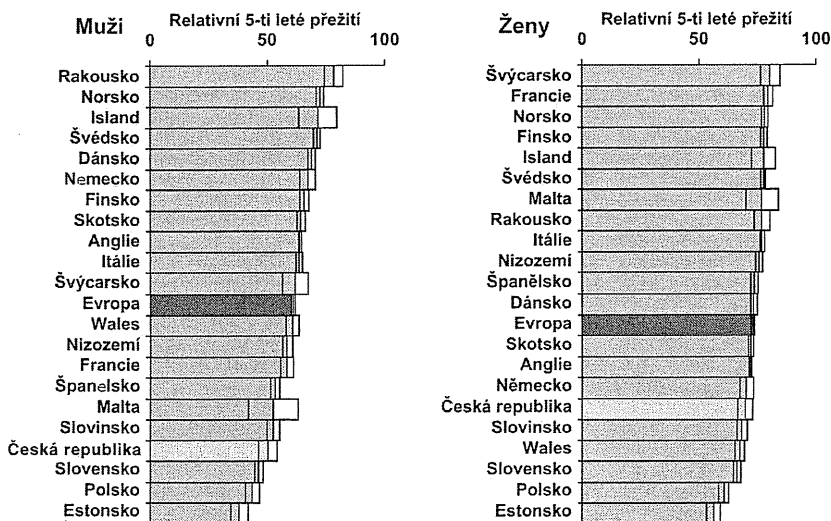
Maligní onemocnění představuje pro ČR velkou zátěž z hlediska osobního utrpení a pracovní neschopnosti, nákladů na vyšetření, hospitalizace, léčbu a z toho plynoucích ekonomických nákladů.

obr. 2 Relativní 5-leté přežití pacientů všech onkologických diagnóz dle pohlaví a věku, data za období 1990 – 1994

	15-44 let		45-54 let		55-64 let		65-74 let		75-99 let	
	Muži	Zeny	Muži	Zeny	Muži	Zeny	Muži	Zeny	Muži	Zeny
Anglie	64,1	72,0	41,1	65,4	34,8	56,0	32,1	40,8	31,2	33,2
Česká republika	50,2	69,9	29,9	57,5	28,6	47,5	27,1	39,5	26,4	32,5
Dánsko	69,1	73,5	43,9	63,6	35,2	52,6	33,1	45,1	29,0	35,9
Estonsko	38,2	56,3	25,0	55,2	24,0	42,2	23,9	35,2	25,4	28,0
Finsko	66,0	77,8	44,2	74,9	39,5	63,9	40,0	49,4	39,7	35,6
Francie	58,3	79,7	41,1	75,8	40,6	66,3	45,5	57,1	44,2	44,4
Island	71,6	77,6	54,1	67,3	48,7	57,6	50,0	47,2	49,9	38,2
Itálie	63,7	76,9	45,0	71,4	40,4	61,7	37,4	51,2	31,3	36,5
Malta	52,6	77,0	43,8	75,9	39,7	59,7	31,4	49,9	25,8	33,9
Nemecko	67,3	70,3	39,2	66,7	42,7	57,7	44,8	54,3	42,0	45,6
Nizozemí	58,6	75,7	45,2	68,0	40,2	57,8	40,0	52,2	38,1	43,0
Norsko	72,5	78,2	50,4	68,9	45,9	57,2	44,0	51,0	40,1	40,9
Polsko	43,7	60,6	24,9	52,1	22,1	42,4	20,8	32,2	15,9	20,6
Rakousko	78,6	76,9	56,8	71,8	55,4	63,4	54,2	57,5	48,7	45,6
Skotsko	64,5	72,1	37,0	61,9	31,2	50,3	28,9	35,5	26,8	28,6
Slovensko	46,4	66,3	25,8	58,7	23,9	47,0	24,3	38,4	26,9	28,2
Slovinsko	52,6	68,3	31,0	58,9	24,0	49,6	24,3	39,1	24,9	29,7
Španělsko	53,3	73,8	44,2	70,4	41,3	62,3	41,7	52,8	45,5	46,5
Švédsko	71,3	77,5	51,5	72,0	47,8	62,8	48,4	54,9	46,7	42,8
Švýcarsko	62,0	80,5	52,7	72,6	44,4	66,8	47,0	59,0	43,0	38,1
Wales	60,9	67,6	36,8	63,2	31,4	52,0	28,5	37,8	29,0	29,0
Evropa	61,0	72,9	41,0	67,2	38,5	57,7	38,4	48,5	36,1	38,1

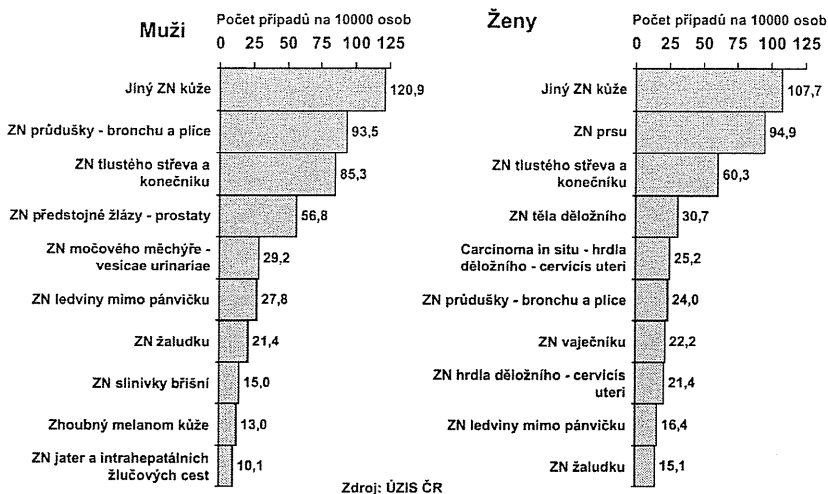
Zdroj: EUROCARE-3

obr. 3 Relativní 5-leté přežití pacientů všech onkologických diagnóz věk 15-44 let, data za období 1990 – 1994

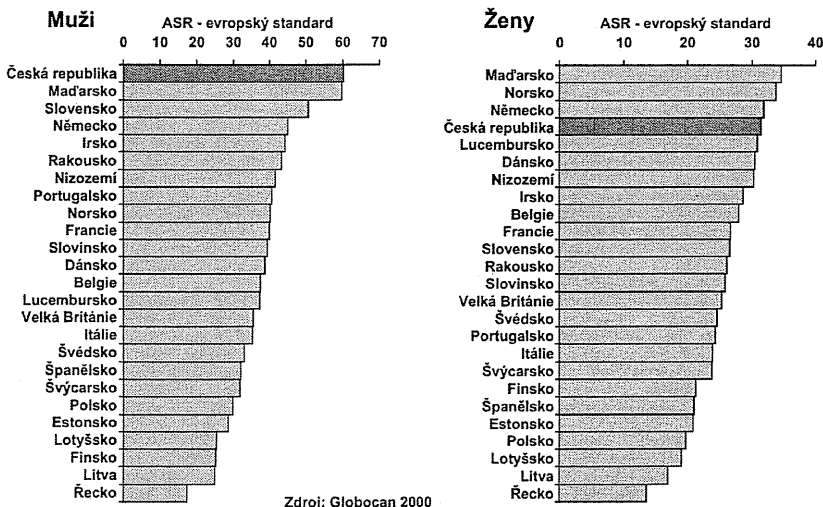


Zdroj: EUROCARE-3

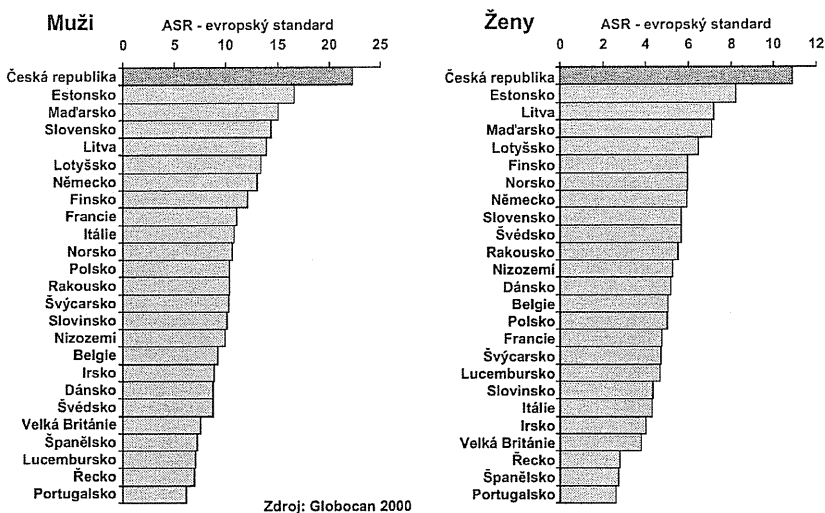
obr. 4 Nejčastější onkologické diagnózy v ČR – rok 1999



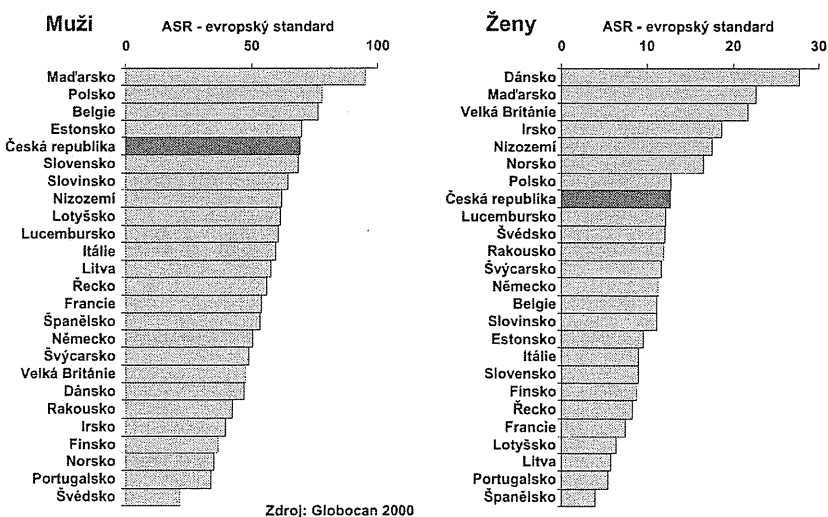
obr. 5 Incidence zhoubných nádorů ve vybraných evropských zemích: ZN tlustého střeva a konečniku



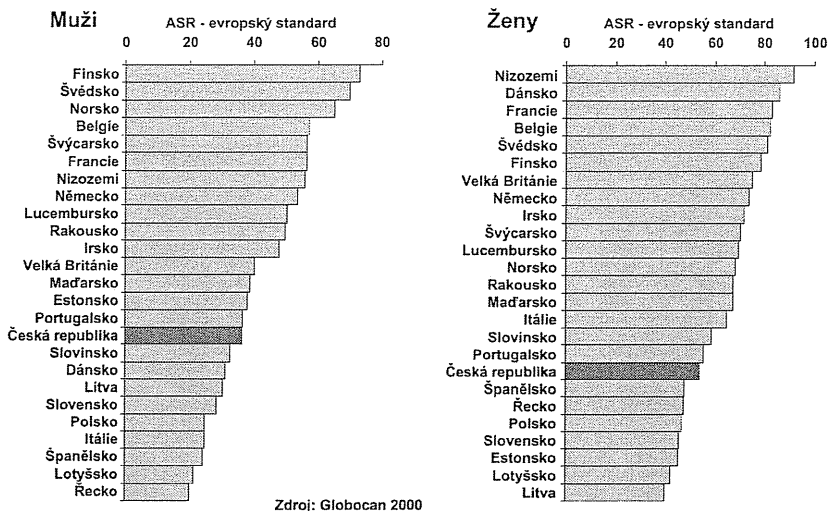
obr. 6 Incidence zhoubných nádorů ve vybraných evropských zemích:
ZN ledviny



obr. 7 Incidence zhoubných nádorů ve vybraných evropských zemích:
ZN bronchu a plicé



obr. 8 Incidence zhoubných nádorů ve vybraných evropských zemích:
ZN prostaty **ZN prsu**



2. Národní onkologický program České republiky

Česká onkologická společnost ČLS JEP vytvořila v roce 2003 Národní onkologický program České republiky (NOP).

2.1 Cíle Národního onkologického programu a strategie jejich dosažení

Cíle programu lze shrnout do následujících bodů:

- snižování incidence a mortality nádorových onemocnění,
- zlepšování kvality života onkologicky nemocných,
- racionalizace nákladů na diagnostiku a léčbu nádorových onemocnění v ČR.

Pro dosažení těchto cílů si Česká onkologická společnost zvolila následující strategii:

- boj se zhoubnými nádory jako součást celorepublikové i regionální politické agendy,
- boj se zhoubnými nádory jako životní zájem laické i odborné veřejnosti,
- mezinárodní kooperace a harmonizace v rámci partnerských struktur EU a WHO,

- trvalá udržitelnost programu boje s rakovinou kontrolou nákladů,
- stanovení a průběžné vyhodnocování indikátorů, výstupů (*outputs*) a výsledků (*outcomes*)
- fungování a účinnosti NOP, každoroční komentář k plnění, případně revize a doplňování.

2.2 Konkrétní úkoly pro nejbližší časové období

Pro nejbližší časové období si Česká onkologická společnost vytkla následující úkoly:

1. Odborná podpora výuky prevence nádorů na školách. Popularizace primární prevence nádorů na veřejnosti. Snížení kouření zejména mládeže a žen. Napomáhání kladným změnám ve výživě a životním stylu.
2. Zajištění dlouhodobého fungování programů pro screening karcinomu prsu, karcinomu hrdla děložního a karcinomu kolorekta a provádění pravidelných auditů. Vyhodnocení zároveň vlivu parascreeingových vyšetření v populaci.
3. Zlepšení časné diagnostiky zhoubných nádorů, zejména ve spolupráci s praktickými lékaři. Inovování náplně preventivních prohlídek, integrujících záchyt onkologických, kardiiovaskulárních a metabolických onemocnění.
4. Pojmenování sítě center komplexní diagnosticko-léčebné onkologické péče, akreditovaných ČOS na principu čtyř kompetencí: kvalifikace, vybavení, sebeevaluace a komunikace. Vytvoření Rady onkocenter České republiky, které by koordinovala spolupráci.
5. Prosazování ekvity čili plošné pokrytí populace srovnatelnými onkologickými službami a přístupem k informacím o prevenci, diagnostice a léčbě onkologických onemocnění.
6. Zajištění a stabilizace zařízení pro paliativní a terminální péči. Podpora rozvoje domácí péče. To vše by mělo napomoci ke zlepšení kvality života včetně zlepšení léčby bolesti nemocných s pokročilými zhoubnými nádory.
7. Podporování kontinuity, stabilizace, modernizace a praktické využívání databáze Národního onkologického registru ČR pro řízenou preventivní a diagnosticko-léčebnou péči v onkologii.
8. Podpora aplikovaného onkologického výzkumu a inovací. Zavádění principů HTA (*health technology assessment*) v onkologii. Podpora vzdělávání v onkologii.

3. Komentář k výše uvedeným úkolům vytčeným v Národním onkologickém programu České onkologické společnosti

3.1 Plošné zvyšování vzdělávání o nádorových onemocněních

Vhodná forma výuky o zdraví a nemocech na základních a středních školách je velmi žádoucí. Je paradoxní, že žáci a studenti na základních a středních školách získávají vědomosti o anatomii a snad i o fyziologii, ale jen minimum informací o nemocech, které je v životě mohou potkat, natož pak o jejich prevenci. Je jisté, že nejlépe si pamatujeme a vžijeme informace získané v mládí. Děti také v mnohém ovlivňují chování rodičů. Jistě je zapotřebí i cílené vzdělávání v této oblasti na pedagogických fakultách, aby budoucí učitelé měli nejen základní znalosti o prevenci a základních projevech nemocí, ale měli i schopnost a vůli tyto znalosti předávat svým žákům. Zásadním problémem je výchova k nekuřáctví, kde zatím chybí významná politická podpora. Rakovina plic je u kuřáků 17x častější než u nekuřáků, častější je i výskyt dalších nádorů.

Zavádění pozitivních změn v životním stylu je obtížné a dlouhodobé. Konkurenční prostředí zaměřené na úspěch vyžaduje stále větší pracovní nasazení a na aktivní odpočinek nezbývá čas. *American Cancer Society* doporučuje intenzivní fyzickou rekreační aktivitu 30 minut 5 dní v týdnu, pro dospívající pak 60 minut denně, neboť epidemiologické studie jasně prokázaly, že dostatečná fyzická aktivita snižuje incidenci určitých nádorů, a to nezávisle na hmotnosti. Máme na to čas a chuť? Přesné znění doporučení Americké onkologické společnosti uvádíme v knize *Obecná onkologie a podpůrná léčba*, Grada 2003.

3.2 Preventivní prohlídky

Je nutné zajistit dlouhodobé fungování a audity programů pro screening karcinomu prsu, tlustého střeva a konečníku a hrdla děložního. U těchto programů byla prokázána redukce mortality na uvedené nádory.

Ač je přínos screeningových vyšetření zásadní, zůstává otevřenou otázkou, kdo má platit jejich případné rozšíření či prohloubení. Pojišťovna či přímo vyšetřovaní?

Screeningové programy byly samozřejmě testovány u četných dalších nádorů. Bez vlivu na mortalitu byly screeningové programy zaměřené na karcinom plic, dělohy a vaječníků, a proto jejich provádění není doporučeno. Zde musíme zdůraznit, že nedoporučení v těchto případech neznamená zavržení cíle (snížení mortality na určitý nádor pomocí plošně realizovatelného programu), ale pouze zavržení určité, studiem testované metody screeningu. Jakmile budou nalezeny jiné perspektivní metody screeningu pro tyto poměrně časté nádory, bude je nutno ověřit klinickými studii.

Screeningové programy

Vyhláška 193/2000 Sb. a vyhláška 372/2002 Sb. definují rozsah vyšetření na účet pojištění:

- vyšetření stolice na okultní krvácení ve dvouletých intervalech,
- provedení mamografie ve věku 45-69 let ve dvouletých intervalech,
- gynekologické prohlídky s cytologií.

Několik zajímavých údajů k přínosu screeningových vyšetření

Studie testující screeningový program s pomocí průkazu okultního krvácení, prokázala snížení mortality na kolorektální karcinom o 19%. Studie, v níž bylo jako screeningová metoda použito endoskopické vyšetření tlustého střeva, prokázala snížení mortality díky této metodě o 44%.

Za zajímavé považujeme výsledky studie Rakouské hematoonkologické společnosti, neboť je to země s podobnými dietními zvyky a podobným výskytem kolorektálního karcinomu.

- V rámci této studie bylo jednorázově vyšetřeno celkem 2885 mužů ve věku 50-78 let metodou průkazu okultního krvácení ve stolici a následně bylo provedeno endoskopické vyšetření s vyhodnocením přínosu jak sigmoideoskopie, tak celkové kolonoskopie. V této skupině bylo zjištěno celkem 306 (10,6%) signifikantních nálezů (adenom nebo karcinom). Autoři této studie pak následně zhodnotili přínos jednotlivých vyšetření pro průkaz adenomu a karcinomu:
- okultní krvácení 24%,
- sigmopideoskopie 70%,
- okultní krvácení a sigmoideoskopie 76%,
- kolonoskopie 100%.

Tato data zde demonstrujeme s cílem poukázat na vhodnost zavedení endoskopického screeningu kolorektálního karcinomu i v ČR. Jde samozřejmě o vyšetření nákladné.

Doporučené screeningové postupy kolorektálního karcinomu v jiných zemích

Rakouská hematoonkologická společnost doporučuje kolonoskopický screening v 5-7letých intervalech.

Americká onkologická společnost doporučuje screening kolorektálního karcinomu od 50. roku věku u osob s průměrným rizikem:

- každoroční vyšetření okultního krvácení,
- sigmoideoskopie v 5letých intervalech,
- nebo kolonoskopie v 10letých intervalech.

Je zapotřebí si ujasnit, jak se postavíme k plošnému doporučení sigmoideoskopického nebo kolonoskopického vyšetření. Má být doporučeno pro

plošné použití na náklady pojištění nebo na vlastní náklady vyšetřovaného? Jak bylo již výše uvedeno, incidence kolorektálního karcinomu u nás je hrozivá a stále stoupá.

Také screening karcinomu prsu je v zahraničí odlišný. Doporučení Evropské unie pro mamografické vyšetření: základ 50-69 let ve 2letých intervalech, pokud se vyšetření provádějí ve věku 40-50 let, tak zkrátit intervaly vyšetření na 12-18 měsíců. Doporučení American Cancer Society: od 40 let každoroční mamografie.

Screening karcinomu čípku děložního je velmi přínosný, u nás se podle posledních doporučení má provádět každoročně, což považujeme do jisté míry za problematické jak finančně, tak organizačně, v Evropské unii je doporučení každé 3 roky.

Screening karcinomu prostaty doporučuje EU ponechat zatím pro klinické studie, American Cancer Society doporučuje screening karcinomu prostaty od 50. roku věku pomocí stanovení PSA a digitálního vyšetření. U nás začíná program časné diagnostiky karcinomu prostaty. Podrobnější informace o doporučeném screeningu pro země EU a USA uvádíme v knize *Obecná onkologie a podpůrná léčba*, Grada 2003.

Screeningové programy jsou závislé nejen na charakteristikách nádoru, ale pokud mají být placené pojišťovnami, také na ekonomické situaci státu. Jsou známa data, která nám říkají, kolik stojí diagnostika jednoho nádoru při fungování screeningového programu. Existuje samozřejmě i možnost screeningových vyšetření prováděných za přímou úhradu vyšetřovaného. S tímto programem začal u nás Masarykův onkologický ústav v Brně.

Je možné dále zlepšovat screeningové programy v České republice? Mimo výše uvedenou ekonomickou závislost je řada dalších faktorů, které je možné brát v úvahu a pozitivně je využít. Pokud budeme všechna běžně prováděná vyšetření brát jako součást onkologického screeningu, bude včasný záchyt zhoubných nádorů častější. Podezření na zhoubný nádor nám mohou dát patologické hodnoty krevního obrazu, pokles hladiny železa, zvýšená krevní sedimentace, C reaktivní protein a vzestup koncentrace fibrinogenu, odchylky v dalších laboratorních i zobrazovacích vyšetřeních. Záleží na každém lékaři, aby na možnost zhoubného nádoru myslel, provedená vyšetření dokázal interpretovat i z tohoto pohledu a doporučil či provedl smysluplné prohloubení vyšetřování s ohledem na zisk pro nemocného a únosnou ekonomickou zátěž pro pojišťovnu.

Pracoviště pověřená prováděním screeningových programů u třech výše uvedených diagnóz musí procházet pravidelnými kontrolami kvality (audity), kvalita jejich práce závisí na její organizaci, na kvalitě techniky a na schopnostech vyšetřujících. V případě screeningu karcinomu prsu jsou tyto audity již samozřejmostí.

3.3 Zlepšení časného zachytu maligních chorob

Je nutné větší zapojení všech lékařů, zvláště praktických, a samozřejmě i laické veřejnosti. Není zatím jasné, jak přimět veřejnost k pravidelné účasti na preventivních prohlídkách. Sankcionování neúčasti na preventivní prohlídce by mohlo pomoci k záchraně životů, ale vedlo by nepochybně k narušení osobní svobody jednotlivce.

Jak zlepšit informovanost všech lékařů o prvních příznacích maligního onemocnění, které může být signalizováno řadou běžně prováděných vyšetření? Pomohl by počítačový konzultační systém?

Ideální lékař musí mít tedy velmi široké znalosti, zkušenosti, intuici, systematickosti, pořádek, musí být takřka neomylný. Chceme toho po lékařích moc nebo málo? Stav zdravotnictví je obrazem společnosti, v této situaci na tom není naše zdravotnictví zase tak špatně.

Zcela nutná je úzká spolupráce onkologů a praktických lékařů. Bylo by vhodné inovovat náplň preventivních prohlídek, které by integrovaly zachyt onkologických, kardiovaskulárních a metabolických onemocnění.

Z praxe onkologického centra víme, že mnozí pacienti jsou k nám posíláni relativně pozdě, poté co lze typickou anamnézu vystopovat několik měsíců (ojediněle i rok) před stanovením diagnózy. Někdy je prodleva při stanovení diagnózy chybou lékařů. Může to být způsobeno neznalostí lékaře nebo nezájmem přijít na podstatu problému. Jindy to může být obava z ekonomické stránky vyšetřování. Je totiž jasné, že pokud se lékař bude snažit snížit pravděpodobnost přehlédnutí nádorové nemoci u svých nemocných a zvýší intenzitu vyšetřování, tak svého cíle dosáhne automaticky s tím, že některé osoby podrobí vyšetření zbytečně.

Jak reagovat na skutečnosti, že velmi často jsme svědky opožděné diagnózy zhoubného nádoru, který je zjištěn až po několikaměsíčních návštěvách lékařů? Máme upozorňovat systematicky zpětně chybní lékaře na jejich špatný postup? Je nějaké řešení mimo právní žaloby? Právně je jasná úloha České lékařské komory, je však její působení v této oblasti dostatečně rychlé a razantní? Jaká je v této oblasti úloha Ministerstva zdravotnictví ČR, krajských správ, vedení nemocnic? A jaká je role patientských organizací? Je to mnoho otázek, na které musíme postupně nacházet odpovědi.

Na druhou stranu jsme často svědky, že pacient navštíví lékaře až s velmi pokročilou nemocí. Příčin je řada, na některé je upozorněno v bodu 1. Jak máme přimět veřejnost k pravidelné účasti na preventivních prohlídkách? Prosím čtenáře tohoto článku, aby sami sobě odpověděli, kdy na takové prohlídce byli naposledy. Pokud bychom chtěli nějakým způsobem sankcionovat neúčast na preventivní prohlídce, zřejmě bychom tím narušovali osobní svobodu jednotlivce. V případě automobilu víme, že opomenutí určitých kontrolních preventivních prohlídek znamená ztrátu některých výhod (pojistných či technického průkazu). Byla by možná nějaká

analogie zohledňovat výškou pojistného snahu nemocného limitovat zevní vlivy vzniku maligní nemoci, například nekouřením a podstupováním preventivních prohlídek?

V zahraničí, ale i u nás vyžaduje řada zaměstnavatelů účast na preventivních prohlídkách a tato povinnost je součástí pracovní smlouvy.

3.4 Síť onkologických center a doporučení pro diagnostiku a léčbu

Sítě akreditovaných pracovišť zlepšují dostupnost kvalitní péče

Současná situace, kdy onkologicky nemocného léčí ten, kdo má atestaci (doufejme), nehledě na vybavenost, zkušenost a odborné zázemí, je dlouhodobě neudržitelná. Země EU tento problém řeší definováním kompetenčních sítí. Cílem je, aby všichni nemocní dostali optimální léčbu podle současných znalostí s přihlédnutím k ekonomickým možnostem státu.

V rámci těchto sítí jsou definovány základní kvalitativní předpoklady, které jednotlivá centra musí splňovat. K těmto předpokladům patří nejenom jejich vlastní kvality, ale i návaznost na další složky zdravotní péče.

Vytvoření doporučených postupů usnadňuje lékařům orientaci v záplavě publikací

Země EU jdou cestou vytváření závazných doporučení, která sice nemají platnost zákona, ale při případném soudním sporu znalecká komise hodnotí zdůvodnění, proč se lékař odchýlil od přijatého doporučení. Jsou vytvářeny speciální instituce pro ověřování a schvalování léčebných doporučení, je zajišťována pravidelná inovace podle nových poznatků medicínských i ekonomických. Přeložené doporučení Německé hematoonkologické společnosti pro léčbu infekčních komplikací u onkologických pacientů z roku 2003 uvádíme v druhém vydání knihy Diagnostické a léčebné postupy, Grada 2004. Tato kniha také informuje o doporučení pro léčbu jednotlivých nádorů z pohledu Americké onkologické společnosti z roku 2003 (guidelines NCCN) a Německé hematoonkologické společnosti (DGHO).

Stejnou cestou půjde i Česká onkologická společnost. Budeme usilovat o akreditaci Center komplexní diagnosticko-léčebné onkologické péče na principu 4 kompetencí: kvalifikace, vybavení, sebeevaluace a komunikace. Vytváří se Rada onkocenter pro koordinaci práce v ČR.

V některých oborech tento proces již probíhá. V oblasti dětské onkologie je léčba v podstatě limitována na 2 centra, v hematoonkologii jsou náročnější a dražší postupy prováděny pouze v 6 transplantačních centrech, primární kostní sarkomy se léčí ve 2 centrech. U většiny solidních nádorů je tento proces obtížnější, neboť jsou velmi časté. Je otázkou, jak postupovat u velmi častých nádorů, jako jsou karcinom prsu, kolorekta a plic. Pa-

cientů s těmito nádory je tolik, že je nelze soustředit do 6 center jako závažné hematologické nemoci.

První Doporučené postupy protinádorové chemoterapie vytvořila Česká onkologická společnost v roce 2003 v souladu se zdravotními pojišťovnami a MZ ČR. Tyto postupy budou jednou ročně obnovovány, letošní mají platnost od 1. srpna 2004.

Na řadě příkladů v dalších tabulkách demonstrujeme, jak nové onkologické léčebné možnosti (medikamenty) mají u málo chemosenzitivních nádorů často potenciál mírně zlepšit výsledky léčby za cenu až o řád vyšších nákladů. Jsou situace, kdy náklady na prodloužení života o jeden měsíc stojí na léčích 50 000 Kč.

U jednotlivých postupů bude nutné provést analýzy nákladů a přínosů (výpočty typu náklady na prodloužení života o 1 měsíc nebo 1 rok) a rozhodnout, co je pro náš zdravotní systém únosné a co ne (obr. 9 a 10). Pak nastavit restriktivní opatření, která umožní postupy lege artis s ohledem na optimální využití dostupných finančních zdrojů. Optimální stav by byl zajištěn standardi-

obr. 9 Celospolečenský pohled na paliativní chemoterapii kolokterektálního karcinomu

Celospolečenský pohled na paliativní chemoterapii kolorektálního karcinomu

- Srovnání 5-FUFA oproti 5-FUFU + irinotekan:
- Medián přežití 14 *versus* 16,8 měs.
- Náklady: 46 710 Kč *versus* 170 232 Kč
- **Náklady na prodloužení přežití o 1 měsíc 44 115 Kč**

zovanou diagnostikou včetně určení stadia nádoru, používáním standardních léčebných postupů, standardy pak musí respektovat ekonomickou situaci v ČR.

obr. 10 Celospolečenský pohled na chemoterapii kolokterektálního karcinomu

Stadium I.	Stadium II.	Stadium III.	Stadium IV.	Stadium neurčeno	Celkem případů
1288	1725	1071	1347	1594	7025

- 4143 případů ve stadiu II., III. nebo IV.
- Předpokládejme 4143 x chemoterapie 5-FuFa nebo 5-FuFa s irinotekanem v adjuvantní či paliativní indikaci.
- **4143 x 170 000 Kč = 704 310 000 Kč za režim 5-FuFa + irinotekan, pokud by byli všichni takto léčeni**

Stále chybí politická podpora kvalitní reformy zdravotnictví tak, aby byla respektována ekonomická situace v ČR.

Je na místě otázka, jaká je motivace lékařů při rozhodování o druhu podané chemoterapie. Příčin může být celá řada, naznačíme ty zřejmě hlavní:

- snaha o maximální léčebný úspěch u pacienta,
- touha seznámit se s působením nových léků, případně tyto zkušenosti publikovat,
- snaha zavděčit se reprezentantům farmaceutických firem s následnou možností sponzorování odborného zahraničního sjezdu, který by byl jinak prakticky nedostupný, aby získali nové informace,

- podíl na zisku lékárny, hodnocení pracoviště z tohoto hlediska v rámci nemocnice,
- další vlivy mimo čistě zdravotnických hledisek.

Uvedená data ilustrují, že nejnovější chemoterapeutické postupy dosahují u málo chemosenzitivních nádorů podobný výsledek jako léčba předchozí nebo že je dosaženo jen o několik týdnů až měsíců delší přežití za řádově vyšší náklady.

Co z těchto výše uvedených dat vyplývá?

- U jednotlivých chemoterapeutických postupů je nutné provést analýzy nákladů a přínosů (výpočty typu náklady na prodloužení průměrné délky života o 1 měsíc nebo o 1 rok).
- Je třeba rozhodnout, co je pro náš zdravotní systém přínosné a co ne.
- Je nutno nastavit restriktivní opatření, která umožní postupy lege artis s ohledem na optimální využití finančních zdrojů.

Jaké jsou možnosti restrikce nákladů na onkologickou péči?

Současný stav:

- nejsou vytvořeny či respektovány diagnostické standardy a často není určeno ani stadium nádoru při zahájení jeho léčby,
- dosavadní léčebné standardy jsou málo restriktivní a nedostatečně respektují ekonomickou situaci ČR,
- chybí politická podpora kvalitní reformy zdravotnictví, aby mohla být respektována ekonomická situace v ČR.

Optimální stav by předpokládal

- standardizovanou diagnostiku včetně určení stadia,
- používání standardních léčebných postupů,
- standardy, které by respektovaly ekonomickou situaci v ČR.

3.5 Všichni občané ČR mají nárok na léčebné postupy stejné kvality – princip ekvity

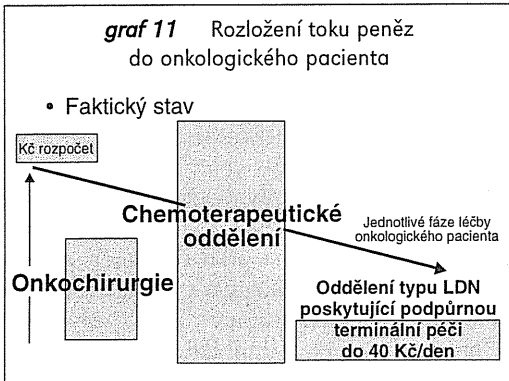
Ústavou je zaručený rovný přístup nemocných k léčbě. Je však zřejmé, že důležitým prognostickým faktorem je pracoviště, kde je nemocný léčen. Platí také obecné pravidlo, že čím častěji se lékař nebo pracoviště setká s určitou diagnózou, tím lépe se dokáže o nemocného postarat, a to z hlediska diagnostiky, léčby, sledování i správného využití vynaložených peněz. Čím větší počet pacientek je v zařízení léčeno ročně, tím lepší jsou výsledky v případě klinických stadií I až III, pouze výsledky stadia IV jsou stejně smutné ve všech zařízeních.

Pyšníme se hustou sítí zdravotnických pracovišť a všeobecnou dostupností péče, nevnímáme dramatické rozdíly v celé řadě diagnostických a léčebných parametrů mezi regiony a zařízeními. (například procento histologické verifikace onkologické diagnózy, proporce neurčených stadií, procento radikálních operací, procento onkologických případů diagnostikovaných až post mortem bez léčby).

Výsledky našich vyšetření a léčení jsou zaznamenány v Národním onkologickém registru (NOR). Je nutné, aby každý jedinec či organizace měli přístup k hodnocení těch dat v NOR, na kterých se podíleli zasláním vstupních dat. Každý onkolog by měl mít přístup k anonymizovaným datům z oblastí s nejhorsími a naopak s nejlepšími výsledky vyšetřování a léčby k porovnání s vlastními výsledky. V budoucnu jistě vznikne požadavek přístupu veřejnosti k anonymizovaným výsledkům vyšetřování a léčení onkologicky nemocných včetně doby přežití. Vznikne tak možnost vybírat si pracoviště podle kvality a to bude zpětně pozitivně ovlivňovat snahu zdravotníků o co nejlepší výsledky. Musíme však připustit, že výsledky léčby nezávisí pouze na kvalitě léčby, ale také na složení léčené populace, na míře pokročilosti léčených nádorů a na toleranci léčby díky věku a dalším nemocem.

3.6 Zlepšení paliativní léčby a péče o nemocné v terminální fázi nemoci

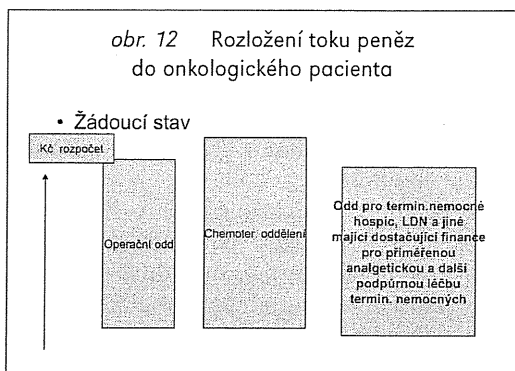
V oblasti onkologické péče je řada kontrastů. V rámci paliativní onkologické léčby (chemoterapie, radioterapie) mohou náklady na jednoho nemocného dosáhnout 1 milion Kč, ale jakmile se při progresi onemocnění dostane na lůžko LDN, nedostačuje tam denní rozpočet na léky a zdravotnický materiál (35-50 Kč) ani na přiměřenou analgetickou léčbu, takže mnohý nemocný končí svůj život v bolestech. Současně neuspokojivé rozložení finančních nákladů na jednotlivá zdravotnická zařízení, kterými onkologický pacient může potenciálně procházet, ukazuje graf č.



11. Důležitým zdravotnicko-politickým krokem je

tuto situaci změnit a rozložit financování tak, aby se ve všech zdravotnických zařízeních onkologickému pacientovi dostalo přiměřené péče, jak znázorňuje obr. 12.

Současný právní systém brání tomu, aby si nemocný v době hospitalizace v LDN či v jiné nemocnici mohl připlatit na nákladnější léčbu, na



příklad na dražší analgetika ze skupiny opioidů, která by byla vhodná pro snížení bolesti v jeho posledních měsících, týdnech a dnech, když na ně nestačí rozpočet zdravotnického zařízení.

Rozložení toku peněz v onkologii není optimální. V rámci přechodu na DRG Česká onkologická společ-

nost navrhuje u solidních nádorů tři skupiny bez ohledu na druh diagnózy. V první skupině by měly být časně diagnostikované nádory, které jsou léčeny s cílem dosáhnout vyléčení, kdy je hlavní chirurgická léčba někdy doplňována adjuvantní chemoterapií či radioterapií.

Ve druhé skupině pak nádory, u nichž je možné podat medikamentózní léčbu s kurativním cílem. Tito pacienti spotřebují nejvíce peněz za chemoterapii a radioterapii – jde v podstatě vždy o snahu o záchranu života, která není zaručená.

Třetí skupinu představuje paliativní léčbu, tedy léčbu symptomů.

Největší finanční podíl bude muset mít druhá skupina, podstatný nárůst financí potřebuje skupina třetí. První skupina je nejlacinější a současně zdánlivě paradoxně neúspěšnější, pokud se týká záchranu a kvality života.

3.7 Nutnost udržení a podpora rozvoje onkologického registru

Bez kvalitního sběru informací není možné správné řízení zdravotnictví. Bez analýzy sbíraných informací nelze organizovat síť zdravotnických zařízení, ekonomiku zdravotnictví, dělat kontrolu kvality a zajistit ekvitu. Důležitá je i pro právní problematiku ve zdravotnictví.

Máme jako jedna z mála zemí čtvrt století vedený celoplošný registr nádorů, a místo abychom hovořili o skutečnostech plynoucích z analýzy jeho údajů, diskutujeme o tom, zda má dále existovat. Nechybělo mnoho a pseudoochrana osobních údajů nabyla přednost před ochranou zdraví a samotné existence osob. Platíme veškerou onkologickou péči, a to všem poskytovatelům stejně bez ohledu na výsledky, platíme i za případy s neurčeným stadiem onemocnění, prostě nedokážeme zohlednit kvalitu péče.

3.8 Podpora aplikovaného výzkumu a podpora vzdělávání v onkologii

Onkologie je dnes samostatně vyučovaným předmětem na všech LF v ČR. Lékařská fakulta MU v Brně má akreditaci postgraduálního vzdělávání v oboru onkologie (PhD) a akreditaci habilitace a jmenovacího řízení

profesorem v tomto oboru. Lékařská fakulta MU má ze všech českých onkologických center největší edukační publikační aktivitu. Za posledních 5 let naše Univerzitní onkologické centrum vydalo celkem 7 zásadních monografií pokrývajících v širokém záběru celou problematiku klinické onkologie. Jde o tyto knižní postgraduální publikace:

- Paliativní medicína, Grada, 1998, druhé aktualizované a doplněné vydání 2004
- Praktická onkologie, Grada, 2000
- Folikulární lymfomy, MU, 2001
- Hematologie II, přehled maligních hematologických chorob, Grada, 2001
- Leukémie, Grada, 2002
- Diagnostické a léčebné postupy u maligních chorob, Grada, 2002, druhé aktualizované a doplněné vydání 2004
- Obecná onkologie a podpůrná léčba, Grada, 2003

4. Co je lesk a co je bída onkologie?

4.1 Za lesk onkologie lze považovat:

- screeningové programy
- nové, hlavně miniinvasivní operační postupy
- terapeutické monoklonální protilátky
- nové protinádorové léky zasahující cíleně maligní buňky (Glivec, ATRA)
- mnohé další necytostatické léky přicházející na trh (Iressa)
- nové přístupy k nemocnému (respektování práv nemocného, informované souhlasy, informování o diagnóze, informování o prognóze, metoda ošetřovatelského procesu)

4.2 Za bídu onkologie lze považovat:

- malé využívání prevence a screeningových programů
- stoupající incidence zhoubných nádorů
- nové, jen o něco účinnější léky extrémně prodražují léčbu. Máme na to? Lze dostatečně přesně regulovat používání těchto léků dle výpočtu nákladů na prodloužení života? Podle studií sice zjistíme, že nový postup prodloužil v testované skupině medián přežití o určitý počet týdnů či měsíců; problémem však je, že se nemoc u konkrétního pacienta nechová dle mediánu či průměru
- nedostatečná organizace onkologické péče, malá koncentrovanost vysoce specializované péče
- malá informovanost nemocných o kvalitě jednotlivých pracovišť
- malé využívání informací z NOR

- obecně malá podpora aplikovaného výzkumu
- onkologický pacient, u něhož nebylo možné nemoc zcela vyléčit, potřebuje kvalitní péči až do smrti; tento fakt není zdravotním systémem v ČR zohledněn
- kapacita hospiců a oddělení paliativní péče je nedostatečná, výuka a výchova v paliativní medicíně zatím malá
- symptomatická léčba na odd. následné péče je často nedostatečná, nedostatečně financovaná
- straší nás AIDS, SARS, BSE úmrtím jednotlivců v ČR, méně vnímáme desetitisíce úmrtí na zhoubné nádory. Komentujeme a kritizujeme názory politiků na řadu věcí, nekomentujeme a nekritizujeme politiky, že k problematice zhoubných nádorů mlčí.

Doufejme, že realizace Národního onkologického programu pomůže odstranit nedostatky (bídu) současné onkologické péče.

Přeji Vám, ať se nestanete onkologickými pacienty a pokud se jimi stane (pravděpodobnost 1:3), ať máte optimální a úspěšnou protinádorovou a symptomatickou léčbu a péči.

Literatura: *k dispozici u autora*



José Clemente Orozco, *Zapatisté*, 1931

Co nového v přírodních vědách**Radon a zdraví člověka**

VLADISLAV NAVRÁTIL

Úvod

Pojmy jako *radioaktivita*, *jaderný odpad*, *jaderná elektrárna* a další se zejména po černobylské katastrofě staly strašákem nepoučených lidí každého věku, postavení i vzdělání a ukázkou toho, jak lze téměř cokoliv využít pro politické cíle a lacinou popularitu (například tak, že zdánlivě velmi rozumná ministryně přijede v limuzíně k plotu jaderné elektrárny, nechá se k němu na pět minut symbolicky připoutat, a aniž prohlásí cokoliv rozumného, opět v mraku výfukových plynů odjede). Ani problematika radonu nebyla ušetřena (i když ve značně menší míře) podobných nekompetentních přístupů. Cílem článku je skromné shrnutí základní problematiky vlivu radonu a jeho produktů štěpení na lidské zdraví.

1. Člověk a radioaktivita

Radioaktivita nás doprovází odedávna doslova od kolébky až do hrobu a stala se součástí životního prostředí kolem nás, kterou si přímo neuvědomujeme, neboť je našimi smysly nepostižitelná. Uvědomovat si ji začneme a více o ní hovořit budeme teprve tehdy, až se nějakým způsobem projeví její záporné účinky (zpravidla na našem zdraví) nebo ji budeme chtít využít k nějakému účelu.

Jako typický příklad z minulosti můžeme uvést téměř tajemné a v tehdejší době nevysvětlitelné jevy, ke kterým docházelo v Jáchymově. Tam se totiž již ve středověku dolovalo stříbro a město v té době značně vzkvétalo. Stříbrné žíly však byly často doprovázeny zvláštní černou a těžkou horninou, která byla horníky nazývána „černou smrtí“, zřejmě podle svých účinků. Její druhý název, méně hrozivý, byl „smolinec“, neboť přinášela smůlu (její nalezení signalizovalo obvykle konec stříbrné žíly). Tajemství černé horniny rozřešili až v roce 1926 manželé Curieovi, když objevili její radioaktivitu a izolovali z ní prvek rádiu.

Neblahé účinky radioaktivních látek na živé organismy si lidstvo začalo od té doby uvědomovat stále více (od výbuchů atomových bomb v Japonsku na konci II. světové války přes následky zkušebních atomových výbuchů v době studené války až po černobylskou havárii v roce 1986). V posledních desetiletích se k těmto obavám přidal i strach ze škodlivých

účinků radonu a jeho produktů štěpení. Radon proniká z půdy nejen do ovzduší, ale i do našich obydlí, kde se koncentruje, štěpí a vytváří část vnitřního mikroklimatu, negativně působícího na zdraví člověka. Samotný radon, je-li vdechnut do plic, je z nich opět z velké části vydechnut ven. V plicích však zůstávají produkty jeho štěpení (těžké kovy). Tyto tzv. *produkty štěpení*, ať už volné, nebo usazené na aerosolech a prachových částicích, zůstávají v dýchacích cestách a plicních sklípcích, kde se dále rozpadají a „bombardují“ s vysokou rozpadovou energií citlivou tkáň, takže ji mohou nevratně poškodit.

Proč nás radon zajímá až nyní? Vždyť s ním lidstvo žije již po dlouhá desetiletí! Důvodů může být několik:

- Radon sice v dřívějších dobách vnikal velice snadno do lidských obydlí přes udušanou hlínu, prkennou či kamennou podlahu, ale stejně snadno z nich unikal komínem, spárami a jinými netěsnostmi v oknech, dveřích či střeše. Jinými slovy, snadno se odvětrával. V současné době, kdy se snažíme uspořít co nejvíce energie, je přirozené odvětrávání omezo-
váno a radon spolu se svými produkty štěpení se v místnostech koncentruje.
- V posledních desetiletích vzrostlo silně znečištění životního prostředí. Účinky jednotlivých toxických látek se sčítají a výsledkem je narušení zdravotního stavu lidské populace. V takovém případě mohou v porovnání s minulostí stačit ke vzniku některých nemocí nižší dávky ozáření.
- Třetí důvod plyne z tab.1, kde je uvedeno složení průměrného ročního efektivního dávkového ekvivalentu ozáření obyvatelstva v závislosti na původu záření. Z tabulky je vidět kromě jiných překvapivých zajímavostí, že radon a jeho produkty štěpení se podílejí na ozáření obyvatelstva téměř z 50%. Je třeba poznamenat, že v eliminaci tohoto zdroje záření jsme zatím příliš nepokročili.

Tab.1. Skladba průměrného
ročního efektivního dávkového ekvivalentu ozáření
(3 mSv = 100 %)

Ozáření z radonu	47,1 %
Ozáření ze zdravotnictví	20,2 %
Ozáření ze Země	13,8 %
Ozáření z kosmu	12,1 %
Ozáření z tělesných tkání	6,7 %
Ozáření profesní	0,1 %
Ozáření z jaderné energetiky	0,03 %

2. Radon a jeho produkty štěpení

Radon patří mezi inertní plyny a každý z nás s ním přichází do styku denně a prakticky kdekoliv. Vzniká zcela samovolně jako jeden z produktů uran – rádiové rozpadové řady. Jeho poločas štěpení je 3,825 dne a štěpí se na své produkty štěpení ^{218}Po (Ra A), ^{214}Pb (Ra B), ^{214}Bi (Ra C) a ^{214}Po (Ra C'). Jsou to kovy, které se ve vzduchu mohou pohybovat volně v atomárním stavu nebo se mohou vázat na aerosoly či prachové částice a tak mohou být vdechnuty do plic a tam zachyceny.

Radioaktivitu radonu a jeho produktů štěpení ve vzduchu měříme v jednotkách $\text{Bq}\cdot\text{m}^{-3}$ (becquerel), což je tzv. *objemová aktivita*. Objemová aktivita radonu ve vzduchu rovná $50 \text{ kBq}\cdot\text{m}^{-3}$ znamená, že v 1 m^3 vzduchu dojde za 1 sekundu k $50\cdot 10^3$ radioaktivním přeměnám. Objemová aktivita radonu v kapalinách je udávána v $\text{Bq}\cdot\text{l}^{-1}$, aktivita pevných látek v $\text{Bq}\cdot\text{kg}^{-1}$.

Primárním zdrojem radonu v geologickém prostředí je ^{238}U , přítomný v horninách. Uran s poločasem štěpení 4,5 miliardy let tvoří buď samostatné minerály (např. uraninit, nebo uranové slídy), nebo je přítomen v horninotvorných materiálech (např. biotit a apatit). Obecně lze říci, že nejvyšší obsah uranu je ve vyvřelých horninách (durbachit, žula), střední v horninách metamorfovaných (pararuly) a nejnižší v sedimentech (pískovce, jílovce). V České republice existuje několik významných oblastí s geologickým podložím tvořeným žulou (Třebíčsko, Javořické pohoří, Příbramsko, Jizerské hory atd.), a proto jsou i zásoby uranu v naší republice značné a nebezpečí radonu nezanedbatelné.

Radon proniká do lidských obydlí zejména trhlinami a netěsnostmi v podlaze sklepů, nebo nejnižšího podlaží, drenážním potrubím, případně studnami a studánkami. Je jasné, že množství radonu, který přidifunduje, záleží značně na skladbě geologického prostředí mezi zdrojem radonu a obydlím (např. silná vrstva nepropustného jílu zajistí tak pomalou difúzi, že se prakticky veškerý radon rozštěpí a produkty štěpení se v jílu zachytí, opakem je mnohem propustnější písčité podloží). Zdrojem radonu může být i stavební materiál (např. pórobetonové tvárnice, dřívě z neznalosti vyráběné z některých druhů radioaktivního popílku) a v menší míře též venkovní vzduch.

V důsledku proudění vzduchu v místnostech se radon rozptýlí prakticky rovnoměrně po celém jejich objemu. Jeho koncentrace se však mění v závislosti na denní či noční době (závislost na rozdílu venkovní a vnitřní teploty, větru apod.) a rovněž je pozorována závislost na ročním období. Nejvyšší koncentrace radonu bývá zaznamenávána v nevětraných sklepních a přízemních místnostech.

3. Vliv radonu na zdraví člověka

Jak již bylo uvedeno, není pro člověka samotný radon nebezpečný, jeho zdraví však mohou ohrozit produkty štěpení radonu. Radon je vdečován a vydechován prakticky bez ozáření tkání. Zato produkty štěpení, ať již volné, nebo usazené na aerosolech a prachových částicích, se usazují v průduškách a plicních sklípcích člověka a ozařují je. Nebezpečné jsou zejména proto, že jimi vyzařované částice α o doletu několika desítek μm soustředí veškerou svoji energii do malé oblasti živé tkáně plic – nejcitlivější je tzv. tracheobronchiální oblast plic. Lékařský výzkum dospěl k závěru, že toto ozařování je jedním z faktorů podílejících se na vzniku rakoviny plic. Žádné jiné zdravotní účinky radonu ani jeho produktů štěpení na zdraví člověka nebyly pozorovány (např. přítomnost těchto produktů v žaludku nijak neškodí – žaludek je zřejmě zvyklý na ledacos).

Co se týká škodlivosti volných a vázaných produktů štěpení, shodli se vědci na tom, že volné produkty štěpení jsou asi 30x škodlivější než produkty vázané. Pravděpodobně je to tím, že mnohem lehčí volné částice (atomární) nemají díky malé setrvačnosti tak velkou kinetickou energii a usadí se při vdechnutí již na začátku plic (citlivá tracheobronchiální oblast). Těžké útvary – prach a aerosoly – dolétnou až do plicních sklípků, které však nejsou tak silně ozářeny, jako by tomu bylo v případě volných částic, neboť vzdálenost mezi vyzařující částicí a sliznicí je mnohem větší. Navíc jsou naše plíce vybaveny dokonalým, evolucí prověřeným mechanismem, dovolujícím odstranit (vykašlat) usazené prachové částice.

Ozáření plicní sliznice je dále závislé na věku, rychlosti dýchání, samočistící schopnosti plic a vůbec na celkovém zdravotním stavu jedince. Výsledky měření průměrného ročního efektivního dávkového ekvivalentu se z uvedených důvodů značně od sebe liší. Můžeme však říci, že pravděpodobnost vzniku rakoviny plic je úměrná celkové vdechnuté aktivitě produktů štěpení radonu, tj. závisí na koncentraci radonu a délce pobytu v místnosti s určitou jeho koncentrací. Abychom si co nejvíce přiblížili riziko ozáření plic produkty radonu, používáme srovnání jeho účinků s neblahými účinky kouření cigaret. Z měření uskutečněných u nás i v zahraničí plyne, že produkty štěpení radonu mají na svědomí 10-30% onemocnění rakovinou plic (zřejmě jde převážně o nevysvětlitelná onemocnění zdravě žijících nekuřáků). Z tab. 2 plyne souvislost mezi koncentrací radonu (produktů štěpení) a zdravotními účinky. V posledním sloupci jsou uvedena doporučená ozdravná opatření.

Tab.2.

Koncentrace radonu (Bq.m ⁻³)	Koncentrace produktů štěpení (Bq.m ⁻³)	Zdravotní účinky	Doporučená ozdravná opatření
cca 1200	200 – 600	Téměř žádné	Do 10 let mírná opatření
cca 4000	600 – 2000	Lehké kuřáctví	Úpravy do 3let
< 12 000	2000 – 6000	1 balíček cigaret denně	Úpravy do 1 roku
> 12 000	více než 6000	Těžké kuřáctví	Úpravy ihned

4. Zdroje radonu, ozdravná opatření

Geologickou stavbu ČR tvoří ze dvou třetin metamorfované horniny krystalinika (porfyr, ortoruly, metabazity atd. – obr.1). Velké plošné zastoupení mají i vyvřelé horniny (granity, granodiority, diority, syenity, pegmatity, durbachity). Dalším typem hornin s velkým plošným rozsahem jsou pískovce, které – protože jsou dobrým transportním prostředím pro vodu a plyny – mohou sloužit jako přirozené zásobárny radonu. Všechny tyto horniny obsahují stopová množství radioaktivních prvků, z nichž nejdůležitějšími jsou ²³⁸U a ²²⁶Ra.

Radon je z míst jeho vzniku transportován přes následné vrstvy a jeho transport je ovlivňován zejména složením zeminy (pískem se šíří nejsnadněji) a její vlhkostí (radon je ve vodě dobře rozpustný). Rovněž spodní voda jej dobře přenáší – studánky a studny bývají jeho vydatnými zdroji.

Z předcházejících úvah plynou ozdravná opatření vedoucí ke snížení koncentrace radonu a produktů jeho rozpadu v obytných budovách. Ta lze rozdělit do dvou základních skupin:

- opatření *pasivní*, která spočívají v izolaci zejména sklepních prostor od okolního zdiva a podlahy pomocí speciálních vrstevnatých fólií (plast + kov + lepenka).
- opatření *aktivní*, jejichž principem je zaručení dobré ventilace (domy bez sklepa, založené na vzduchovém polštáři) nebo odvětrávání radonu z půdy dřívě, než stačí přidifundovat do sklepa (tzv. *radonové studně*, tj. kryté jámy v těsné blízkosti domovních zdí).

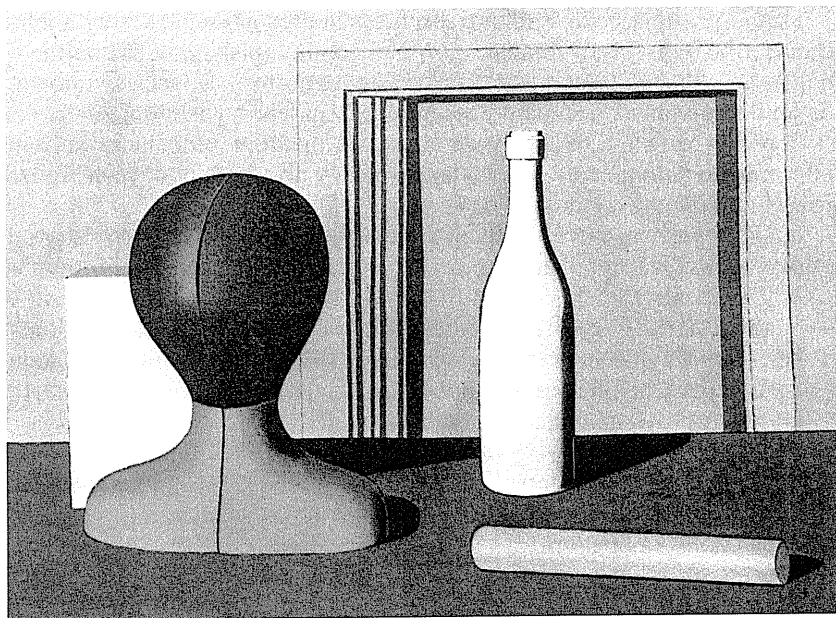
Podle Směrnice Ministerstva financí ČR 122/25883/91 má každý občan České republiky nárok na finanční příspěvek pokrývající z větší části nároky na ozdravná opatření.

Kultura a umění**Magický realismus**

JAROSLAV SEDLÁR

Pojem magický realismus vykryštoval mezi lety 1924-1925 v prostředí příprav výstavy, kterou v Mannheimu pod názvem Neue Sachlichkeit (Nová věcnost) chystal na rok 1925 ředitel mannheimské Kunsthalle Gustav Friedrich Hartlaub. Zpočátku se užívalo více výrazů, například nová nebo idylická skutečnost, postexpresionismus, nový naturalismus, neoverismus nebo nová objektivita a pro stylistické označení nové věcnosti vybral německý kritik a historik umění Franz Roh pojmenování Magický realismus ve své knize *Nachexpressionismus, Magischer Realismus – Probleme der neuesten Europäischen Malerei* (Postexpresionismus, magický realismus – problémy nejnovějšího evropského malířství, Lipsko 1925), v níž se snažil podat první estetický výklad tohoto evropského stylového prou-

du. Magický realismus (nová věcnost) navázal na tzv. metafyzické malířství (pittura metafisica), které na počátku roku 1917 založili malíři Carlo Carrà a Giorgio de Chirico ve Ferraře. Carlo Carrà se už v roce 1916 odklonil od futurismu k dílům velkých mistrů renesance a spolu s de Chiricom založil tzv. metafyzické malířství, pro něž bylo typické zobrazování prázdných prostorů, např. náměstí ve Ferraře, přívozu a rybářů nebo tiché prodlévání u vznešeně jednoduchých věcí v jejich osamělosti a magickém klidu. Magické prodlévání a klid věcí v jejich samotě zachycoval na svých zátiších také Giorgio Morandi. Nicméně onen pocit, který vycházel z pittury metafisicy a do něhož zapadalo magické prožívání věcí, přece jen v německé nové věcnosti opouštěl její hermetičnost a ezoteričnost a přecházel do obecnějších a věcnějších poloh. Nová věcnost v Německu se hned od počátku rozpadá do dvou linií: za prvé je to radikální a sociálně kritický verismus Georga Grosze a Otto Dixe, za druhé sdružení umělců založené v Mnichově v rámci spolku Neue



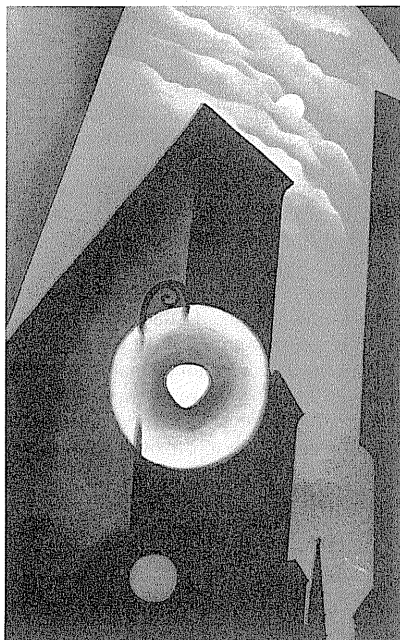
Giorgio Morandi, Velké metafyzické zátiší, 1918

Secession, jehož členové se na rozdíl od drsných veristických snah obou malířů vyznačovali daleko poetičtějším způsobem tvorby. Sem patřili Carlo Mense, Georg Schrimpf, Alexandr Kanoldt, Heinrich Maria Davringhausen, Rudolf Schlitter a Georg Scholz, Franz Radziwill a další. Toto společenství se orientovalo na věcný realismus, jenž byl blízký tzv. novému klasicismu, jak ho pěstovali Alexander Kanold a Georg Schrimpf a samozřejmě také Carlo Mense, nebo na magický realismus, který paradoxně evokoval pocity absolutní tajuplnosti reality. Právě tito představitelé spolku Neue Secession s oblibou prohlašovali: „Malovali jsme zvenku dovnitř.“ Byl to tedy realismus svým způsobem introvertní (magický), jenž se nepochybně dotýkal i hranic irealismu, jak to ukazuje například obraz Maxe Beckmanna *Tanzbar Baden-Baden* (Taneční bar Baden-Baden), který dokládá ovlivnění dílem malíře Hanse von Marée, symbolisty z konce 19. století. Italinizující figurální malířství Němce – Řimana Hanse von Marée bylo vedle konstruktivní logiky Cézannovy také rozhodujícím formálním zážitkem Karla Hofera. Ten je vedle ostatních německých modernistů klasicistou, pronásledovaný však svými zážitky z cesty do Indie. Jeho figury dívek a mladíků žijí melancholický život bez radosti, jak ukazuje obraz *Zirkusleute* (Lidé od cirkusu, 1921). Osamělé jsou i jeho krajiny. Patří sem také expresivnější Marcel Gromaire, ovlivněný Fernandem Légerem, *Seemann in klarem Grau* (Námořník ve světlešedém oděvu, 1930). Realistický je obraz Otto Dixe *Pokojská*, na němž se z ireálného prostoru vynořuje tvář komorné a obraz Franze Radziwilla *Okno mého souseda*, na kterém nacházíme detailní zobrazení banálního a všedního motivu. Ten však ukazuje tajuplný prázdný prostor bez přítomnosti člověka. Podobně i plátno *Die Operation* (Operace) od Christiana Schada načrtává pohled na hraniční příběh mezi životem a smrtí.

Řadu realistických tendencí s ohlasy nové věcnosti doplnily tři poválečné výstavy: Neue Sachlichkeit (Nová věcnost, 1961) v berlínském Haus am Waldsee, 22 Realists (22 realistů) ve Whitney Museum v New Yorku (1970) a Haraldem Seemannem při-

pravená výstava o neorealistických tendencích na výstavě Documenta 5 v Kasselu (1972). Ovlivnění novou věcností byli, jak ukázala výstava v Kasselu, malíři Franz Wilhelm Seiwert, *Feierabend* (Slavnostní večer, 1925), a Heinrich Hoerle, zobrazující dělníky, válečné invalidy a sedláky, Anton Raderscheidt s obrazy osamělosti a bezraděje, podobně jako Franz Radziwill, *Der Wasserturm in Bremen* (Vodárna v Brémách, 1931). Do povědomí zasvěcené veřejnosti po výstavě v Berlíně vstoupili Karl Hubbuch, Heinrich Maria Davringhausen, Carlo Mense, v Drážďanech působící Hans a Lea Grundigovi, Wilhelm Rudolph, düsseldorfský Carl Barth a Švýcar Niklaus Stoecklin.

Vyznavače magického realismu v Evropě najdeme i po polovině 20. století. Už v padesátých letech pěstoval symbolicko-magický realismus profesor düsseldorfské Akademie Bruno Goller. Ve svých obrazech, malovaných poněkud suše a plošně, zachycoval figury a předměty denní potře-



Georgia O'Keeffe,
New York s měsícem, 1938

by, všední věci, jakými jsou kávové šálky, klobouky, deštníky, svíčky. Zobrazoval je však jako navzájem od sebe izolované jednotliviny, takže každá část obrazu dostala vlastní symbolický význam, jak to snad nejlépe vidíme na malbách *Der Rock* (Kabát, 1929), *Der Uhrmacher* (Hodinář, 1949), *Verschiedene Bilder* (Různé obrazy, 1955). Kouzlu superpředmětnosti propadl i jeho žák z düsseldorfské Akademie Konrad Klapheck, který už v roce 1955 namaloval *Schreibmaschinenbild* (Obraz psacího stroje), kterým oponoval tehdy převládajícímu tašismu. Podobně jako Goller propůjčoval i Klapheck izolaci jednotlivých věcí na neutrálním pozadí svým obrazům charakter magicky působícího osobního symbolu. Na rozdíl od Gollera zobrazoval Klapheck jako osobní magické symboly šicí stroje, telefony a žehličky, pro které si často vybíral jako předlohy reklamní reprodukce. Precizní malířské řemeslo vykazuje též Ital Domenico Gnoli, který maluje detaily všedních předmětů, obleků, košil, knoflíků, bot, jež odkazují k lidské postavě. Ta je však v obraze přítomna pouze anonymně, protože je malována ze zadu. Touto izolací působí jeho díla magicky bezprostředně a Gnoli jimi symbolizuje prázdnotu a depersonalizaci moderního života. Bývá ovšem zařazován i k hyperrealismu.

Od výstavy 22 realistů ve Whitney Museum v New Yorku (1970) je přiřazována k evropskému realismu typu nové věcnosti i americká výtvarná scéna. Malířství pěstovali členové Ashcan Schoole, John Sloan, George Luks a George Bellows už od počátku 20. století a poprvé v krátkých dějinách amerického umění uvedli do malířství obraz velkoměsta. Avšak teprve po vypuknutí světové krize na burze v New Yorku roku 1929 začali umělci vedle idealizované American way of Life (Americké cesty životem) zobrazovat i nevzrušivý život opovržených a zapuzených malých lidí. Nejvýznamnějším sociálním kritikem se stal Ben Shahn, přistěhovalec z Litvy, který se vyškolil na dílech Georga Grosze a Otto Dixe a nějakou dobu pracoval jako asistent u mexického malíře Diega Rivery. Proslavil se cyklem obrazů ze života a smrti italoamerických anarchistů, kterými byli Sacco a Vanzetti

(1931-1932) a kteří byli na základě skandálního rozsudku bez důkazů popraveni. Podobně jako Grosz byl Shahn v podstatě kreslířem. Užíval temných barev, které teprve později prosvěttil a rozjasnil. Přesnost provedení maleb ovlivnila fotografie, kterou pěstoval vedle malířství.

Z fotografie vyšel i Charles Scheeler, ostatně proslulý svými snímky, dnes v expozicích četných muzeí, který spolu s Charlesem Demuthem a Ralstonem Crawfordem zaujal vedoucí postavení mezi tzv. precizionisty. Všichni tři objevovali tajemnou magii nejprostších věcí, ready-mades, a věci blízkých pop-artu.

American way of Life (Americká cesta životem) byla ctěna v amerických regionech na jihu, západě a středozápadě, které odmítaly hegemonii „evropského Babylonu“ New Yorku. Regionální izolacionismus vedl ovšem k uměleckému provincialismu, kterému se nevyhnul ani Grant Wood, školený na obrazech starých Vlámů, ani Thomas Hart Benton, učitel Jacksona Pollocka.

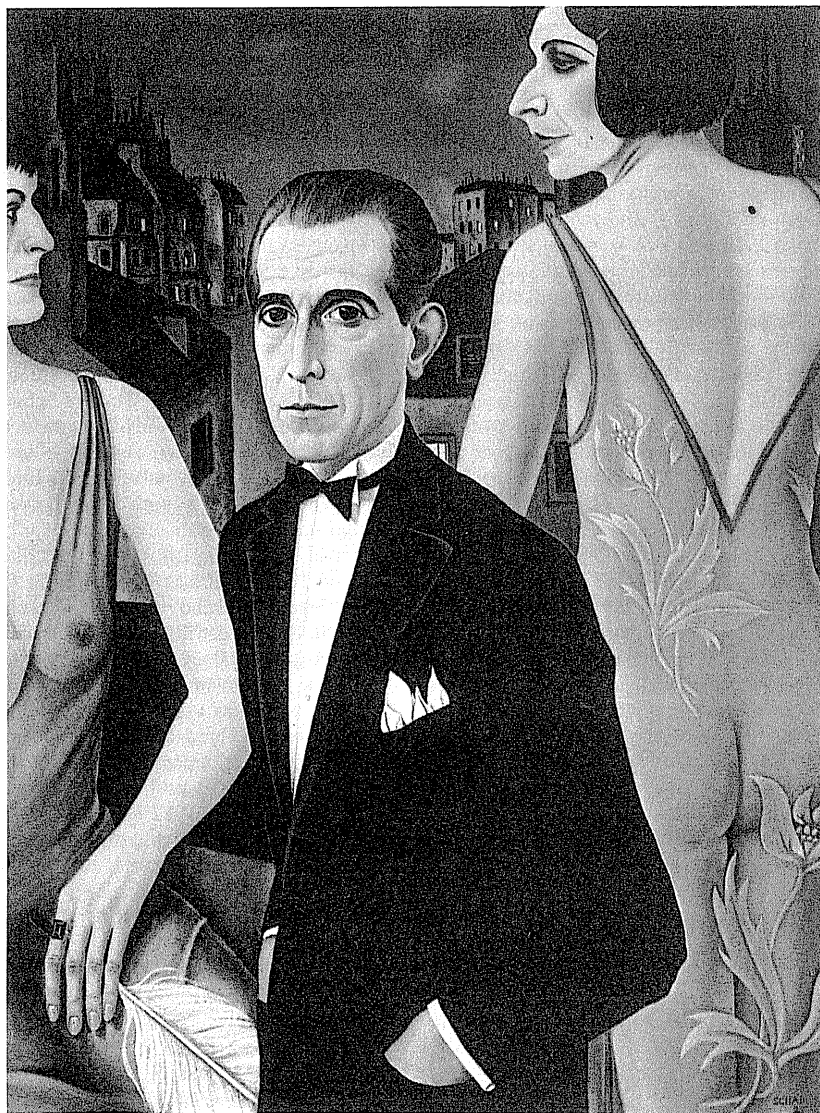
Teprve Edward Hopper nalezl svůj osobitý styl, snad i proto, že mezi lety 1906-1920 několikrát navštívil Paříž, kde se naučil zacházet s barvou a světlem. Po návratu do USA, když poznal nízkou výtvarnou úroveň v domácích regionech, začal úplně osamocen malovat obrazy, kterými poprvé osvobodil americké umění od závislosti na Evropě. Po usilovné práci vytvořil dílo srovnatelné s nejlepšími evropskými umělci dvacátých let a s literárními výkony soudobých amerických spisovatelů, jakými byli John Don Passos, Theodore Dreiser, Sinclair Lewis nebo William Faulkner.

Hopperovy obrazy osamělých lidí velkoměsta v divadlech, kinech, na nádražích, ve vlacích, v rychlých restauracích, u tankovacích stanic, *Benzin* (Benzinová pumpa, 1940), ve vlastních minizahrádkách před domy nebo v domech stojících v opuštěné krajině a předměstské scenérie, jsou na základě pečlivých francouzských studií suverénními díly vysokých koloristických kvalit. Dokonalé ovládnutí řemesla, patrné i v zapojení drobné lidské postavy do poměrně velkého prostoru v pozadí pomocí ostrého světla a dlouhých stínů, *Summertime* (Letní čas, 1943), dovolilo Hopperovi pracovat ve

velkolepém stylu bez přílišné koncentrace na detail.

Rozpětí mezi magickým realismem a abstrakcí vykazuje i dílo Georgie O'Keeffeové z Nového Mexika, manželky Alfreda Stieglitze, slavného fotografa a hlasatele avantgardního umění v New Yorku. Ovlivnili ji

nepochybně opět evropští umělci, mezi nimi i Vasil Kandijksij. Přesto zůstala typickou americkou malířkou, která ve svých obrazech uplatňovala důslednou symetrii s volně kladenými barevnými skvrnami a ornamentálními spirálovitými útvary, které doplňovala sametovou hebkostí barevných vrstev.



Christian Schad, Hrabě St. Genois d'Anneacourt, 1927

K americké výtvarné scéně se jeví jako kontrast expresionistický realismus mexických revolučních malířů. Ti však vytvořili monumentální díla, jež mají velkou dramatickou sílu, ve které lze nalézt mnohé z toho, co charakterizuje také magický realismus. Právě proto se užívá někdy i termín transcendentální realismus. Jeho hlavními tvůrci byli José Clemente Orozco, Diego Rivera a David Alfaro Siqueiros. K nim je některými kritiky volně přifazován i Rufino Tamayo.

Orozco, kterého již v roce 1926 označil Diego Rivera za největšího mexického malíře, byl kreol, a proto měl neobyčejně vřelý vztah k dějinám vlastní země. V roce 1922 patřil s Riverou i Siqueirosem k zakládajícím členům revoluční odborové organizace technických a výtvarných pracovníků a tehdy začal malovat monumentální nástěnné malby. V letech 1922-27 vytvořil slavné obrazy v Escuela Preparatoria v Mexico City, od 1930 v USA četné závěsné obrazy, např. *Zapatistas* (Zapatovci, 1931; The Museum of Modern Art v New Yorku) i nástěnné malby, *Epic of New World Culture* pro Dartmouth College v New Hampshire. Vytvořil nejosobitější dílo mezi mexickými revolučními malíři, podmíněně nepochybně i tím, že v jistém ohledu navazuje na dílo Picassova. Jeho obrazy a zejména nástěnné malby zobrazující boj za svobodu a vítězství mexické revoluce jsou vzácným příkladem pro to, že i ve 20. století mohlo vzniknout figurální historické malířství plně dramatické a úcty k domácím tradicím, *Catarsis* (Katarze, 1935-43 v hale Palacio de Bellas Artes v Mexico City), s rysy Picassovského expresivního realismu.

Rovněž Diego Rivera, hlavní představitel mexického revolučního umění, který pěstoval formálně vyváženější a méně dramatické monumentální freskové malířství než Orozco, vycházel z umění Aztéků a Mayů a z evropského moderního umění. Ze spojení obou pak vytvořil osobitý, barevně výrazný a bezprostředně srozumitelný styl. Po studiích na umělecké akademii v Mexico City a v Madridu žil od roku 1907 v Evropě, především v Paříži, kde se seznámil s André Derainem, poznal dobře Amedea Modiglianého, Pabla Picassa, Georgea Braqua i Jua-

na Grise a připojil se ke kubismu, kterého se později vzdal. Z Francie odešel do Itálie, kde v letech 1920-1921 obdivoval renesanční malbu a zejména slavné předrenesanční Giottovy fresky v Padově, které v jeho díle zanechaly hluboké stopy. Po návratu do Mexika (1921) vytvořil své nejvýznamnější monumentální fresky z dějin Mexika, z prvobytného života indiánů, z dobytí Mexika Španěly, z vlády mexické oligarchie a z mexické revoluce, které provedl na stěnách veřejných budov, v prostorách ministerstva školství (1923-29), ministerstva zdravotnictví (1929-30) a zemědělské školy v Champingo (1923-27). V letech 1927-1928 pobýval v Rusku a v letech 1930-1934 v USA, kde namaloval fresky s náměty technické civilizace ve School of Fine Arts v San Franciscu (1931) nebo *Selský vůdce Zapata* (1931, dnes v Museum of Modern Art v New Yorku) dále pro Institute of Arts v Detroitu (1932), v Rockfeller Center (1933 – zničeno) a v New Workers School (1934) v New Yorku. V Mexiku namaloval po opětovém návratu domů výjevy z lidového života v Národním paláci (1929-1935, 1944) a provedl mozaiky na fasádě univerzitního stadionu (1953).

David Alfaro Siqueiros, zázračné dítě, které od dvanácti let malovalo, je třetím zakladatelem mexického expresionistického realismu. Později patřil patrně z celé trojice malířů k nejradikálnějším přívržencům revoluce, k zastáncům mexických indiánů. Dokonce se na čas vzdal umělecké dráhy, aby se věnoval výhradně politické činnosti. Vyhlásil socializaci umění a požadoval, aby umění vychovávalo a posilovalo lid v jeho revolučním boji. R. 1922 sepsal Manifest revolučních umělců a publikoval tiskovinu *El Machete*. Cestoval po světě, zúčastnil se občanské války ve Španělsku, ve třicátých letech maloval v USA (v Los Angeles, v Santa Monica, v roce 1936 pracoval v jeho ateliéru budoucí hlavní představitel action-painting Jackson Pollock), v Argentíně, Chile a Havaně. Jeho sociálně kritický realismus je antiburžoazního původu a je projevem krajního odporu k individualismu. Stejně jako u Orozca a Rivery byli také jeho prvními učiteli osvěceny domácí grafik José Guadalupe Posada a potom zakladatel „indi-

ánské renesance“ dr. Atl (alias Gerardo Murillo). Ovšem stejně jako u Orozca nebo Rivery rozhodující vliv na jeho dílo mělo evropské umění. Za zásluhy o revoluci byl totiž roku 1919 jmenován vojenským atašé ve Španělsku, ale po předčasném odvolání pro radikální anarchismus odešel do Paříže, kde se seznámil s Riverou a ten ho zavedl do evropského umění, z něhož Siqueirose fascinovala italská renesance, především dílo Masacciava.

V letech 1939-1967 realizoval množství maleb na stěnách veřejných budov v Mexico City, v sále revoluce v Národním historickém muzeu, v Sindicato de trabajadores de electricidad de la República Mexicana. Nemaloval však jenom revoluci a Indiány, ale i aktuální a obecnější témata a zkoumal četné nové malířské metody a nové materiály. Využíval např. stříkací pistole, která mu měla umožnit rychle na velkých plochách obrazů zachycovat aktuální dění.

K mexickým malířům se nyní přiřazuje i Frida Kahlo, Riverova žena v letech 1929 – 1939, která začala malovat jako samouk v době rekonvalescence po těžkém úrazu. Nezobrazuje ovšem ani revoluci, ani sociálně kritické výjevy, ale motivy zlomených sloupů a stromů naděje nebo autotypy jako svědectví lidského účastenství a duševního neklidu. Pečlivá přesnost vyobrazení ji chrání před pádem do sentimentality. Umělecká díla Fridy Kahlo se nacházejí v Museo de Arte Moderno v Mexico City nebo v Allbright-Knox Art Gallery v Buffalu a jinde.

Aní Rufino Tamayo, mexicko-americký umělec, nezobrazoval ideologickou tematiku revolučních malířů, jak ukazují některé jeho obrazy, např. *Le Chanteur* (Zpěvák, 1950, Centre Georges Pompidou, Musée national d'art moderne, Paris). Přesto se pokusil o podobné spojení moderního umění, ovlivněn Picassem, Braquem a surrealismem, se staromexickým uměleckým odkazem, v jehož duchu vytvořil v roce 1958 nástěnnou malbu pro budovu UNESCO v Paříži a v roce 1967 pro světovou výstavu v Montrealu.

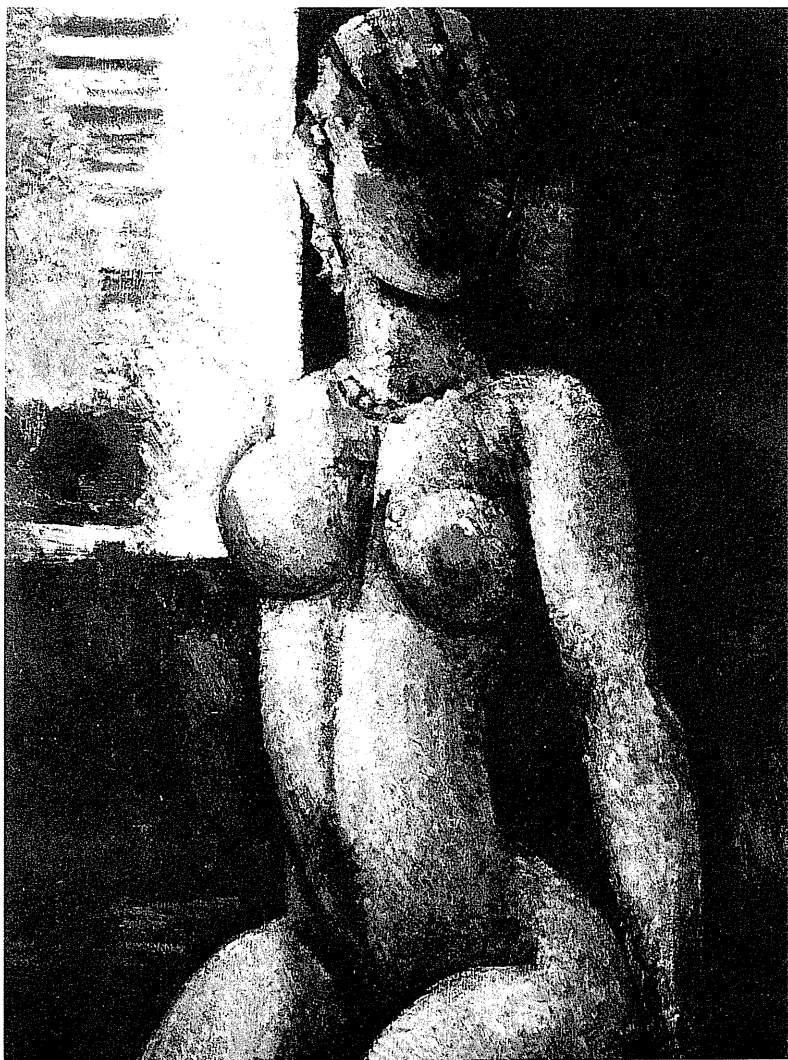
Zato Sicilian Renato Guttuso jako přesvědčený socialista, který v roce 1947 spoluzakládal Fronte Nuovo delle Arti a který po druhé světové válce proslul svými antifašis-

tickými kresbami pod titulem převzatým z hesla vyraženého na přezkách opasků vojáků německého Wehrmachtu *Gott mit uns* (Bůh s námi) a obrazem zachycujícím přidělování půdy sicilským bezzemkům, patří k čelným představitelům neorealismu, blízkého neorealismu filmového režiséra Roberta Rosselliniho. Byl opět ovlivněn Picassem, tentokrát jeho *Guernicou*, expresionismem, novou věcností a jako eurokomunista i socialistickým realismem a sicilským lidovým uměním, později dokonce pop artem. Ve smyslu tohoto eklekticismu zobrazoval nejčastěji sociálně kriticky viděnou realitu všedního dne, život bezzemků a lidí pohybujících se na okraji společnosti, přímou obrazovou citací krajiny a skutečný život, který ovšem lze často vykládat také alegoricky. Takovou nejvýznamnější světově proslulou alegorií je nepochybně jeho hlavní umělecké dílo *Caffé Greco* (Kavárna Greco, 1976), obraz kavárny na Via Condotti v Římě, ve které se setkávali umělci, básníci, intelektuálové. Sám Guttuso sem často chodil a na obraze zachytil živé i mrtvé: Giorgia de Chirica, Marcela Duchampa, sebe (Renata Guttusa), prozaika a dramatika André Gidea, ale také amerického lovce bizonů Buffala Billa (William Cody), který kavárnu navštívil během svého pobytu s cirkusem v Římě, japonské turistky, lesbické dívky, na stěnách dvě krajiny z okolí Tivoli a dvě sochy, a to Torzo Apollona Belvederského a ženskou hlavu (Dora Marová, 1941) od Pabla Picassa. Je to typ obrazu, který lze chápat také jako manifest nebo vyznání, jak je malovali už dávno před ním Fantin-Latour, Maurice Denis nebo Max Ernst *Reunion des Amis* (Setkání přátel). Obrazem se Guttuso přihlásil k dlouhé umělecké tradici.

Je přirozené, že relativně kritický byl poválečný realismus ve Španělsku, reprezentující odpor k frankistickému režimu. Zvláštní místo v něm zaujal španělský malíř a žurnalista, představitel politicky angažovaného realismu, Eduardo Arroyo, který emigroval roku 1958 do Paříže. V jeho kreslířských a malířských pracích se mísí konkrétnost s irrealností, realismus se surrealismem, primitivistické zjednodušení s intelektuální metaforikou: na jednom obraze zachytil muže ve svátečním oděvu jak poskakuje po hlavě

dolů po schodech, na jiném mužskou postavu s tváří ve tvaru palety, tedy jako malíře, jinde psa a kočku v podobě gumových atrap na dlažbě v Berlíně-Kreuzbergu. Politicky je motivován obraz ministra zahraničí španělské republiky z doby před uchopením moci Frankem, Julia Alvareze del Vayo. Ten je zde zobrazen jako „poslední optimista“, který

drží před sebou v podobě ochranného štítu kruhový obraz s vlastní, úsměvem rozzářenou, zároveň však až do grimasy staženou podobiznou. Soucit, ale i sarkasmus najdeme v obraze se dvěma slepými malíři; jejich profesi Arroyo vyjádřil tvářemi posetými barevnými skvrnami. Podobně zobrazil i sebe jako Robinsona Crusoa (1965), v kožichu.



Marcel Gromaire, Nahá plavovláška, 1924

s péřovým kloboukem na hlavě, hovicího si v pohodlném křesle, avšak na osamělém ostrově.

Od roku 1958 žil v Paříži islandský malíř a filmář Erro (vl. jm. Gudmundur Gudmundsson). Jeho obrazy jsou v podstatě malované koláže v duchu Nouveau réalisme a z jejich plakátově pestrých a ironicky vtipných citátů vystupuje do popředí politická angažovanost. Jednoduchý, až naivní, zároveň ale sarkastický slovník čerpá inspiraci z comics nebo z pop-artu. Výsledkem je eklekticismus, jak ukazuje dílo nazvané *Venus* (Venuše, 1972), zachycující Mao Ce-tunga a jeho přívržence na pozadí obrazu za Boticelliho Venuší.

Öyvind Fahlström, švédský malíř, rodem z Brazílie, rozvíjel ve svém díle také jakýsi nepřímý realismus, který stál mezi pop-artem a novým realismem a který čerpal, stejně jako realismus Islandana Erra, rovněž z klíše comicsů (comics strips). Fahlström přitom dával přednost dadaisticko-surrealistickému intelektuálnímu vtipu a upřednostňoval objektivnější skladbu dat a faktů. Svou kritikou chtěl postihnout ahumánnost vládnoucích, i když se zdá, že jeho poselství nebylo uraženými a poníženými plně pochopeno. Po absolutoriu dějin umění, a to dříve než se obrátil k malířství, pracoval jako literát a žurnalista. Jeho malířské dílo můžeme rozdělit do tří tvůrčích období, v nichž hledal vždy figuraci, nejprve v podvědomí, v podobě jakýchsi hieroglyfů, potom pomocí skládanek ze starých obrazových fragmentů (vypůjčených obrazových řad), jak ukazuje snad dílo *Dr. Livingston* (1961) a nakonec pomocí ready-mades, především z comics. Ty však přepracovával a vytrhával nejen z jejich původního kontextu, nýbrž z jakékoliv souvislosti, aby jich využil jako šablony ke kritice konzumních mechanismů, jakož i iracionální záměny čehokoliv za cokoliv, jak se to děje v jeho současnosti. Jednotlivé figury jsou proto často opatřeny magnety, takže divák si s nimi může libovolně pohybovat, jak dokládá dílo nazvané *Roulette, Variable Painting* (Ruleta, Proměnlivé malířství, 1966). Podle Fahlströma to „nejsou obrazy, ale mechanismy pro tvorbu obrazů, orgán malířství“.

Úplně jinak kritizoval soudobou společnost Kolumbijec Fernando Botero. Demaskoval diskrétní šarm buržoazie, duchovní a světské nositele cti virtuózním provedením *bonne peinture* a *blow up*. Jeho obrazy, malované s velkou rafinovaností, předvádějí groteskně naivní a tlusté bytosti v konfrontaci s pop-artem, který Botero poznal v roce 1955. S technickou perfektností španělských mistrů Francisca Goyi a Diega Velázquezze maloval vybledlými barvami postavy pro svou tloušťku neschopné pohybu, jakási masitá monstra s velkými hlavami, a to jako typické představitele degenerované koloniální buržoazie, *Family of the President* (Rodina prezidenta, 1967), *Der Präsident* (Prezident, 1969).

Otázkou magického realismu a tzv. vnitřního modelu a problémem introvertního realismu u nás (nepochybně v souvislosti se surrealismem a pod vlivem André Bretona) se zabýval Karel Teige, který byl přesvědčen, že cílem magického realismu bylo přiblížit se lidskému podvědomí a podat věrný obraz jeho imaginativní říše. Aby protagonist magického realismu mohl vstoupit do nové nefigurativní oblasti, musel by se podle Teiga odchýlit od fyzického modelu k modelu vnitřnímu; pak teprve by se dostal do nové etapy a na nový stupeň irealistického uměleckého myšlení.

Pojmem magický realismus byl označován také opačný pól tzv. pozitivního realismu, který ovládal malířství od quattrocenta až po Courbeta, a to irealismus; mimo jiné také proto, že magický realismus proměňuje viditelnou realitu v zážrak, v iracionální básnickou záři. Termín magický realismus se užíval ovšem i v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století, a to z toho důvodu, aby se daly postihnout odlišnosti mezi novým realismem (*nouveau réalisme*), pop-artem a fotorealismem (*hyperrealismus*). Přechody mezi jednotlivými realismy jsou však plynulé, a proto mohou být stanoveny jen velmi obecně.

Jak je to jinde v světě**Šíření a institucionalizace buddhismu ve Francii***

EVA BRECHTOVÁ

Šíření buddhismu ve Francii plně zapadá do fenoménu pronikání tohoto náboženství do celé euroamerické civilizace. Francie se spolu s USA stala během posledních třiceti let západní zemí, kde buddhismus doznal nejrychlejšího rozvoje. Ve Francii je více než 200 center meditace. Hlavní evropské zenové dódžó se nachází v Touraine, nejrozlehlejší evropský tibetský chrám je v Burgundsku (severozápadní Francie) a největší tibetský klášter na Západě v Auvergne (střední Francie). Buddhismus se stal vedle křesťanství, judaismu a islámu čtvrtým oficiálním francouzským náboženstvím. Podle informací francouzské vlády se v roce 1999 přihlásilo 53% (tj. asi 31,3 mil.) Francouzů ke katolické víře, k islámu 5 milionů osob, k protestantismu 600-700 tisíc lidí, k judaismu 600-700 tisíc. V případě buddhismu se jednalo o 600 tisíc osob. Buddhismem se zabývají francouzská média od 90. let 20. století jako společenským jevem, jeho tematika se pravidelně objevuje v mnoha nejrůznějších průzkumech veřejného mínění. Množí se odborné články a studie zkoumající tento fenomén ve vztahu ke kultuře Západu, resp. Francie. Z dějinného hlediska můžeme rozlišit dvě základní fáze působení uvedeného náboženství ve Francii, a to jeho postupné šíření a následnou institucionalizaci. Ve svém příspěvku se budu věnovat především těmto dvěma aspektům.

I.

Zájem Francouzů o Asii, její kulturu, civilizaci a náboženství se datuje od první poloviny 19. století. Zkoumání a šíření buddhismu se však tehdy týkalo jen úzké vrstvy lidí, především intelektuálů. Teprve po 2. světové válce pronikla do Evropy východní kultura v širším měřítku, nejprve přes oblibu jógy a bojových umění. První škola jógy byla v Paříži otevřena již v roce 1945, o tři roky později byla tamtéž založena samostat-

ná Západní akademie jógy. Nutno ovšem poznamenat, že se jednalo o jógu oproštěnou od vlastního náboženského rozměru, jež si získala značnou popularitu i mezi velkým počtem křesťanů. Mimoto Francouze přitahovala bojová umění (především džudo a karate), v jejich stopách se záhy objevil i japonský zen. Právě skloubení tělesného cvičení a duchovní dimenze bylo tím, co se stalo pro mnoho příznivců bojových umění atraktivní. Prohloubení zájmu o zenový buddhismus byl spojen ve Francii zejména s příchodem japonského zenového mniha Taisena Dešimaru do Paříže v roce 1967. Již o pět let později tam Dešimaru otevřel první zenové dódžó (místo, kde se praktikuje zenová meditace) na francouzském území. Založil Mezinárodní zenovou asociaci (Association Zen international), která v současnosti seskupuje na osmdesát dódžó ve Francii a několik stovek po celé Evropě.

Vedle zenu si však získal srdce Francouzů také tibetský buddhismus, jehož šíření na Západě spadá do období šedesátých a sedmdesátých let minulého století. Přitažlivost do té doby tajemství a mýty opředěného náboženství se zvýšila po okupaci Tibetu komunistickou Čínou a po odchodu části Tibeťanů do exilu. Byla to právě tato událost, která znamenala podstatný zlom v dějinách samotného tibetském buddhismu, jež s odchodem mnoha vysokých duchovních učitelů (lamů) začal pronikat i na Západ.

Značnou roli v šíření tibetského buddhismu ve Francii sehrály dokumentární filmy Arnauda Desjardina nazvané Poselství Tibeťanů, které byly poprvé vysílány již v roce 1966, a které vyvolaly atmosféru celkového nadšení buddhismem. Pro mnoho mladých lidí byly impulzem pro to, aby se vydali za „velkými učiteli“ do Indie a stali se jejich žáky. Na jejich pozvání pak někteří z těchto lamů přijeli počátkem sedmdesátých let do Francie. Velmi známý se stal region Dordogne, kde americký miliardář Bernard Benson, konvertita k buddhismu, daroval velké pozemky a domy dvěma školám tibetského buddhismu (Kagjüpe a Ňingmapě). Inicivoval tak vytvoření několika center, které se nabyly proslulosti jak pro vy-

značně tibetského buddhismu ve Francii, tak i pro další zájemce z celé Evropy.

Podle příručky nazvané Průvodce tibetským buddhismem (1998) existuje ve Francii takových center tibetského buddhismu více než stovka, sdružených do 62 asociací. Nejvýznamnější jsou: Dago Kagjü Ling v Dordogne (mnišská komunita), Kagjü Ling v Burgundsku (chrám Tisíců buddhů), Karma Ling v Savojsku, Institut Vadžra Jóginí v kraji Midi-Pyrénées (mnišská komunita) a Institut Kagjü Vadžra Ling v Basse-Normandie. Mezi prvně založená centra patří Dago Kagjü Ling z roku 1974, dále společenství okolo lamy Pawo-rinpočeho a Dūdžoma-rinpočeho. Značného vřehlasu dosáhl zejména Kalu-rinpoče, který nechal vybudovat na zámku Plaige v Burgundsku vůbec první centrum, v němž se začalo praktikovat velké odloučení od světa (tzn. tři roky, tři měsíce a tři dny jsou adepti odloučení od světa). O významu Kalu-rinpočeho svědčí i počet lidí (20 – 30 tisíc), kteří u něj a pod jeho vedením přijali útočiště (významný ritualizovaný akt v buddhismu). Byl učitelem prvního lamy francouzského původu Denyse Teundroupa (Döndub). Podobný vliv získal i lama Gendün, který otevřel v Le Bost (kraj Auvergne) v roce 1984 dva kláštery – jeden pro ženy a jeden pro muže.

Spektrum buddhistických směrů a škol se ve Francii velmi rozrostlo v polovině sedmdesátých let v souvislosti s masivní vlnou uprchlíků z jihovýchodní Asie, zejména pak Vietnamců a Kambodžanů. Početně zauímají sice tyto směry celých 75 procent všech buddhistů ve Francii, pro většinu adeptů francouzského původu jsou však přitažlivější tradice zenu a tibetského buddhismu. Tato skutečnost se zřetelně odráží například v poměru k prostorům, které zauímají jednotlivé tradice ve francouzských médiích a v počtu samotných center.

Působení těchto center se rozhodně nevyčerpává pouze konáním společných meditací, pořádáním přednášek z buddhistické nauky, stážemi (od víkendových po několikátýdenní), ale jejich činnost se zaměřuje i na vydávání vlastních publikací, překládání posvátných textů, organizování náboženských slavností atd. Jejich aktivity se do

značné míry staly určitou alternativou k stávajícím náboženským proudům.

V první fázi šíření buddhismu ve Francii je charakteristická tendence pro radikální volbu: adept opouští vše, aby mohl následovat učitele. Tato náboženská praxe postupně od osmdesátých let nabývá pro většinu příznivců buddhismu umírněnější podoby. Praktikování buddhismu se stává mnohem spíše jednou z částí běžného civilního života. I z toho důvodu se buddhismus natrvalo zapsal do duchovní mapy Francie vedle ostatních náboženství.

II.

Integrace buddhismu do francouzské společnosti získává od osmdesátých let formu institucionalizace. Nejvýznamněji k tomu přispěl univerzitní profesor fyziky Jacques Martin, který v roce 1986 založil Buddhistickou unii Francie (Union bouddhiste de France – UBF), která v současnosti zahrnuje na 95 buddhistických asociací, což je asi 80% všech sečtených asociací na francouzském území. Unie se velmi brzy zařadila mezi jiné významné oficiální instituce zastupující jednotlivá státem uznaná náboženství. Jedná se například o Episkopální konferenci, Zastupující radu židovských institucí ve Francii, Protestantskou federaci ve Francii, Interepiskopální ortodoxní výbor nebo o Muslimský institut Pařížské mešity. Činnost Unie brzy dosáhla svého cíle, který si vytyčila v zakládající listině, totiž uznání buddhismu jako de facto čtvrtého oficiálního náboženství (1987).

Již v roce 1988 přidělilo Ministerstvo práce a sociálních věcí buddhistickému vyznání jeden úřednický post v CAMAC (Conseil d'Administration de la Caisse mutuelle d'assurance-maladie des cultes) a jeden v CAMAVIC (Caisse assurance-vieillesse des cultes). Jedná se o systém sociálního zabezpečení (starobní a nemocenské dávky). Vedle toho byli státem uznáni a povoleni vězeňští buddhističtí duchovní, další byli jmenováni do nemocnic a od roku 1997 začal dokonce působit jeden buddhistický „kaplan“ v armádě. Tím, že se Unii podařilo prosadit oficiální uznání buddhismu a jeho zrovnoprávnění s pozicí, kterou ve francouzské společnosti do té doby hrály pouze

křesťanství, judaismus a islám, se natrvalo proměnilo společenské vnímání buddhismu. Přestal být brán jako cosi „jiného“ a exotického, a naopak na něj začalo být pohlíženo jako na něco již trvale zakotveného, co má ve Francii své vlastní dějiny a tradici. Například od ledna 1997 má buddhismus každou neděli svoji televizní relaci „Hlasy buddhismu“ na stanici France 2. Sledovanost tohoto pořadu je až 400 tisíc diváků.

Dalším konkrétním dokladem tohoto procesu institucionalizace bylo oficiální prohlášení Vesaku za den pracovního klidu pro státní úředníky buddhistického vyznání. (Vesak slavený za květnového úplňku je nejvýznamnější buddhistický svátek, při kterém se připomíná narození, probuzení a odchod do nirvány Buddyho Šákjamuniho.) Podobného zrovnoprávnění dosáhly i některé buddhistické kláštery. Prvním z nich byla mnišská komunita Karma Dharma Čakra (v kraji Dordogne), která v roce 1988 získala stejná práva jako katolické kláštery. Statut náboženské „kongregace“ (sic!) dostalo ještě dalších pět center. Z významných společenských a kulturních akcí se pak jednalo o uspořádání prvního mezinárodního setkání překladatelů děl tibetského buddhismu do francouzského jazyka, které se uskutečnilo v červnu téhož roku. Velkou událostí se značným mezinárodním ohlasem se stalo slavnostní otevření největšího evropského chrámu tibetského buddhismu – chrámu Tisíců buddhů v Burgundsku v roce 1987.

Neméně důležitou etapou v usazení buddhismu ve francouzském prostředí je vzdělání lamů francouzského původu, kterých nyní působí již kolem dvaceti. Například lama představený centra Karma Ling v Savojsku, jednoho z největších center v Evropě, je Francouz Denys Teundroup a prezidentem Federace tibetského buddhismu je další Francouz Thierry Truillet, který přijal jméno Lodö Gjamccho.

III.

Míru rozvoje a integrace buddhismu ve Francii lze posuzovat také podle počtu lidí, kteří se hlásí k tomuto náboženství. Buddhistická unie Francie a Ministerstvo vnitra uvádějí kolem 600 000 buddhistů ve Francii. Z nich jsou dvě třetiny (tj. 450 000) bud-

imigranti z jihovýchodní Asie (Laos, Vietnam, Kambodža) a Číny, nebo Francouzi asijského původu. Zbytek – 150 000 osob by tedy měli být buddhisté francouzského původu. Toto číslo je však velmi sporné, neznamená totiž, že 150 000 Francouzů konvertovalo k buddhismu. Problém takovýchto počtů spočívá jednak v tom, že údaje nezohledňují míru angažovanosti, jednak buddhistická centra neeviduují počet „přijetí útočiště“ (toto číslo by stejně nebylo příliš platné vzhledem k tomu, že mnozí francouzští adepti buddhismu pronesou formuli o přijetí útočiště několikrát – když navštíví další centrum či nového duchovního učitele).

Ve stručném nástinu této otázky se proto budu opírat o výzkum francouzského sociologa Frédéric Lenoira, který výsledky svého sedmiletého bádání představil v rozsáhlé práci *Buddhismus ve Francii* (*Bouddhisme en France*, 1999). Lenoir rozlišuje 4 kategorie Francouzů ovlivněných buddhismem: Za prvé jsou to ti, kteří prošli úplnou akulturací (naučili se např. japonsky či tibetsky nebo se stali mnichy atd.). Jedná se nanejvýše o několik stovek osob. Druhou množinu tvoří lidé hluboce zapojení, kteří praktikují denně. Přijali nejen meditační techniky, ale většinou i celou buddhistickou vizi člověka a univerza (ať už sami sebe označují za buddhisty, nebo se takovému označení brání). Tato množina obsahuje asi 12 až 15 tisíc osob. Protože Lenoir bere v potaz pouze centra zenového a tibetského buddhismu a opírá se o kritérium pravidelného docházení do centra a placení ročního příspěvku, což vyděluje osamocené praktikující, domnívají se někteří badatelé, že 15 tisíc lidí je číslo značně podhodnocené. Ve třetí skupině rozeznává Lenoir dva typy lidí „blízkých“ této duchovní tradici. Jde o ty, kteří praktikují příležitostně a přicházejí do nějakého centra pouze občas, nebo o ty, kteří praktikují buddhismus „à la carte“, tj. podle přání, osobního výběru. Jsou to většinou lidé, kteří přijali jen určité části nauky (například víru v karmu), a také ti, kteří přebírají jen některé meditační techniky, aniž by si osvojili vlastní nauku. Mezi nimi se nachází mnoho křesťanů provádějících pravidelně zenové meditace. Podle Lenoirova výzkumu této

třetí množině odpovídá 130 až 150 tisíc lidí. Poslední, čtvrtá skupina je velmi různorodá. Zahnuje lidi, které lze nazvat „sympatizanty“ – od těch, kteří se spokojují s četbou knih s buddhistickou tematikou, hlásících se k některým aspektům buddhistické filozofie, k těm, kteří cítí jistou „spřízněnost“ s buddhismem. Nepřesně vymezená a definovaná hranice této zkoumané množiny způsobuje, že různí badatelé a prameny uvádějí počty, které se ve svém určení značně liší (2 až 5 milionů) jež lze chápat pouze jako přibližné. Příkladem může být výzkum agentury Sofres pro denník Le Figaro, ve kterém 2 miliony Francouzů odpovědělo, že buddhismus je jejich preferované náboženství.

IV.

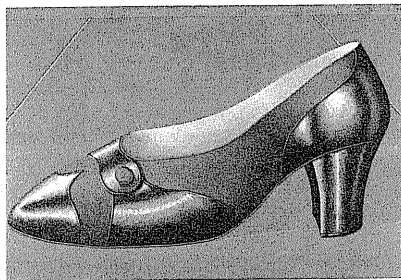
Buddhismus má ve Francii zkrátka dobrý zvuk a těší se značnému zájmu, o kterém svědčí i obrovský úspěch knih pojednávajících o buddhismu. Platí to zejména o tibetském buddhismu. Tak například dalajlamových knih vyšlo během deseti let 32 (nemluvě o opakovaných vydáních a dotiscích). Kniha Sogjala rinpočehoho Tibetská kniha o životě a smrti se stala světovým bestsellerem, jen ve Francii se jí prodalo na 230 000 výtisků. Podobný úspěch (150 000 výtisků) měla kniha rozhovorů Le Moine et le philosophe (Mnich a filozof) mezi J.-F. Revelem a jeho synem Matthieu Ricardem, buddhistickým mnichem, jenž je osobním překladatelem dalajlamy při jeho cestách do Francie.

Ze všech těchto údajů vyplývá, že buddhismus se na francouzském území již plně etabloval. Na jeho úspěšném zapojení do francouzské společnosti a jeho velké oblíbenosti u široké vrstvy francouzské populace se podílí i vývoj, kterým ve Francii a také na celém Západě prošlo samo toto náboženství. Radikální konverze, jež často znamenala naprostou integraci a vyžadovala všechn adepty čas, se postupně zmírňovala a jako taková je dnes již spíše menšinovým jevem. Pro většinu z těch, které buddhismus přitahuje, hraje hlavní roli meditace. Zajímají se především o techniky, které by jim umožnily harmonické propojení těla a ducha, spojením s psychologí a spiritualitou. Buddhismus

se pro ně stává zejména individuální, pragmatickou, pevně neohraničenou duchovní cestou, ve které prvky východní kultury již nejsou tak explicitně přítomny, a také souborem vybraných filozofických myšlenek. Tyto koncepty jsou ale někdy reinterpretovány osobitým způsobem, v některých případech i značně protichůdně k Buddhovu učení. Mnoho západanů fascinuje například reinkarnace. Podle statistických údajů v ni věří 24% všech Francouzů (a dokonce i 27% katolíků). Je však pojímána zcela v duchu přání dosažení nesmrtelnosti, ačkoli buddhistická praxe má usilovat o vyvážení se z cyklu znovuzrovnání.

V současné době se mezi francouzskými religionisty vede diskuse o tom, zda a jak se buddhismus ve Francii změnil, jakých nabývá nových podob. Aktuální je i otázka, zda nelze uvažovat dokonce i o specifické nové formě tohoto náboženství, naroubované na francouzskou kulturu, totiž o tzv. francouzském buddhismu. V některých aspektech je podoba buddhismu ve Francii značně odlišná od všech ostatních směrů a tendencí v tomto náboženství. Podrobné a systematické zpracování této problematiky je však úkolem dalšího výzkumu.

* Tato studie je součástí projektu „Tibetský buddhismus ve Francii“, který je podporován Fondem rozvoje vysokých škol (č. projektu 664/2003).



Domenico Gnoli,
Bota z profilu, 1966

Jak to vidím já**Právní věda:
věda, či mentální hříčka?
(právněteoretický fejeton)**

PAVEL MOLEK

Jak vidno, hned v názvu svého příspěvku jsem porušil zásadu, že překvapivé odpovědi je třeba před čtenářem v rámci „dějového napětí“ tajit do poslední chvíle a až v této poslední chvíli strhnout šátek tajemství¹, zvolat s umírajícím rabínem, že všechno je jinak, či odhalit s cimrmanovskou postavou, že osoba, již jste celý život považovali za svého otce, je ve skutečnosti váš syn. Dobrá, závoj je již stržen. Zkusme teď pochopit tvář, kterou odhalil: Je právní věda, tedy věda snažící se popsat a pochopit uspořádaný a dynamický systém norem zvaný právo², skutečnou vědou v obecném smyslu toho slova, nebo něčím jiným? Lze chápat právnickou fakultu jako ústav zabývající se vskutku vědou, nebo něčím jiným³?

Vyjdu-li z obecné definice vědy⁴ jako procesu, který zprostředkuje, systematizuje a činí lidskému vědomí pochopitelnou skutečnost – tedy skutečnost pozorovatelovu vědomí vnější (takovou vnější skutečností vůči pozorovateli jsou samozřejmě i mnohé jevy dějící se přímo v pozorovateli⁵), nemohu nevyslovit soud (drže předkládaný již v druhém odstavci!), že nikoliv. Současná literatura (tedy právnická literatura, Umberto Eco k tématu dosud tristně mlčí) rozděluje vědy o právu na tzv. obecně pravovědné

- 1 Právní teoretik Rawls by možná mluvil raději o „závoji nevědomí“.
- 2 Předem vzdávám nevyhlášený boj o definici pojmu právo, který je jednou z hlavních náplní fungování právnických fakult – nevymáje tu, která náleží k Masarykově univerzitě.
- 3 Ani pokud bych došel k druhému z uvedených závěrů, netřeba v tom shledávat něco apriorně hanlivého – starořecká sofistika také nebyla zjevně vědou, a přesto na ni vzpomínáme ještě po dvou a půl tisíci letech s úctou jako na jedno ze zřídél filozofie vůbec.
- 4 Například Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost definuje vědu jako „*poznávací lidskou činnost vytvářející na základě pozorování, experimentování a studia soustavy verifikovatelných, exaktně formulovaných znalostí o povaze a zákonitostech jednotlivých oblastí skutečnosti*“ (Filipec, J. a kol.: Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, Academia, Praha 2001).
- 5 Skutečností vnější vůči lidskému vědomí jistě není pouze fungování přírody a vesmíru, ale i fungování lidské psychiky nebo sociálních a mocenských vazeb ve společnosti, do nichž může být sice vědomě zasahováno, nejsou však projektovatelné tak jako právo; jsou nutně spjaty s lidským vědomím, nejsou jím však vytvářeny jako na rýsovacím prkně.

disciplíny⁶ (tj. právní filozofii, sociologii práva, dějiny práva etc.) a právní dogmatiku (tj. tzv. vědu ústavního práva, mezinárodního práva, správního práva, občanského práva a dalších právních odvětví).

Vezmu-li jako rozhodnou rozlišovací skutečnost „vědeckosti“ pro účely naší otázky právě onu vnější polohu vůči vědomí pozorovatele, pak u prvé skupiny bych se nebál tvrdit, že vědami jsou, neboť skutečně jsou schopny „uchopovat“ skutečnost vzhledem k pozorovateli vnější, skutečně něco poznávají: účinky práva na společnost (mnohdy překvapivé a nepředvídatelné, zvláště v české právní kultuře) či naopak pozapomenutou právní minulost seznatelnou z obdobných pramenů, z jakých vycházejí i jiné historické vědy⁷, vztah mezi pozitivním (tedy „skutečným“, existujícím, platným) právem a jeho mimoprávními či nadprávními zdroji (Bůh, přirozené právo aj.). Dlužno ovšem doplnit, že tyto právní vědy, tedy disciplíny, jimž vědeckost neupírám, představují pouze jakési milé zpestření a doplnění mohutného komplexu právní dogmatiky rozebírané níže, slouží v úloze vědecké jako ukotvení rozborům pozitivního práva ve světě vůči skutečným právu vnějším (tedy zejména vůči společnosti), v úloze pedagogické pak jako jakási „přípravka“ právnických elévů na svět „skutečného práva“.⁸ Zejména právní filozofie odráží jistou dvoutvářnost těchto disciplín, neboť sama sebe vnímá často jako „královnu“ právních věd, pohledem mnohých právních dogmatiků kvitujících významnost jednotlivých oborů spíše pohledem využitelnosti je však v rámci této „včelí metafory“ spíše „trubcem“ a ostatní vědy z této skupiny pak vůbec hrají roli chudých příbuzných věd právnědogmatických⁹.

Právě u těchto věd druhé skupiny, u věd právně dogmatických, u věd rozebírajících obsah a systém jednotlivých právních odvětví, bych si naopak dovolil o jejich „vědeckosti“ přinejmenším pochybovat; přitom zrovna ony tvoří skutečné těžiště toho, co je obecně označováno jako právní věda. Čím se tyto disciplíny zabývají? Popisují soustavu norem, hledají souvislosti mezi jejich jednotlivými skladebnými součástkami, radí, jak s nástrojem, kterým právo je, zacházet, jak jeho pomocí dosahovat výsledků zamýšlených zákonodárcem, nebo naopak tím, kdo právo aplikuje. Tyto myšlenkové činnosti ovšem nemohou podle mého názoru kvalifikovat jednotlivá právnědogmatická odvětví do role věd. Nepoznávají přece nic

6 Vycházím v této systematice z uznávané práce Weinberger, O.: Norma a instituce, Masarykova univerzita, Brno 1995.

7 Snad s výjimkou zkamenělin: právní zkameněliny jsou zvláštním termínem hanlivého obsahu, v našem právním prostředí označujícím mnohé jevy – ať už některé právní předpisy, či rysy právní kultury, o konkrétních osobách nemluvě -, které jsou nežádaným přežívajícím dědictvím z dob nedávno minulých.

8 V poměrech PrF MU zabírají tyto disciplíny první „přípravný“ ročník studia v magisterském cyklu.

9 Zcela nesporný je tento pohled u většiny studentů prvních ročníků, kteří tyto obory často chápou jenom jako nezbytné zlo bránící jim konečně si potykat s prvními paragrafy a zákoníky.

vnějšího, poznávají pouze to, co lidské vědomí úmyslně¹⁰ vytvořilo, slouží jen jako jakýsi průvodce po nejsložitějším normativním systému, který byl dosud vytvořen. Podíváme-li se na „průvodce“ po jiných normativních systémech, můžeme snad tvrdit, že etiketa zorientovávající nás v mravném a společensky únosném chování je vědou? Je vědou etika učící nás, co je správné pohledem morálky? Je snad vědou katechismus orientující naše chování směrem určeným náboženskými pravidly (a contrario teologie hledající – patrně vědecky – nadlidské zřídlo těchto pravidel)? Jistě nikoliv. A přitom rozbor řečneme obchodního práva se od etikety kvalitativně neliší. Liší se pouze tím, že zkoumá jiný normativní systém a že toto zkoumání představuje větší intelektuální výzvu, neboť se jedná o systém mnohonásobně složitější¹¹, což je ovšem rozdíl pouze kvantitativní. Rozdíl mezi takovým průvodcem pro mravnost a právu je tak patrně obdobný rozdílu mezi bedekry po Lucembursku a po Rusku. Druhý se zabývá mnohem větší a složitější oblastí, navíc často mnohem méně logickou a předvídatelnou či uchopitelnou zdravým rozumem.

Již citovaný prof. Weinberger přirovnává tyto právnědogmatické disciplíny k jiným praktickým vědám, jako jsou medicína nebo technické vědy. Dovolil bych si oponovat. Závěry těchto věd a samy obsahy jejich zkoumání totiž závisí opět na něčem vnějším, jak je to pro vědy typické, a podle mne dokonce definiční: u medicíny jsou tímto vnějším světem stále poznávané vlastnosti a reakce lidského těla, u technických věd jsou onou neznámou ingerence mezi lidskými technickými úmysly a vnějším světem hmoty podléhající fyzikálním zákonům, které člověk na rozdíl (a snad i ku prospěchu fungování vesmíru) od lidských zákonů nevytváří, ale pouze poznává. V právních vědách má však člověk, právník a jeho vědomí roli zcela jinou: poznává a systematizuje zde pouze to, co samo vytvořilo. Právník je zde v roli dítěte kochajícího se vlastní malůvkou, v roli spisovatele vytvářejícího schéma vztahů mezi postavami vlastního literárního díla nebo v roli počítačového technika snažícího se zorientovat v komplikovaném procesoru¹².

Pochopení právního systému je jistě úkolem intelektuálně mnohonásobně náročnějším než pochopení kteréhokoli z výše uvedených metaforických příkladů. Zorientovat se v občanském zákoníku (a to i pokud abstrahujeme od záludností a pastí nastražených tucty zcela protichůdných záměrů zcela protichůdně uvažujících zákonodárců postupně roubujících své

10 Připomínám, že tento článek je „navýsost“ teoretický, takže zkoumání vlivů různých lobby při přijímání konkrétních zákonů nemůže být v rámci tohoto článku chápáno jako legitimní součást „vědy“ právních odvětví těmito zákony se zabývající.

11 Čímž stavím do složitě role mnoho z nás, kteří se orientují lépe v některých situacích právních než v situacích společenských, o morálních dilematech nemluvě.

12 Původně zde měl být zmíněn jako příklad „motherboard“ jako systém snad komplikovanější než procesor, přesvědčil jsem ovšem sám sebe, že bych takovým příkladem zcela vykročil za meze vlastního chápání.

inspirace na tento stěžejní právní kodex) je jistě pro lidský intelekt mohutným úkolem, což ovšem tento úkol odlišuje od úkolů vázaných na uvedené příklady opět pouze kvantitativně a nečiní z něj podle mého soudu vědu.

Čím je tedy právní věda, přesněji tedy právní dogmatika, není-li vědou? Myslím, že toto mapování právních odvětví je prostě nevědeckým úkolem postaveným před vědecké mozky, že je, nebo by mělo být intelektuální radostí z poznávání něčeho, co je obdobně složité a tvoří obdobnou intelektuální výzvu jako zákony přírodní, a přitom to bylo vytvořeno člověkem. Pokud hlavním emotivním pocitem přírodních vědců je údiv nad tím, co vytvořila „matka Příroda“, u právních dogmatiků je takovým určujícím pocitem údiv nad tím, co postupně vytvářejí oni sami¹³. Takové konstatování by na první pohled mohlo dělat z právní dogmatiky pouhou intelektuální hříčku dětí přerostlých v zákonodárce radující se z vlastního díla¹⁴, k takovému dehonestujícímu¹⁵ závěru bych ovšem dospěl nerad. Právovědě zůstává jedna schopnost, která ji nadřazuje nad jiné obory zabývající se rozbořem sebe sama (takovým oborem byl v minulosti typicky například marxismus-leninismus a jiní pohrobci sebezpytných samoúčelných scholastik, jež lze také těžko vřadit mezi vědy hodné toho jména), totiž společenská užitečnost.

Úkolem práva tak podle mého názoru není učinit z odborníků na sebe sama vědce, ale učinit z nich ty, kdo je dovedou vykládat způsobem vnitřně bezrozporným a vedoucím k důsledkům, které byly či alespoň měly být zákonodárcem zamýšleny, tedy ke spravedlivému a efektivnímu řízení těch společenských vztahů, jež mají být a jsou řízeny právě právem. Doufám proto, že tento můj diskusní příspěvek nebude chápán jako planá výzva k tomu, aby odborníci na jednotlivá právní odvětví – mezi nimiž je mnoho z nejinteligentnějších lidí, jež znám, a občas i lidé moudří – rezignovali na dosavadní smysl svého vědeckého fungování. Vůbec ne. Spíš bych si přál, aby teze, byť by byla jistě napadnutelná a snad i nesprávná, že právní dogmatika jako těžiště právních věd není vědou v pravém slova smyslu, vedla ke zpochybnění občasného sebeuspokojení nad originálními či jinak mentálně zábavnými řešeními různých problémů a pseudoprobémů, na něž vykladači práva tak často narážejí, a aby připomenula, že poznávání, chápání a systematizace práva slouží fungování společnosti a ne sama sobě¹⁶. Věřím, že takový smysl poznávání práva není o nic méně

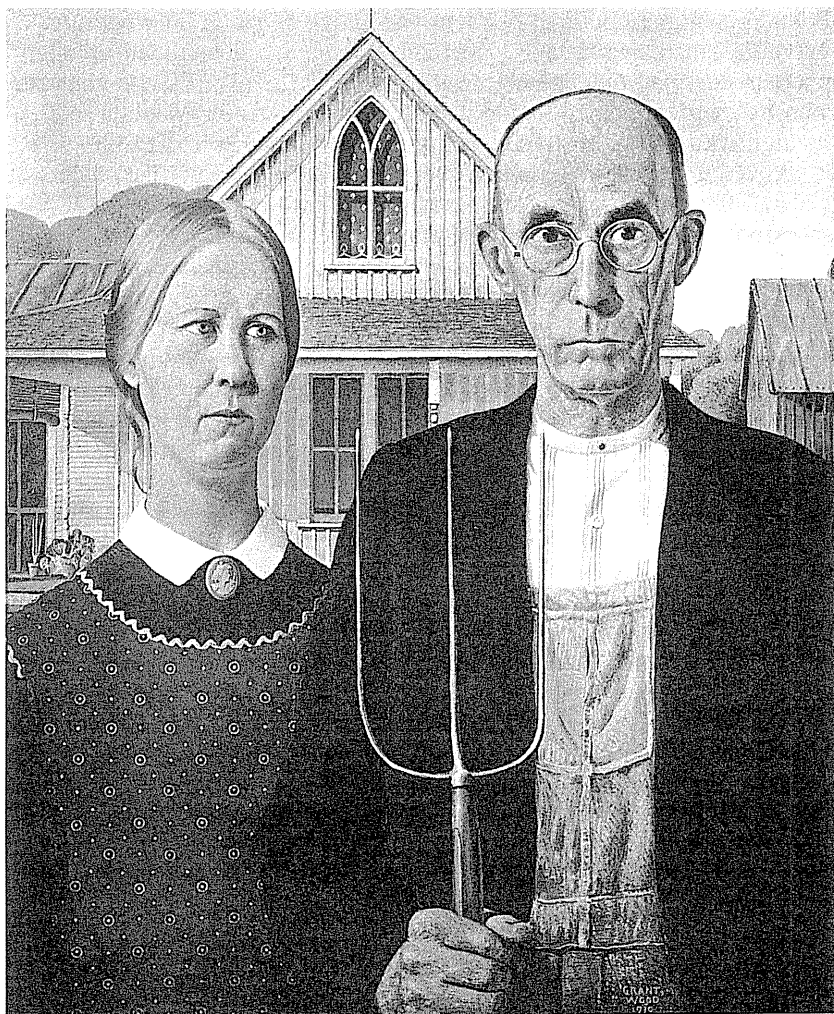
13 V horších případech se takový údiv může samozřejmě měnit až v „morální kocovinu“.

14 Referenčním hlediskem je mi v celém článku člověk, ať už vystupuje v roli subjektu normy tvořící nebo aplikující. Zákonodárce a aplikující subjekt jsou sice obvykle dvě různé osoby, ovšem přenos informací od prvního k druhému není poznáváním něčeho vnějšího, ale komunikací – na rozdíl od získávání informací o fyzikálních či jiných přírodních zákonech; příroda se nám dává poznat, ale nekomunikuje s námi.

15 A nutno poctivě dodat, že i sebedehonestujícímu.

16 Formulováno „velkými“ slovy by tato teze mohla znít, že pravovědci by se měli více tvářit jako služebníci práva či spravedlnosti než jako vědci.

vznešený než usilování o vědecké vavříny, ba naopak. A kdo ví, možná to bylo právě občasně setkávání se sebeuspokojením pravovědců nad rozpiťváváním společensky nepodstatných problémů a následné radování se nad vlastní vědeckostí, co mne vedlo k sepsání tohoto kacířského příspěvku.



Grant Wood, Americká gotika, 1930

Potíže s češtinou**Osvědčily se úpravy českého spisovného časování od roku 1957?**

MILAN JELÍNEK

Není třeba připomínat, že se česká spisovná morfologie dost výrazně liší od morfologie běžně mluveného jazyka a že upevňovat její znalost zůstává úkolem školy. Uvedme jen rozdíly mezi spisovnými a obecně českými tvary instrumentálu plurálu, a to zvláště u substantiv rodu mužského a středního. V běžné mluvě Čech napomene chlapce větou *Neházej těma kamenama*, kdežto ve spisovné normě musí zachovat starobylé tvary *těmi kameny*, třebaže mu znějí dost knižně, ne-li archaicky. Odpovídá za to Josef Dobrovský, který zvolil pro svou gramatiku, vydanou v r. 1809, v podstatě jazyk z konce 16. stol. Řekněme hned, že tehdy jinou volbu neměl, i když tím spisovnou češtinu značně zknížnil.

Uvedl jsem příklad na rozdíly mezi spisovnou normou a běžně mluveným jazykem z české deklinace, ale v tomto článku se deklinačními diferencemi zabývat nebudu. Pokusím se odhadnout budoucí vývoj českého skloňování jindy, zvláště bych chtěl upozornit na ty případy, kdy by kodifikace už neměla trvat na tvarech historických. Dnes se věnuji tématu zajímavějšímu: změnám v kodifikaci české spisovné konjugace, které byly provedeny při úpravách českého pravopisu v letech 1957 a 1993. Pokusíme se vysvětlit, co vedlo autory *Pravidel českého pravopisu* k tomu, aby české časování doplnili o obecně české dublety. Chci také odpovědět na otázku, do jaké míry připouštěné běžně mluvené dublety vstoupily do spisovné jazykové praxe a jakou šanci mají do budoucna.

Já vím, že by měla následovat data z českého jazykového korpusu, ale já záměrně nabídnu vlastní jazykové povědomí, které se u mne ustálilo jednak při rozsáhlé četbě současných spisovných textů a při sledování promluv jiných mluvčích, jednak při odpovědích na jazykové dotazy svých kolegů. Budu se také snažit, abych určil stylistické příznaky konkurujících si slovesných tvarů a z toho vyvodil budoucí vývoj českého spisovného tvarosloví. Snad tím přispěji i k větší jistotě pisatelů při užívání spisovného jazyka.

Proberme jednotlivé případy morfologické konkurence u sloves. Bude se držet ustáleného pořadí slovesných vzorů, ale nejprve se zmíníme o dubletách, které se týkají všech nebo několika typů sloves. O tvarech infinitivu v dnešní spisovné češtině jsem už v tomto časopise psal (v čís. 4 ročníku 2003). Konstatoval jsem zánik původního tvaru na *-ti* (*nésti, bráti, mazati* aj.), který se ještě do nedávné doby udržoval tradicí v českém

slovníkářství. Tato forma nabyla tak silného knižního zabarvení, že se jí i v textech celkově knižních přestalo užívat. Sotva si můžeme dnes představit, že by i starší uživatelé spisovné češtiny dali přednost infinitivu na *-ti*, např. *Chci Vám sdělit novinu* (puristé užívání slovesa *sdělit/sdělovat* omezovali, protože svým významem a tvořením připomínalo německé *mitteilen*, ale sloveso bylo v češtině obecně přijato). Pravda, dodnes můžeme u starých intelektuálů tu a tam infinitiv na *-ti* zachytit, ale jsou to jen výjimky ze současného spisovného úzu. V posledním půlstoletí tedy bylo infinitivní *-ti* v podstatě pohřbeno.

Rozpaky bývají při užívání infinitivního *-t* u sloves typu *peče*. Snad tvar *pečí* nezní tak staromódně jako *nésti*. Běžně užívaný tvar *pečt* je rozšířen o nepůvodní, analogické *-t* (infinitiv *pečí* vznikl z *pekti*, kde je přípona *-ti* už přítomná). Jazyk však historie nedbá, pro jeho současný stav se znakem infinitivního významu stalo *-t*. *Pravidla* v r. 1993 povýšila infinitivy typu *pečt* do stavu spisovného, a tak se jim nemusíme vyhýbat, i když hodně starších lidí je pocituje za hovorové.

O přípustnosti ve spisovné normě pochybují mnozí uživatelé spisovné češtiny při užívání přípony *-m* vedle varianty *-me* v 1. os. plur. přítentu. Obě přípony si konkurují u slovesných typů, které tvoří 1. os. sing. na samohlásku *-u* nebo po palatálních souhláskách na *-i* (ale s touto příponou jsou potíže, jak ukážeme dále). Opravdu si můžeme vybírat mezi tvarem *nesem/neseme*, *berem/bereme*, *mažem/mažeme*, *kupujem/kupujeme* aj. Oba tvary jsou doloženy už od nejstarších časů. Zdá se, že mírnou převahu má podoba s koncovým *-me* (*neseme*, *bereme* atd.), ale běžně se uplatňuje, a to zejména v mluveném jazyce, také varianta s *-m* (*nesem*, *berem*). Vzhledem k tomu, že se oba tvary drží ve spisovném úzu a že nejsou zřetelně rozlišeny stylistickým příznakem, právem se uvádějí vedle sebe jako spisovné dublety. Jen formu s koncovkou *-me* má ovšem 1. os. plur. u sloves, která tvoří 1. os. sing. příponou *-m* (plur. *prosíme* – sing. *prosím*, podobně *trpíme* – *trpím*, *děláme* – *dělám* aj.).

Pravidla a také současné mluvnice spisovné češtiny nepřijaly do spisovné normy české nářeční tvary v minulém čase bez koncového *-l* (*nes*, *ved*, *pek* atd.). Nejen na Moravě a ve Slezsku, ale i v Čechách se tyto tvary cítí jako nespisovné a zdá se, že si ani v budoucnu cestu do spisovné normy neproklestí. Zůstávají tedy v platnosti jediné formy na *-l* (např. *nesl za to odpovědnost*, nik. *nes*).

Uživatel spisovné češtiny má potíže jen s tvořením forem minulého času u slovesných typů *tiskne* a *tne*. Vedle běžnější podoby *tiskl* se poměrně často setkáváme s variantou *tisknul*. Formant *-nu-* se do tohoto tvaru dostal analogií podle sloves typu *minul* a zejména podle sloves tvořených jedinou souhláskou nebo skupinou souhlásek (*hnul*, *schnul*). *Pravidla* z roku 1993 zde ve shodě se spisovným územ zavedla dublety (např. *píchl/píchnul*, *švihl/švihnul*), a tak uživatelům spisovné češtiny usnadnila volbu potřebného tvaru. Přimlouval bych se za to, aby se tvary s forman-

tem *-nu-* mohly tvořit ode všech sloves typu *tiskne*. Konkurenční formy bez formantu *-nu-* měl by si ovšem uživatel spisovné češtiny ověřovat v *Pravidlech*, aby nepodléhal vlivu svého nářečí nebo obecné češtiny. Tak se např. u slovesa *vyhnout se* tvoří minulý čas s formantem *-nu-* (*vyhnul se*), ale u některých mluvčích a pisatelů s ním soutěží nářeční dubleta *vyhl se*. Nahlédnutím do *Pravidel* lze se přesvědčit o tom, že tento tvar nebyl zařazen do spisovné normy.

S potížemi se řada autorů potýká při tvoření minulého času od sloves typu *zatne*: vedle starobylého tvaru *zaťal se* ve spisovné normě šíří podoba novější: *zatlul*. Distribuce obou tvarů není ve spisovném jazyce stejná. V původním významu převažuje forma *zatlul* (např. *sekyru*), v přenesené platnosti vzrůstá frekvence tvaru původního: např. *zaťal zuby*. Obecně lze říci, že se původní formy bez *-nu-* drží u sloves typu *zatne* pevněji než u sloves typu *tiskne*. Ale u obou typů můžeme konstatovat, že u nich vzrůstá frekvence podob analogických s *-nu-*, a že se tedy spisovný jazyk pomalu zbavuje původní formální rozmanitosti.

Při poslední úpravě *Pravidel* asi nejvíc vzrušilo uživatele spisovné češtiny připuštění tvarových dublet u slovesného typu *sázet*. Až do r. 1993 se kromě několika desítek výjimek požadoval u těchto sloves ve 3. os. plur. tvar na *-ejí* (*sázejí*, *vyrábějí* atd.), což bylo ve shodě s historií našeho jazyka. Ve škole se žáci učili postupovat podle tvaru imperativu: zněl-li tvar rozkazovacího způsobu na *-ej* (*sázej*), měla se 3. os. plur. tvořit příponou *-ejí*, nikoli *-í* (*sázejí*). Připuštění spisovných dublet *-ejí/í* (*sázejí/sází*) sice usnadnilo uživatelům spisovné češtiny rozhodování (nemohou se dopustit chyby proti spisovné normě), ale dubleta na *-í* nemá oporu ani v obecné češtině, ani ve většině českých nářečí. Musíme konstatovat, že tato dubleta je umělá a že byla do spisovné normy přijata jen proto, že se ve spisovných textech objevovala poměrně často jako chyba (*staří lidé často vypráví* [místo *vyprávějí*] *o době mladosti*).

Soudím, že jsme měli i nadále ctít ve spisovném jazyce pravidlo, podle něhož u vzoru *sází* zůstává zachován starobylý tvar 3. os. plur. *sázejí*. Snad stačilo, aby byl rozhojněn počet výjimek o slovesa, u nichž tvar imperativu nenapovídá formu 3. os. plur. *-ejí* (např. u slovesa *stavět* je běžný imperativ *stav*, ale pro 3. os. plur. byla předepsána forma *stavějí*). Kritizují-li úpravu časování sloves typu *sázet*, nežádám ovšem restituci stavu před rokem 1993. Ať dnešní stav zůstane zachován. Průzkum publicistických textů mě ostatně přesvědčil, že nehistorické tvary 3. os. plur. na *-í* se ve spisovném jazyce rychle šíří.

Co zajisté uživatelům spisovné češtiny neušlo, je zřetelný úbytek nebo dokonce zánik dublet se souhláskovou alternací v přítomnosti. Už při úpravě pravopisu v r. 1957 byly u sloves patřících ke vzoru *peče* připojeny analogické dublety *peču – pečou*. Tím se otevřela cesta k vytlačení původních tvarů s alternací *k – č* (*peku – pečeš*) ze spisovného jazyka. Proces byl završen vydáním *Pravidel* v r. 1993: jako spisovné jsou zde uvedeny jen

tvary *peču* – *pečou*. Dublety zůstaly zachovány jen u slovesa *moci*//*mocť*: *mohu*, *mohou* – *můžu*, *můžou*. I zde však původních tvarů s alternací ubývá. Dodejme, že v r. 1957 byla připojena analogická dubleta i ve tvaru imperativu: vedle *pec*, *pecme*, *pecte* byly jako spisovné uznány tvary s *-č*.

U vzoru *peče* se souhlásková alternace odstranila příkloněním tvarů 1. os. sing., 3. os. plur. a imperativu k hláskovým podobám 2. a 3. os. sing. a 1. a 2. os. plur. (*peču*, *pečou*, *peč* podle *pečeš*, *peče*, *pečeme* aj.). Stejným směrem postupovalo hláskové vyrovnávání tvarů u sloves typu *tře*: místo forem *tru*, *trou*, které ze živého jazyka takřka vymizely, upevnily se ve spisovné normě analogické tvary *třu*, *třou*. U slovesného typu *bere*, u něhož historicky zdůvodněné tvary zněly *béřeš*, *běře*, *běřeme*, *běřete*, došlo k postupu obrácení: nad hláskovou alternací zvítězilo *-r-* z 1. os. sing., 3. os. plur. a imperativu (*beru* atd). Poznamenejme ještě, že alternaci uniká řada sloves typu *maže* přesunem k typu *dělá* (např. *kouše*//*kousá*, *klouže*//*klouzá*, *skáče*//*skáká*).

U tvarů *peču* – *pečou* a *třu* – *třou* nás překvapuje, že se zde neprovedla přehláska po měkkých souhláskách. Jde však o novotvary, které vznikly zřejmě pod vlivem sloves, u nichž nebyly k přehlásce předpoklady. U sloves typu *maže* dlouho soutěžily v 1. os. sing. a 3. os. plur. tvary přehlasované s nepřehlasovanými: *maži*, *maží* – *mažu*, *mažou*. Pravidla z r. 1993 rozhodla tuto konkurenci ve prospěch tvarů nepřehlasovaných (*mažu*, *mažou*), které zvítězily v obecné češtině a stále víc se uplatňovaly také v projevech spisovných. Jen u jednoho slovesa byly ponechány tvary dubletní: *píšu*//*píši*, ale spisovná praxe se i zde hlásí k podobě nepřehlasované. Autoři Pravidel asi vzali v úvahu, že se toto sloveso dostává často do textů s celkovým zaměřením knižním.

Také u sloves patřících ke vzorům *kryje* a *kupuje* připojila Pravidla z r. 1993 ke tvarům přehlasovaným (*kryji*, *kryjí*) dublety na *-ju* a *-jou* (*kryju*, *kryjou* – *kupuju*, *kupujou*). Tyto tvary pronikaly často do spisovných projevů mluvených a čím dále tím více se objevovaly i v textech psaných. Zdá se, že si tvary 3. os. plur. *kryjou*, *kupujou* zachovávají hovorový příznak, a to silnější než 1. os. sing. *kryju*, *kupuju*. Jinak ovšem je třeba uvítat, že se tyto tvary dostaly do spisovné normy.

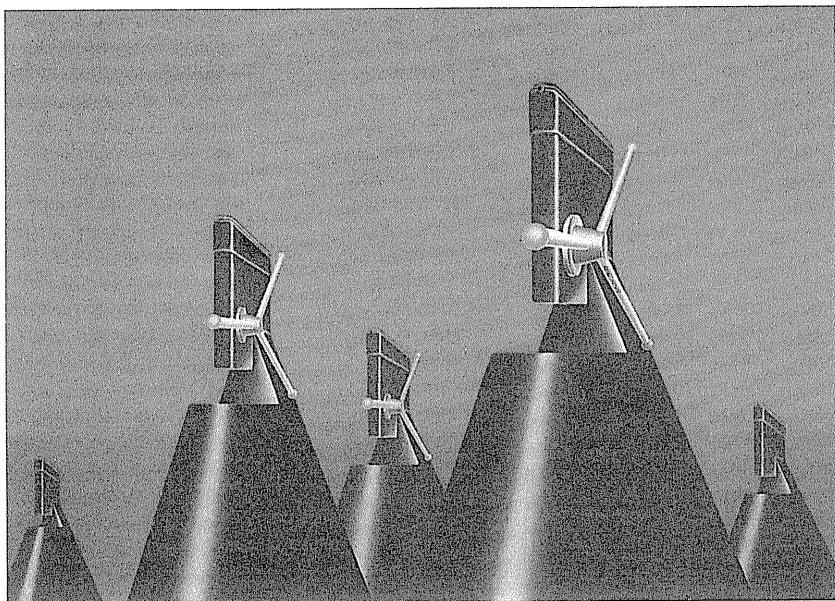
Ve výčtu unifikačních pohybů v časovací soustavě bychom mohli pokračovat, ale snad jsme nejdůležitější změny připomenuli. Kodifikace mohla nové tvary včlenit do spisovné normy jako dublety nebo jimi nahradit tvary už archaizované teprve tehdy, kdy se změnila orientace české jazykovědy – kdy byla historicky zaměřená lingvistika nahrazena synchronním strukturalistickým pojetím jazyka. Došlo k tomu ve 20. a na počátku 30. let 20. stol. Už dříve sice kodifikace spisovného jazyka uváděla jako kritérium pro zespisovnění některého gramatického prostředku jeho existenci ve spisovném úzu, ale prioritu dávala historickým souvislostem prostředku. Můžeme se o tom přesvědčit v kodifikačních zásadách do spisovné normy např. v gramatikách J. Gebauera nebo v člancích J. Zubaté-

ho a V. Ertla. Značnou roli hraje historické měřítko ještě v gramatice a kodifikačních člancích Fr. Trávníčka.

Změny v kodifikaci časování od 50. let 20. stol., které jsou zachyceny v nových vydáních *Pravidel českého pravopisu* od r. 1957 a v mluvnicích spisovné češtiny počínajíc *Českou mluvnicí* B. Havrána a Al. Jedličky z r. 1960, přispěly k odknižnění spisovné normy, a tím i k jejímu sblížení s běžně mluveným jazykem (představovaným v Čechách a na části Moravy obecnou češtinou). Není třeba blíže rozvádět, že to znamená i značnou úlevu pro uživatele spisovné češtiny.

V příštích desetiletích budou zřejmě na řadě úpravy české deklinace. Už jsme se zmínili o knižnosti tvarů v instrumentálu plurálu substantiv i adjektiv, zde ještě upozorníme na knižnost tvarů adjektivního atributu u substantiv středního rodu v plurálu (např. *červená vína podražila/červené vína podražily*). S úpravami však není třeba pospíchat. Každá změna v kodifikaci musí být dobře uvážena a pro její provedení musí být získána většina uživatelů spisovného jazyka.

■



Konrad Klapheck, Válka, 1965

Panorama knih**Jan Šmarda:
V odraženém světle***

Kniha prof. MUDr. Jana Šmardy, DrSc., nese podtitul Z komentářů, úvah, esejů, causerií a vzpomínek patnácti let. Není tedy prací odbornou, i když odbornost autora – mikrobiologa v ní ke čtenáři promlouvá často. Co však z devětadvaceti příspěvků na nejružnější témata vyplyne především, je autorův velký rozhled po kulturním dění a jeho zájmy, které zdaleka nejsou pouze odborné. Vedle biologických a lékařských témat se tu objevují úvahy etické, umělecké i obecně kulturní. Vzpomínky pak osvětlují nejenom autorovy životní osudy, ale především kořeny, z nichž jeho bohatá osobnost čerpá svou stálou aktivitu.

Úvahy přetištěné z různých časopisů často komentují i současné dění a problémy, s nimiž se naše společnost potýká. A protože jsou za sebou řazeny chronologicky, má čtenář možnost připomenout si události, které jako by nás minuly, a přesto ony nebo jejich řešení ovlivňují náš život dodnes. Tak je tomu třeba s otázkou existence fakultních nemocnic v našem systému lékařství a lékařského školství (stať č. 9 ze srpna 1996). Skutečnost, že se Šmarda k některým tématům (např. genetiky) vrací, dává nám možnost uvědomit si, jaký vývoj dané oblasti biologie během posledních patnácti let prodělaly. A je to vývoj úctyhodný.

Co však ve Šmardových příspěvcích zůstává stále, je jeho základní naladění, naladění člověka a vědce. Šmarda má pochopení pro praktické problémy, které z pokroků vědy vyplývají pro pacienty i pro instituce, jejichž úkolem je jim pomáhat. Varuje a hledá řešení, která by zachovala základní humanistické poslání medicíny: pomáhat člověku prožít svůj život pokud možno plně a kvalitně. Zároveň se jeví jako osobnost, která neúprosně bojuje s neracionálním pohledem na skutečnost tam, kde by se měl opravdu uplatnit především rozum – ve vědě.

Nadace Universitas Masarykiana programově vyhledává postavy, které v sobě spo-

jují lidský i vědecký rozměr. U Jana Šmardy se jí to podařilo.

(ih)

* Nadace Universitas Masarykiana, Brno, nakladatelství a vydavatelství Nauma, Brno, 2002, 70 stran.

**Ludmila Urbanová, Andrew Oakland:
Úvod do anglické stylistiky**

V nakladatelství Barrister & Principal vyšla v roce 2002 dlouho očekávaná publikace *Úvod do anglické stylistiky* doc. PhDr. Ludmily Urbanové, CSc., a Andrewa Oaklanda, M.A. Oba autoři jsou zkušenými vysokoškolskými pedagogy působícími na naší univerzitě. Po několika letech společného působení na katedře anglistiky Pedagogické fakulty učí Urbanová na katedře anglistiky a amerikanistiky Filozofické fakulty, kde se věnuje především vzdělávání postgraduálních studentů a výzkumu mluvené angličtiny, zatímco Oakland vyučuje na Pedagogické fakultě, kde se kromě výuky praktického jazyka věnuje dějinám a kultuře Velké Británie a britským dialektům.

Autoři se ve svém společném díle zabývají rozdíly mezi anglickým a českým způsobem vyjadřování s důrazem na mluvený jazykový projev, jehož význam se právě v poslední době značně zvýšil v souvislosti s mediálními prostředky komunikace. Prakticky orientovaná publikace se opírá o nejnovější poznatky z oblasti pragmatiky, sociolingvistiky a analýzy diskurzu. Všech jedenáct kapitol práce obsahuje velké množství příkladů a u klíčových termínů jsou v závorce uváděny anglické ekvivalenty, což uvítají především studenti oboru anglistiky. Kromě příkladů je kniha doplněna častými citáty zvláště z anglicky psané odborné literatury. Každá kapitola je zakončena kontrolními stylistickými cvičeními s klíčem, takže může dobře posloužit také pro samostatné studium.

Pokud jde o jednotlivé části práce, po krátkém úvodu následuje kapitola, která se

zabývá mluvenou angličtinou v rovině zvukové, gramatické a lexikální. Kromě základních rozdílů mezi jazykem psaným a mluveným je pozornost věnována zvláště roli kontextu při interpretaci promluvy. Další část se zaměřuje na psaný jazykový projev, jeho grafickou podobu i na gramatickou a lexikální strukturu.

Kapitola o formálním a neformálním stylu, která se opírá hlavně o poznatky z oblasti pragmatiky (např. kooperativní a zdvořilostní princip), bude jistě přínosná a zajímavá nejen pro studenty angličtiny, ale i pro širší veřejnost. Stejně přínosná je též následující část pojednávající o věcném a expresivním stylu, v níž je velký důraz kladen na funkce jazyka a modifikaci ilokuční síly výpovědi. Čtenářsky poněkud náročnější bude zřejmě kapitola zabývající se kohezí a koherencí jako prostředky textové propojenosti. Díky přehlednému členění kohezích prostředků na prostředky lexikální a gramatické však jistě přispěje k pochopení důležitosti koherence jazykového projevu.

Jak už naznačuje samotný název Interpunkce v anglickém psaném projevu, je další část věnována interpunkci a jejím základním pravidlům, a může se tak stát spolehlivým vodítkem uživatelů anglického jazyka při písemném vyjadřování, ať už formálním či neformálním. Kapitola o slovním pořádku a jeho stylistickém využití klade důraz na srovnání relativně pevného slovního pořádku v angličtině se slovním pořádkem v češtině, přičemž důraz je kladen především na problémy a časté chyby českých studentů angličtiny.

Další část je věnována osobním a úředním dopisům, jejich funkci, formě a obsahu. Podobně jako jiné publikace, monografie klade důraz na rozdíly mezi formálním a neformálním způsobem vyjadřování. Novinkou proti jiným pracím obdobného charakteru je kapitola o politické korektnosti jako jazykovém problému a hodnocení jazykových prostředků z jejího hlediska. Knihu uzavírá krátká kapitola s názvem Stylistická přijatelnost a adekvátnost, která zvažuje anglický úzus a styl z hlediska potřeb českého studenta angličtiny.

Publikace *Úvod do anglické stylistiky* je svým obsahem i strukturou vhodnou po-

můckou při zvládnání základů anglické stylistiky jak pro studenty oboru, tak pro ty, kteří se chtějí blíže seznámit s vyjadřovacími prostředky anglického jazyka.

R. POVOLNÁ

Šestero filmologických zastavení*

V dosavadní historii sborníkových řad a spisů Filozofické fakulty MU dostávají příspěvky z filmové vědy prostor v rámci řady teatrologické a filmologické, označované tradičně písmenem Q. V roce 2002 vyšel první svazek samostatné řady *Otázky filmu a audiovizuální kultury* (přísluší jí písmeno O), která má sloužit především k prezentaci členů oddělení filmu a audiovizuální kultury Filozofické fakulty MU. První číslo nové řady obsahuje příspěvky půl tuctu autorů.

Petr Szczepanik ve stati *Intermedialita a (inter)mediální reflexivita v současném filmu* zúročil výsledky své disertační práce, věnované tématu tzv. intermediality. V intermedialních formách (jež jsou založeny na fúzích různých médií, zvláště fotografie, kinematografie, videa a počítačového obrazu) podle něho nejde o „pouhá propojení a míšení různých uměleckých forem a médií“, ale hlavním strukturálním rysem výsledné intermedialní formy jsou „střet, vzájemné transformace a diference“. Ačkoliv Szczepanikův příspěvek má převážně teoretický charakter, ukazuje projevy intermediality na řadě konkrétních filmů. Podobně postupuje také Ivana Košuličová, která cituje nejnovější animované filmy světové kinematografie v souvislosti se zkoumáním vlivu technologických omezení internetového média na estetiku digitálního obrazu animovaného filmu. Digitální technologie podle ní proměňují nejen tradiční podobu kinematografie („filmový pás může být nahrazen datovým souborem, plátno monitorem počítače“), ale rovněž animovaný film, jehož digitální obraz na internetu se vzhledem k technologickým omezením internetového média dostává do specifické situace, kterou autorka v příspěvku podrobně popisuje. Pa-

vel Skopal v článku *Texty a kontexty sémiopragmatiky* představuje zmíněný proud současné filmové teorie při výkladu základních myšlenek a koncepcí dvou hlavních reprezentantů sémiopragmatického přístupu k filmu: Francesca Casetiho a Rogera Odina. Ve stati *Polámané květy: K postavám melodramatu němého filmu* přibližuje Dora Viceníková některé kompoziční modely a schémata filmových melodramat desátých a dvacátých let. Detailně popisuje americký snímek *Když bouře burácí* z roku 1920, který označuje za jedno z klasických děl sledovaného žánru. Poslední dva příspěvky sborníku jsou věnovány vždy jednomu konkrétnímu filmu. Pavlína Mířová se soustředila na motiv „dvojnictví“ (= parazitování jedné ženy na výsostném postavení ženy druhé) ve španělském filmu Carlose Saury *Peppermint frappé* a Jiří Voráč velmi podrobně analyzoval „nejameričtější“ snímek Ivana Passera *Cutterova cesta* (1981).

První sborník řady *Cinematographica* naznačil, že badatelské aktivity filmových vědců na brněnské filozofické fakultě směřují k širšímu kontextu audiovizuální kultury a médií. Nezbyvá než popřát jeho příspěvatelům i čtenářům, aby se osamostatnění filmologického sborníku stalo šťastným krokem, který povede k rozvoji pracoviště i celého oboru.

D. Kroča

* Sborník prací Filozofické fakulty MU, roč. 2002, řada filmologická (O), č. 1. Masarykova univerzita, Brno 2002, 85 s.

SPFF: Bohemica litteraria V 4: Dušanu Jeřábkovi k osmdesátinám

Celkem čtyřicet příspěvků najdou čtenáři ve sborníku, kterým brněnští i mimobrnění bohemisté vzdali hold emeritnímu profesorovi Filozofické fakulty Masarykovy univerzity PhDr. Dušanu Jeřábkovi při příležitosti jeho osmdesátých narozenin (14. března 2002). Jeřábek, který se v šede-

sátých letech zapsal do dějin Filozofické fakulty také jako její děkan, je především literární historik, přední znalec naší literatury devatenáctého století, ale i literární a divadelní kritik a náročný vysokoškolský pedagog. To, že je jako učitel také oblíbený a že na jeho přednášky a semináře bývalí posluchači rádi v dobrém vzpomínají, bylo zřejmé i z řady improvizovaných projevů na jubilejní besedě uspořádané 22. dubna 2002 v brněnském Památníku Jiřího Mahena.

Tři z příspěvků jsou věnovány přímo Jeřábkově osobnosti a jeho dílu. Je to především pěkná vzpomínka Před stínem věčnosti, jejíž autor Vladimír Justl se s Jeřábkem stýkal nejprve služebně jako nakladatelský redaktor Jeřábkových odeonských publikací. Pracovní vztah pak záhy přešel v blízké, společnými zájmy a vzájemnou úctou poznamenané přátelství, o němž bude jednou svědčit i obsáhlá korespondence.

Vzpomínkovou statí nazvanou *Laudis et gratiae relatio* přispěl někdejší Jeřábkův diplomat Dalibor Tureček. Na jeden odstavec z Turečkových vzpomínek je třeba zvláště upozornit, protože vystavuje dobré vysvědčení pedagogickému působení brněnských bohemistů v letech normalizace, kdy pražská sesterská katedra ztratila vinou V. Rzounka poslední zbytky někdejší reputace. „Brněnská filozofická fakulta,“ píše Tureček, „představovala v té době (tj. v polovině sedmdesátých let) oázu a útočiště – zejména ve srovnání s poměry na staroslavné Univerzitě Karlově. Jen pro letmou ilustraci budiž dodáno: se jmény a jimi reprezentovanými myšlenkovými koncepty jako Mukařovský, Wollmann, Propp, Bogatyrev či Jakobson jsme se tehdy seznamovali zcela mimovolně v úvodních disciplínách studijního programu.“

Dušan Šlosar analyzuje (ve studii Slova Dušana Jeřábka) slovník vzpomínkové knihy Brněnská romance a vyvozuje z počítačové statistiky i obecné závěry týkající se Jeřábkových hodnotových preferencí. Upozorňuje i na některé prostředky Jeřábkovy syntaxe a frazeologie. Stať Vlastimila Válka se Dušana Jeřábka týká jen nepřímo: Válka píše o dvou deníkových knihách jubilatova otce Čestmíra Jeřábka; druhou z nich, V za-

jetí stalinismu, Dušan Jeřábek připravil k vydání.

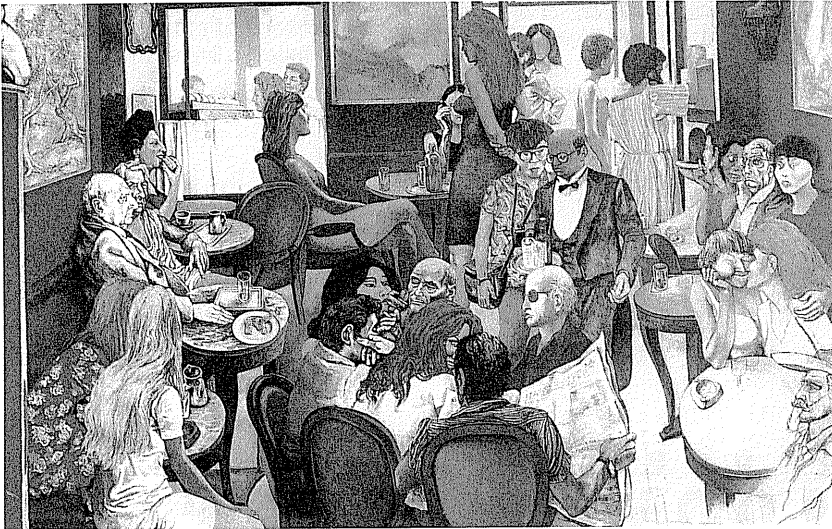
Do sborníku přispěli i renomovaní bohemisté z jiných vysokých škol a pracovišť. Jaroslava Janáčková poslala cennou studii o dobové recepci Babičky Boženy Němcové a žánrové povaze této slavné knihy, ostravský Jiří Svoboda píše o první etapě kritika A. M. Piši, Eduard Petřů sleduje proměny exempla v barokní literatuře a Vladimír Forst se zabývá poslední povídkou Terézy Novákové Na faře.

Na závěr uvedme v telegrafické zkratce témata, jimiž se zabývají další, dosud nezmínění autoři sborníku (je to důležité proto, že sborníky dnes vycházejí v nízkém nákladu a odborníci z jiných vysokých škol se mnohdy o statích, jež by je zajímaly, vůbec nedovědí): Hana Bočková (Komenského pamfletický traktát Renuntiatio mundi, to jest Výhost světa), Petr Bubeníček (Fuksův Spalovač mrtvol), Miloš Fiala (Čapkova hra RUR), Zbyněk Fišer (překlad titulů literárních děl, problematika translologie), Mi-

chaela Horáková (podrobná zpráva o ediční práci na Kalistově knize Česká barokní pouť), Milan Jelínek (stylisticko-syntaktická studie o periodě v obrozenském písemnictví), Zdeněk Kožmín (Kafkův Zámek), Jiří Kudrnáč (tvorba Xavera Dvořáka a Sigismunda Boušky), Bohumil Marčák (novinářská činnost Oldřicha Mikuláška v roce 1945), Miroslav Mikulášek (hermeneutická interpretace), Luisa Nováková (pohádky Františka Heřmánka, Zdeňka Vavříka a Klementa Bochořáka), Ivo Pospíšil (Ota Filip a Oksana Zabužko), Milan Suchomel (tvorba Aleny Vostré), Miloš Štědroň (hudba a tanec v deníku Václava Šaška z Bífkova), Ludvík Štěpán (motivy smrti a smutku u O. Mikuláška a J. Skácela), Zuzana Urválková (České listy Siegfrieda Kappera).

Sborník je doplněn soupisem prací Dušana Jeřábka z let 1997-2002. Bibliografie autorových starších prací je ve sbornících z let 1982 a 1997.

J. RAMBOUSEK



Renato Guttuso, Kavárna Greco, 1976

Redakci Universitas došlo

Aktualityje problemy obučeniya ruskomu jazyku VI. Sborník prací Pdf MU č. 172. Řada jazyková a literární č. 34. Masarykova univerzita v Brně, 2003

Barša Pavel: Hodina impéria. MU v Brně, Mezinárodní politologický ústav Brno, 2003

Demokracie a Evropa v době globalizace. Editor: Marta Goňcová. Masarykova univerzita v Brně, 2003

Finanční a kontrolní aspekty krizového řízení ve veřejné správě. Referáty ze semináře konaného dne 10. 12. 2003 v Brně. Masarykova univerzita v Brně, 2004

FOLIA. Biologia 108. Diagnostic, constant and dominant species of vegetation classes and alliances of the Czech Republic: a statistical revision. Milan Chytrý, Lubomír Tichý. Masaryk University Brno, 2003

FOLIA. Mathematica 13. Colloquium on Differential and Difference Equations, CDDE 2002 Proceedings. Edited by Miroslav Bartušek and Ondřej Došlý. Masaryk University Brno, 2003

Individual and Community: Canada in the 20th Century. 2nd International Conference of Central European Canadianists 26-28 October 2001, Bucharest, Romania. Masaryk University 2004

K otázkám dalšího rozvoje evoluční ontologie. Sborník z konference. Masarykova univerzita v Brně, 2004

VI. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník referátů z kolokvia. Pavlov, 25.-27. června 2003. Masarykova univerzita v Brně. Ekonomicko-správní fakulta. Ed.: doc. RNDr. Milan Víturka, CSc., RNDr. Jiří Vystoupil, CSc. Masarykova univerzita v Brně, 2003

Mozaika v re-konstrukci. Formování sociálních identit v současné střední Evropě. Csaba Szaló, Igor Nosál (eds.) Masarykova univerzita v Brně, Mezinárodní politologický ústav, Brno 2003

Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, řada klasická. GRAECO-LATINA BRUNENSIA N 8. Masarykova univerzita v Brně, 2003

Vaculík, Jaroslav: Poválečná repatriace československých tzv. přemístěných osob (Displaced Persons). Masarykova univerzita v Brně, 2004

Víturka Milan a kolektiv, Regionální vyhodnocení kvality podnikatelského prostředí v České republice. Masarykova univerzita v Brně. Ekonomicko-správní fakulta. Brno 2003

Základy české gramatiky s texty a cvičeními. Kompedium určené jazykovým kurzům a k samostatnému studiu. Ed. Rudolf Šrámek a Ingeborg Ohnheiserová. Brno a Innsbruck 2003.

Inocenc Arnošt Bláha

RODINNÁ KRONIKA

Rok 1956

To, co se děje na našich vysokých školách, vypadá jako záměrné úsilí o snížení vzdělanostní úrovně naší mládeže. Na vysokých školách přednáší jen 30 % interních profesorů, 20 % profesorů externích a ostatních 50 % přednášek obstarávají asistenti, často lidé neschopní a netvořiví, kteří oprávněnost k tomu nabyli jen politickou legitimací. Jejich přednášky nemají vědeckou úroveň. Není divu, že 65 % posluchačů propadá z marxismu-leninismu, matematiky a fyziky. Marxismus přednášejí nedoukové, kteří znechucují studenty svým dogmatismem, svou nekritičností a svým ubohým pošklevováním se skutečným filozofům jako byl Spinoza, Kant, Masaryk.

Stolice fyziky má u nás obsazena klika lidí domýšlivých a lenošných (Valouch, Strnad), kteří dělají překážky každému skutečně tvořivému a vynalézavému duchu, ze závisti a z obavy, aby někdo nevynikl na ně a nezastínil je. Není pak divu, že úroveň naší vědecké fyziky a výzkumných prací fyzikálních je daleko za úrovní světovou, jak nedávno přiznal sám ministr školství dr. Kahuda. Jinde v cizině se např. horečně pracuje na raketách, u nás se o práci v tomto oboru ani nesní. A přitom se v tisku píše o podporování výzkumných ústavů apod. Zakládají se výzkumné ústavy a obsazují se lidmi neschopnými, jen 10 % z nich jsou skutečně výzkumníci, ale jinak jsou to protekční místa pro oblíbence strany. Ústavy se centralizují zvláště do Prahy, poněvadž paničky těch tzv. výzkumníků si přejí žít ve velkém městě. Když skutečný badatel pracuje ve své laboratoři, asistenti, kteří sami nejsou schopni nějaké originální myšlenky, shluknou se kolem něho, snažíce se odkoukat mu nějakou novou myšlenku nebo nápad, aby jej pak vydávali za svůj. Tak se to aspoň děje Alešovi. A poněvadž on pro svou práci výzkumnou nenalézá žádné podpory, naopak různými intrikami se mu jen znesnadňuje a znepřijemňuje, když vidí své marné úsilí a snažení své nejlepší vůle, začíná propadat apatii a pochybovat vůbec sám o sobě a o možnostech vědecké práce. A tak se vede i jiným. Vypadá to jako systém na ubíjení schopných lidí. K takovým koncům to dospívá, když dělnická diktatura chce mít na všech místech své lidi bez zřetele k tomu, jsou-li k příslušným funkcím kvalifikováni odborně a mravně – jen když mají kvalifikaci politickou. Neboť jí nezáleží na vědě a na tom, obstojí-li naše věda v konkurenci světové, jí záleží jen na místech. Znamená to všecko zradu na kulturním poslání vysokých škol. Nejsou to už instituce pro vědecké badatele a vychovatele mládeže, nýbrž pro politické satelity a konjunkuralisty, ústavy pro řízení konfekční marxistické kultury.

Alešovi – stejně jako Vladimírovi – nebyl uznán jeho doktorát. Ač má za sebou tolik vědecké práce teoretické i výzkumné, musí za účelem podržení doktorátu podávat práci novou. Pro každou vysokou školu byl limitován určitý počet doktorátů, o něž se rozdělili funkcionáři školy a ti politicky nejvlivnější, ostatní, zvláště ovšem takoví, jako je Aleš, kteří jsou

v nepřízni, musí celou proceduru s doktorátem prodělat znovu. Rozuměj tomuto nesmyslu, kdo můžeš. Že tato zbytečná práce radost z vědecké činnosti a ze života neposiluje, je snad pochopitelné.

■
Jedno z usnesení XX. sjezdu KSSS v Moskvě vyznělo letošního roku proti kultu osobnosti. Stalinovi se klade za vinu, že pěstoval tento kult osobnosti, a vůbec jsou mu najednou vyčítány mnohé vady – ovšem stydlivá stručná zmínka byla učiněna i o jeho zásluhách. A hle, čeští papouškové v našich novinách najednou začínají též psát proti kultu osobnosti. Co si počneme nyní se Stalinovým pomníkem na Letné, který tak křiklavě ruší nádherné panorama Prahy a který stál mnoho desítek milionů korun? Co si počnou ti čeští byzantínští oslavovatelé geniálního Stalina? Těšme se, že ještě jednou dojde k usnesení proti nepřilíšnému kultu národa (SSSR je náš vzor!) a že se u nás zastydí lidé za to, že na Karlově univerzitě musíme mít rektorem Rusa (Katětov). Nemáme snad dosti našich učených lidí? Není to ostuda, že se na našich vysokých školách užívá ruských učebnic, že překlady ruských publikací vzrůstají do nesmírných rozměrů – a to i publikací vědecky bezcenných –, že se tu pěstuje byzantinský kult ruské řeči, ruských filmů, ruských lektorů, ruských generálů, ruských hodinek(!) apod.? A že se klade tolik důrazu na ruskou kvantitu (viz překonávání norm!) namísto staré české osvědčené dobré kvality? Proti germanizaci jsme se kdysi statečně bránili, sovětizaci přijímáme s otevřenou náručí. Maně tu vzpomínám na vypravování Kosmase o zmarném úmyslu knížete Vratislava jmenovat biskupem místo bratra Jaromíra německého probošta Lance: Když kníže oznámil svůj úmysl shromážděné šlechtě, zvolal prý za obecného reptání jeden z předních pánů českých na knížete Otu, bratra Vratislavova i Jaromírova: „Co tu stojíš jako špalek? Proč nezastáváš bratra svého? Nevidíš-li, kterak se syn knížecí zamítá, a cizince, který přišel otrhaný do této země, sází se na stolicí biskupskou? (Dnes bychom řekli: univerzitní.) Nehodí-li se bratr tvůj Jaromír dosti k důstojnosti takového, proč se nelíbí zástup kněží našich, rovněž tak učených jako Němec tento?“ Zdá se, že od té doby počet němých špalků u nás nesmírně vzrostl.

■
V měsíci květnu došlo ke dvěma významným událostem, které svou kritickou a odbojnou povahou odhalily, přesněji řečeno veřejně měly odvahu upozornit na některé charakteristické nedostatky a kazy dnešního života. Byl to jednak sjezd českých spisovatelů a pak studentské Majales v Praze. Na sjezdu spisovatelů, k němuž ústřední výbor KSČ poslal přípis, že je dalek názoru, aby byla omezována svobodná tvořivost uměleckého projevu, někteří spisovatelé (Hrubín, Kohout aj.) trpce si stěžovali na byrokratické zasahování do spisovatelova života a na nesvobodu uměleckého projevu. Jejich řeč vyslechlo shromáždění 300 spisovatelů vestoje a s dlouhotrvajícím potleskem, mnozí i slzeli, ale projevy jiných spisovatelů (Drda), i při

vší své kritičnosti, promíseny byly obvyklými výrazy a frázemi z marxistické terminologie a marxistického slovníku, takže nebylo dost jasno, jak hodlají smířit volání po svobodě s marxistickou determinovaností. Ostatně projev Zápotockého, který byl na sjezdu též přítomen jako spisovatel a který zahrnul zvl. Hrubína a Kohouta útočnými a hrubými slovy a hrozbami – sám ovšem též byl obviněn na sjezdu, že se prohřešuje proti socialistickému realismu, poněvadž v jeho spisech nalézají se údaje o událostech, které probíhaly jinak, než on je líčí, aneb se vůbec nestaly –, dával najevo, že tlak svobodářského volání zdola se setká s oficiálním tlakem shora. Nutno vyčkat, zda spisovatelé vytrvají a tomuto hlasu odolají.

Studentské Majales byly jiným projevem neklidného a nespokojeného podzemí. Předcházely jim již bouřlivé fakultní schůze studentské, na nichž si stěžovali na přetěžování na školách všech stupňů, na to, že učební osnovy jsou přeplněny, že odborná úroveň vyučování je nízká, dále na neúnosné hromadění zkoušek, na povinnou docházku do všech přednášek, na vysoké ceny skript a studijní literatury, na nízkou kvalitu stravování v menzách, na vážné závady v ubytovnách, na kasárenský způsob života v kolejích. Tak v Praze. V Bratislavě dvě fakulty odmítly nastoupit na vojenskou přípravu, odmítly vůbec dlouhé vojenské školení, stačí prý na to dva měsíce, nejsou přece žádní hlupáci, postavili se proti hraní sovětské hymny při našich slavnostech a proti vyvěšování sovětských vlajek, žádali volné cestování do západních zemí, zveřejnění své rezoluce v tisku, poněvadž jinak by se museli obrátit na Mezinárodní svaz studentstva. Mimoto žádali veřejné kádrové řízení. Patrně, že mezi studentstvem narůstala nespokojenost.

Proto také oficiální kruhy očekávaly majales s obavami. Policie, aby zmátla obecnost, které stálo jednomyslně za studentstvem, donutila pořadatelstvo průvodu k tomu, že se průvod ubíral jinými ulicemi, než jak bylo původně oznámeno. Ale to nijak nevadilo. Přesto byla účast obecnostva ohromná. V průvodu neseny standarty s hesly kritizujícími i satirizujícími dnešní veřejné poměry. Tak např. kráčel jeden svazák (člen SČM, Svazu čsl.mládeže) s ústy zavázanými páskou a za ním ostatní svazáci vykřikovali: Sláva, u nás máme svobodu projevu! Nebo byla nesena prázdná a čistá standarta a za ní jiná s nápisem: Heslo na první standartě zakázáno. Nebo skupina studentů s maskami blbečků a se standartou: „Ať žije jednoletka!“ Studenti skandovali: My jsme mládež nová, mládež Kahudova (Kahuda, ministr školství). K rektorovi univerzity se dostavil vysoký policijní úředník a stěžoval si na chování studentstva. Rektor ho odbyl, byl prý sám též v průvodu a neviděl ani neslyšel nic, co by přesahovalo mez dovolené kritiky. Úředník pohrozil, že však oni už vědí, jak studenty „přiskřípnout“. Zase tedy tlak zdola naráží na tlak shora. Čas ukáže, který z těchto hlasů zvítězí.



Velmi mne potěšil dopis, který jsem dostal z USA od svého bývalého posluchače Jiřího Nehněvajsy. Byl členem semináře, spolupracoval i na výzkumu Brna (zpracovával problém tisku). Pak po roce 1948 se mi ztratil, až po čase jsem dostal od něho lístek z Indie. A nyní obšírné dva dopisy, kde mi líčí své osudy i svůj úspěch. Je nyní profesorem na Columbijské univerzitě. To už je třetí z mých žáků, vlastně počítám-li i Mičku, tedy čtvrtý, kteří se v cizině dopracovali k úspěšným místům (Mička, Kolaja, Gaďourek, Nehněvajsa). Na jedné straně mě to těší, na druhé straně je mi líto, že se nám takovíto nadaní mladí lidé ztrácejí v cizině. Ale snad ne navždy. Snad se ještě vrátí. I Kolaja i Nehněvajsa mi posílají nyní z Ameriky různé publikace, časopisecké i knižní, takže mohu sledovat, co nového je v naší vědě, sociologii, která vykazuje v cizině tak velké pokroky. U nás byla ovšem nazvána „pavědou“ a její stolice byly na vysokých školách zrušeny. Nyní se ovšem chápe, že z toho byla před mezinárodní veřejností velká ostuda. A tak kvůli mezinárodní reprezentaci a snad i v důsledku poznání, že problémy sociálního života nelze řešit bez výzkumných předchozích prací, dějí se nyní nesmělé, jaksi sondovací pokusy o její obnovení. Aspoň já sám i můj asistent, dr. Hájek dostali jsme pozvání z kabinetu filozofie při Akademii věd, abychom vstoupili do přípravného výboru pro obnovení Sociologické společnosti. Poněvadž jsem přesvědčen, že tu běží jen o záminku, aby se před světem mohlo tvrdit, že tu máme svobodu vědeckého bádání, a poněvadž nevěřím, že by skutečně takové svobodné vědecké bádání bylo možno tam, kde vládne monopol jedné pravdy, odmítl jsem vstoupit do tohoto přípravného výboru, odvoláváje se jednak na svůj pokročilý věk, jednak na svůj vratký zdravotní stav. Mimoto jsem poznamenal: „Není mi dosti jasno, jak je dnes chápána sociologie, a jak se změnilo nazírání na sociologii, když přece ještě nedávno byla prohlašována za „pavědu“, její stolice na vysokých školách byly zrušeny, ona sama pak vyřazena z učebního plánu vysokoškolského studia, já pak, bez udání důvodů, patrně jako pěstitel této „pavědy“, byl jsem zbaven členství v České akademii věd a umění a v Čsl. akademii zemědělské a byl jsem označován pohrdavě za buržoazního sociologa, ač neznám žádné sociologie, která by chtěla přistupovat ke studiu sociálního skutečna s nějakým apriorismem, ať filozofickým, ať náboženským, ať politickým, ať sociálním (tím méně buržoazním), nýbrž pouze sociologii vědeckou (tj. empirickou).“ Tuto odpověď jsem poslal 6. prosince. Od té doby ticho.

Dne 10. prosince dokončil jsem svou knížku Přátelství jako sociální jev, zpracovanou na základě vlastních zkušeností i na základě interviu. Ovšem je to zatím hotové jen zhruba. Nyní to nechám nějaký čas odpočinout, pak se k tomu vrátím a budu musit pilovat i trochu přeskupovat některé partie, poněvadž má pracovní hypotéza – vzhledem k poznatkům získaným hlavně z interviu – bude musit doznat určité korektury.